

VANKIEN KOKEMUKSIA RANGAISTUSAJAN SUUNNITELMASTA

Kati Jokitalo
Pro gradu -tutkielma
Yhteiskuntatieteiden
ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2017

TIIVISTELMÄ

VANKIEN KOKEMUKSIA RANGAISTUSAJAN SUUNNITELMASTA

Kati Jokitalo
Sosiaalityö
Pro gradu -tutkielma
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Ohjaajat: Elina Virokannas ja Marjo Kuronen
Kevät 2017
89 sivua ja 6 liitettä

Tämä tutkimus käsittelee vankien kokemuksia rangaistusajan suunnitelmasta. Keskiössä on vangin näkökulman esille nostaminen rangaistusajan suunnitelmia koskevaan tieteelliseen keskusteluun. Rangaistusajan suunnitelman tekeminen kaikille vangeille on säädetty laissa ja suunnitelmaa voidaan pitää vankeusrangaistusta keskeisesti ohjaavana asiakirjana. Aihepiiristä on tehty yksi laaja arviointitutkimus, jossa tarkastellaan rangaistusajan suunnitelmia useista eri näkökulmista. Lisäksi rangaistusajan suunnitelmallisuutta on sivuttu muutamissa muissa tutkimuksissa. Aikaisempaa tutkimusta aihepiiristä voidaan pitää kuitenkin niukkana.

Tutkimusaineisto koostuu yhdeksän vangin haastattelusta yhdessä avovankilassa. Tutkimukseen osallistui eri-ikäisiä naisia ja miehiä, jotka olivat suorittamassa vankeusrangaistustaan erilaisista syistä. Haastatteluissa keskustelun herättelijänä käytettiin kunkin vangin henkilökohtaista rangaistusajan suunnitelmaa. Aineiston analyysissä olen hyödyntänyt sisällönanalyysia, sekä tarkastellut läpi aineiston sitä, ottaako vanki aktiivisen toimijan roolin, vai asemoidaanko hänet toiminnan kohteeksi.

Tutkimukseni perusteella vankien kokemukset rangaistusajan suunnitelmasta ovat polarisoituneet. Aineistosta nousee selkeimmin esille kriittisyyttä ja tyytyväisyyttä ilmaisevaa keskustelua. Sisällöllisen selkeyden vuoksi olen jaotellut kriittisyyttä ja tyytyväisyyttä ilmaisevat keskustelut kolmeen erilliseen analyysilukuun, joista ensimmäinen tarkastelee suunnitelmaa asiakirjana, toinen suunnitelman tekemistä ja päivittämistä ja kolmas sen toteutumiseen liittyviä kysymyksiä. Vankien kriittinen puhe suunnitelmasta asiakirjana ilmentyy henkilökohtaisuuden puuttumisena, suunnitelman hyödyttömyytenä ja negatiivisuutena, uusimisriskin korostamisena sekä paikkansapitämättömyytenä ja mahdottomina tavoitteina. Tyytyväisyyttä ilmaisevissa keskusteluissa taas korostuvat suunnitelman henkilökohtaisuus ja hyödyllisyys. Kokemukset suunnitelman laatimisesta ja päivittämisestä kohdentuvat kriittisyyttä ilmentävissä keskusteluissa suunnitelmaa laatineeseen henkilöön. Myös tyytyväisyyttä ilmentävässä puheessa korostuvat työntekijän henkilökohtaiset ominaisuudet. Lisäksi kokemukset omista vaikutusmahdollisuuksista ovat tyytyväisyyttä ilmaisevassa puheessa keskeisiä. Suunnitelman noudattamisessa kriittisyyspuhe kytkeytyy keskusteluun suunnitelman teennäisestä noudattamisesta. Tyytyväisyys taas ilmenee aitona haluna noudattaa suunnitelmaa. Aktiivista toimijuutta ja passiivista toiminnan kohteena olemista on löydettävissä sekä kriittisyyttä että tyytyväisyyttä ilmaisevista keskusteluista.

Avainsanat: vangit, kokemukset, rangaistusajan suunnitelma, avovankila

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	1
2	VANKILA INSTITUUTIONA JA KRIMINAALIPOLITIIKAN KEHITYS.....	4
2.1	Goffmanin ja Foucault'n jäsenyyksiä vankeudesta	4
2.2	Kriminaalipoliittisia painotuksia ja kehityssuuntia.....	7
2.3	What works-ajattelu vankeinhoidossa	9
3	RIKOSPROSESSI JA RANGAISTUSJÄRJESTELMÄ SUOMESSA.....	14
3.1	Rikosprosessin kulku, rangaistukset ja niiden täytäntöönpano	14
3.2	Ehdoton vankeusrangaistus.....	16
3.3	Suljettu vankila ja avolaitos	17
3.4	Suunnitelmallinen rangaistusaika	18
4	AIEMPAA TUTKIMUSTA SUUNNITELMISTA	21
4.1	Tutkimuksia rangaistusajan suunnitelmasta	22
4.2	Tutkimuksia asiakassuunnitelmista	24
5	TUTKIMUKSELLISET VALINNAT	30
5.1	Tutkimustehtävä.....	30
5.2	Vangin äänen kuuleminen	30
5.3	Aineistonkeruun valmistelu	32
5.4	Haastatteluiden kulku	35
5.5	Aineiston analyysi.....	38
5.6	Eettistä pohdintaa.....	42
6	VANKIEN KOKEMUKSIA SUUNNITELMASTA ASIAKIRJANA	45
6.1	Kriittisyys – ”eihän nää oo mun suusta”	45
6.2	Tyytyväisyys – ”se on mun oma ajatus”	53
7	VANKIEN KOKEMUKSIA SUUNNITELMAN LAATIMISESTA JA PÄIVITTÄMISESTÄ.....	58
7.1	Kriittisyys – ”hän luki papereita ja saneli”	59

7.2	Tyytyväisyys – ”mä koen et mä voin vaikuttaa”	61
8	VANKIEN KOKEMUKSIA SUUNNITELMAN NOUDATTAMISESTA JA SUUNNITELMAN EDISTYMISEN KRITEREISTÄ.....	64
8.1	Kriittisyys – ”noudatan sillai näennäisesti”	65
8.2	Tyytyväisyys – ”se suunnitelma noudattaa minua”	68
9	JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA	72
	LÄHTEET	
	LIITTEET	

1 JOHDANTO

Vankeusrangaistuksen tehtävänä ei ole ainoastaan rikoksentekijän säilöminen tai eristäminen, vaan modernin vankilan keskeisenä tehtävänä voidaan pitää rikoksentekijöihin ja vankeihin vaikuttamista (Laine 2007, 264; Jackson, Tyler, Bradford, Taylor & Shiner 2010, 3). Suomessa rikosseuraamusalalla onkin vallinnut 1990-luvun lopulta lähtien what works-suuntaus, jonka keskeisenä ajatuksena on rikoksentekijöiden kuntouttaminen ja uusintarikollisuuden vähentäminen (Tyni 2015, 53). Vankeusrangaistuksen täytäntöönpanon tavoitteina onkin edistää vangin valmiuksia rikoksettomaan elämään, lisätä elämänhallintaa ja edesauttaa yhteiskuntaan sopeutumista (Vankeuslaki 767/2005 1 luku 2§).

Vankeuslakiin tehtiin vuonna 2006 keskeisiä muutoksia, jossa uudistettiin vankeuden täytäntöönpanon tavoitteita ja sisältöä (Liimatainen & Rantala 2016, 4). Lakiuudistuksessa kuntoutusnäkökulmaa nostettiin esille ja rangaistusnäkökulmaa loivennettiin (Hypén 2015). Uudistuksen yksi keskeisimmistä tavoitteista oli tehdä vankeudesta vaikuttavampi ja suunnitelmallisempi prosessi (Liimatainen 2016, 4). Rangaistusajan suunnitelmaa (ks. Liite 6) voidaan pitää tärkeimpänä välineenä tavoitteellisen täytäntöönpanon ja vaikuttavuuden saavuttamiseksi (Mohell 2015). Uudistuneen vankeuslain (767/2005) myötä rangaistusajan suunnitelman tekeminen tuli kaikille vangeille pakolliseksi ja rangaistusajan suunnitelmaan kirjatut asiat määrittelevät vangin rangaistuksen sisältöä. Rangaistusajan suunnitelmaan viitataan useissa vankeuslain säännöksissä ja tämän voidaan nähdä lisäävän suunnitelman painoarvoa. Myös useat vangeille myönnettävät etuudet riippuvat siitä, edistävätkö ne rangaistusajan suunnitelman toteutumista. (Mohell & Pajuoja 2006, 71.) Rangaistusajan suunnitelma tehdään yhteistyössä vangin kanssa (Vankeuslaki 767/2005 4 luku 7§).

Tutkimukseni tarkoituksena on selvittää vankien kokemuksia rangaistusajan suunnitelmasta. Aineistonani ovat yhdeksän vangin haastattelut. Suoritin haastattelut eräässä avovankilassa. Oma kiinnostukseni tehdä tutkimusta vankilaympäristössä ja vankinäkökulmasta heräsi opintoihin liittyvällä rikosseuraamuksia käsittelevällä kurssilla, jossa myös vanki- ja asiakasnäkökulmat olivat vahvasti esillä. Tarkempi tutkimusaiheen rajaus on suunniteltu yhdessä vankilan psykososiaalista työtä tekevien ammattilaisten kanssa (sosiaalityöntekijä, psykologi ja erityisohjaaja), joten tutkimusaihetta voi pitää käytännön vankilatyön näkökulmasta relevanttina.

Tutkimuksen yleisenä yhteiskunnallisena hyötynä voi pitää marginaaliryhmän äänen esille nostamista ja tietoisuuden lisäämistä vankinäkökulmasta. Tutkimusta marginaalinäkökulmasta voidaankin pitää erityisen perusteltuna silloin, kun ajatellaan, että asia tai ilmiö voi näyttäytyä erilaisena eri toimijoille (Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2006, 214). Lisäksi suunnitelma ohjaa ja määrittelee vangin koko rangaistusajaa, joten ei ole yhdentekevää, millaisena vangit kokevat rangaistusajan suunnitelman. Vankia voidaan pitää myös oman elämänsä ja rangaistusajan suunnitelman parhaana asiantuntijana. Tutkimukseni ajankohta on otollinen vankien kokemusten tarkastelulle, sillä vankeuslain uudistuksesta on kulunut jo sen verran aikaa, että rangaistusajan suunnitelma on ehtinyt vakiintua rikosseuraamusalan ja vankilan käytäntöihin.

Rangaistusajan suunnitelmia on tarkasteltu vankeuslainsäädännön kokonaisuudistusta koskevassa laajassa arviointitutkimuksessa (Liimatainen & Rantala 2016). Aihepiiriä on lähestytty erilaisilla aineistoilla, kuten kyselytutkimuksilla, rekisteriaineistoilla sekä vankien ja henkilökunnan haastatteluilla. Valtaosa vankilan työntekijöistä ja vangeista ovat sitä mieltä, että rangaistusajan suunnitelma lisää vankeusajan ennustettavuutta. Toisaalta taas suunnitelma saa osakseen kohtalaisen paljon kritiikkiä, esimerkiksi suunnitelman vaikeaselkoisista ja abstrakteista tavoitteista. Kansainvälistä tutkimusta vankien kokemuksista rangaistusajan suunnitelmiin liittyen en onnistunut löytämään, joten oletukseni mukaan vastaavia tutkimuksia ei ole muissa maissa tehty. Yhtenä syynä varmasti ovat järjestelmien väliset erot, sekä vankeusajan suunnitelmallisuuden vaihtelevuus maiden välillä.

Erilaisia asiakassuunnitelmia ei tehdä vain vankeinhoidossa, vaan suunnitelmia tehdään esimerkiksi sosiaali- ja terveysalan organisaatioissa ja kouluissa. Sosiaali- ja terveydenhuollon kontekstissa asiakkaiden kokemuksia suunnitelmista on viime vuosina jonkin verran kartoitettu lastensuojelun ja mielenterveyden puolella. Lastensuojelussa on tutkittu esimerkiksi lasten vanhempien kokemuksia suunnitelmista (esim. Vierula 2012), sekä laitoksessa asuvien nuorten kokemuksia erilaisista laitoksessa tuotetuista dokumenteista (Eronen 2008). Mielenterveyspalveluiden kontekstissa on tehty joitakin amerikkalaisia tutkimuksia kuntoutujien kokemuksista muun muassa suunnitelmien tavoitteista, sekä yhteistyössä tehtyjen suunnitelmien esteistä (esim. McGuire, Oles, White & Salyers 2016; Linhorst, Halmilton, Young & Eckert 2002). Aikuissosiaalityön puolelta en löytänyt tutkimuksia, joissa käsiteltäisiin nimenomaan asiakkaiden kokemuksia asiakassuunnitelmista.

Vaikka Liimatainen ja Rantala (2016) ovatkin jo tarkastelleet rangaistusajan suunnitelmaa osana vankeuslain muutoksia, näen myös oman tutkimusaiheeni perusteltuna. Käsitteiseni mukaan rangaistusajan suunnitelmia ei ole ennen tutkimustani tarkasteltu siten, että vangin henkilökohtainen rangaistusajan suunnitelma olisi haastatteluissa keskustelun herättäjänä. Ajattelen aineiston muodostuvan erilaisista lähtökohdista, jos keskustelua rakennetaan vangin henkilökohtaisen suunnitelman pohjalta verrattuna tilanteeseen, jossa suunnitelmaa ja siihen kirjattuja asioita muistellaan. Mielestäni suunnitelman läsnäolo aineistonkeruussa näkyy konkreettisenä keskusteluna, jossa huomio kohdentuu paljolti vankien kokemuksiin kirjauksien yksityiskohtaisista sisällöistä.

Käytän tutkimukseeni osallistuneista henkilöistä rinnakkain käsitteitä haastateltava ja vanki. Haastateltava-käsite sopii hyvin etenkin aineiston analyysia koskeviin lukuihin, mutta muissa yhteydessä vanki-käsitteen käyttöä voidaan pitää selkeämpänä. Vankeusrangaistusta suorittaville henkilöille vanki-sana tuottaa varmasti erilaisia mielikuvia, ja myös suhtautuminen käsitteeseen on henkilöstä riippuvaa. Vanki-sanankäyttöön liittyy vaara siitä, että joidenkin mielestä se voi sisältää leimaavan sävyn. Kuitenkin myös asiakas-käsitettä voidaan pitää vankilaympäristössä vieraana ja se voi aiheuttaa lukijan kannalta sekaannusta. Haluankin tuoda tutkimukseni alussa esille, että viittaa vanki-käsitteellä henkilöön, joka on suorittamassa rangaistustaan vankilassa. Tarkoitukseni ei ole käsitettä käyttämällä lisätä yhtenkään vankeusrangaistustaan suorittavan henkilön häpeän kokemusta.

Tutkimukseni kahdessa ensimmäisessä luvussa tarkastelen vankilaa instituutiona ja tutkimukseni kannalta keskeisiä kriminaalipoliittisia kehityssuuntia, sekä suomalaista rangaistusjärjestelmää tutkimukseni kontekstina. Tämän jälkeen siirryn aiempien empiiristen tutkimusten tarkasteluun, jossa huomiota suunnataan siihen, mitä vankien kokemuksista rangaistusajan suunnitelmista jo tiedetään. Käsitteiseni myös aikaisempaa tutkimusta asiakassuunnitelmista rangaistusajan suunnitelmia koskevan vähäisen tutkimuksen vuoksi. Kuvaan tutkimuksellisia valintoja luvussa viisi, jossa valotan myös hieman tarkemmin vangin äänen kuulemisen tärkeyttä tutkimuksessani. Keskeistä kyseisessä luvussa on myös tutkimuksen eettinen tarkastelu. Luvuissa 6–8 avaatan tutkimukseni keskeisiä löydöksiä ja johtopäätöksissä ja pohdinnassa tarkastelen tulosten merkitystä laajemmassa kontekstissa.

2 VANKILA INSTITUUTIONA JA KRIMINAALIPOLITIIKAN KEHITYS

Tässä luvussa tarkastelen vankilaa instituutiona yhteiskuntatieteiden klassikoiden Ervin Goffmanin ja Michel Foucault'n ajattelun kautta. Tarkasteluni avulla valotan sitä, kuinka vankilaan on liitetty ja edelleen liitetään tietynlaisia piirteitä. Goffmanin (1969, 5) sanoja mukailien vankila tarjoaa jäsenilleen tietynlaisen maailman. Klassikoiden näkemykset tulee suhteuttaa siihen aikaan, jolloin tekstit on tuotettu, mutta vankilan kuvaukset ovat edelleen osin relevantteja. Tarkastelen tässä luvussa myös kriminaalipoliittisia kehityslinjoja, jotka auttavat ymmärtämään suunnitelmallisen rangaistusajan osana laajempaa rikosseuramusalan kehitystä.

2.1 Goffmanin ja Foucault'n jäsenyyksiä vankeudesta

Käsitykset vankilan synnystä voidaan jakaa kahteen ryhmään. Ensimmäisen käsityksen mukaan vankiloita on ollut aina. Ihmisiä on kautta aikojen suljettu väkisin maakuoppiin, majoihin ja kellareihin. Toisen näkemyksen mukaan taas vankilat kehittyivät rangaistusmuodoksi suhteellisen nopeasti, ja niistä tuli vaihtoehto sekä kuolemanrangaistuksille että lievemmillä rangaistuksille. Ilmeisen keskeistä vankilan syntyyn liittyvässä keskustelussa on se, miten vankila määritellään. Jälkimmäisen näkemyksen edustajat tarkoittavat vankilalla nimenomaan rikollisten käsittelyyn erikoistunutta laitosta, jossa keskeistä ovat erilaiset vankeinhoidolliset menetelmät. Tyrmiin ja linnoihin taas saatettiin sulkea esimerkiksi poliittisia vastustajia tai mielenterveysongelmista kärsiviä henkilöitä. (Laine 2007, 300–302.) Foucault'n (1980, 315) mukaan vankila muotoutui oikeuskoneiston ulkopuolella jo ennen kuin sitä alettiin käyttää systemaattisesti rikoslaeissa. Todennäköisesti totuus vankilan synnystä on yhdistelmä näistä kahdesta erilaisesta näkökulmasta (Laine 2007, 300–302). Cohen (1985, 13–39) kuvailee, kuinka 1700-luvun lopulla kontrolloinnin kohteeksi tuli ihmisen mieli, ja ruumiiseen kohdistuvista rangaistuksista luovuttiin suhteellisen nopeasti. Myös rangaistuksen toteuttamisen paikka vaihtui yhteisöistä ja toreilta erityisesti rangaistusta varten rakennettuihin laitoksiin. Foucault (1980, 315) puhuu siirtymisestä vapausrangaistusjärjestelmään. 1800-luvun alussa tapahtui laajemminkin suuri laitostuminen liittyen niin vankiloihin, kouluihin, tehtaisiin kuin mielisairaaloihinkin (Cohen 1985, 13–39).

Vankila voidaan nähdä äärimmäisenä muotona erilaisista laitosisstituutioista, joita yhteiskuntatieteiden klassikoista ovat tutkineet erityisesti Erving Goffman ja Michel Foucault.

Goffman (1969) kuvailee totaalisten laitosten tunnusmerkkejä. Kaikki laitokset vievät jäsentensä aikaa ja tarjoavat heille tietynlaisen maailman. Jokaisella laitoksella on myös saarto-aitumuksia, joiden saartoaste kasvaa esimerkiksi vankilan kohdalla huomattavasti. Laitosten saartava ja totaalinen luonne tulee esille lukituissa ovissa, korkeissa muureissa tai piikkilangoissa, jotka estävät laitoksesta poistumisen sekä kanssakäymisen ulkomaailman kanssa. (Goffman 1969, 5–7.) Foucaultin (1980, 317) mukaan vapauden menettämistä rangaistuksena voidaan pitää ”tasa-arvoisempaa” rangaistuksena kuin esimerkiksi sakkoja, sillä vapauden menettämällä voidaan nähdä olevan kaikille ihmisille samanlainen merkitys. Vapauden menettämisessä konkretisoituu myös ajatus siitä, että vankeuteen tuomittu on loukannut uhrin lisäksi myös koko yhteiskuntaa.

Goffman (1969, 6–7) on jakanut yhteiskuntamme laitokset viiteen eri ryhmään sen perusteella, miksi ihmiset ovat laitokseen päätyneet. Vankila kuuluu yhteen näistä ryhmistä, kun taas muihin ryhmiin kuuluvia totaalisia laitoksia ovat esimerkiksi vanhainkodit, mielisairaalat, sisäoppilaitokset ja luostarit. Totaalisissa laitoksissa ihmisten elämä poikkeaa merkittävästi siitä, miten nyky-yhteiskunnassa yleisesti ottaen elämää eletään. Vapaudessa yksilöiden elämä on useimmiten järjestäytynyt siten, että nukkuminen, vapaa-aika ja työskentely tapahtuvat eri paikoissa. Lisäksi nämä asiat tapahtuvat eri ihmisten kanssa ja eri auktoriteettien alaisena, ilman erityistä rationaalista suunnitelmaa. Totaalisille laitoksille tyypillistä on, että nämä kolme elämänpiiriä erottavat esteet sortuvat. Vankilassa elämän eri osa-alueet tapahtuvat samassa paikassa ja yhden auktoriteetin alaisena. Päivän jokainen vaihe tapahtuu suurissa ryhmissä ja ryhmän jäseniä kohdellaan samalla tavalla. Vankilalle on tyypillistä myös se, että päivärutiinit noudattavat tiukkaa aikataulua. (Goffman 1969, 5–7.) Vaikka Goffmanin kuvailu vankilan totaalisesta luonteesta voi kuulostaa lannistavalta ja synkältä, Foucault (1980, 318–319) muistuttaa, että pyrkimys ihmisten muuttamiseksi ja parantamiseksi on ollut osa vankeusrangaistusta jo 1800-luvun alusta lähtien.

Goffman (1969, 8) kuvailee, kuinka vangit asuvat laitoksessa ja heidän kosketuksensa ulkomaailmaan on hyvin rajattua. Myös Foucault (1980, 323) puhuu eristyksen periaatteesta, joka on vankeudessa keskeinen; tuomittu eristetään ulkomaailmasta, kanssarikollisista ja rikokseen johtaneista tekijöistä. Eristys takaa, että vanki joutuu kasvatustensa häneen kohdistuvan vallan kanssa. Goffman (1969, 8) kuvailee myös sitä, kuinka henkilökunta ja asukkaat ovat kaksi toisistaan erottuvaa ryhmää. Asukkaiden kosketus ulkomaailmaan on vähäistä, kun taas henkilökunnan jäsenet tekevät tyypillisesti kahdeksantuntista työpäivää, ja heidän elämänsä on sidoksissa ulkomaailmaan. Sosiaalinen välimatka näiden kahden ryhmän välillä

on tyypillisesti suuri ja usein säännöillä vahvistettu. Myös sosiaalinen liikkuvuus ryhmien välillä on tiukasti rajoitettua. Goffman puhuu tiedon kulun rajoittuneisuudesta henkilökunnan ja asukkien välillä; totaalisille laitoksille on tyypillistä se, että asukille ei anneta tietoa siitä, mitä hänen varalleen on suunniteltu. (Goffman 1969 8–9.) Tältä osin voidaan nähdä selkeä muutos vankilan käytänteissä.

Goffman (1969) puhuu myös totaalisissa laitoksissa tapahtuvista minuuteen kohdistuvista loukkauksista. Kun vanki saapuu laitokseen, hänellä on tietty käsitys itsestään, joka perustuu hänen siviilissä eletyn elämänsä ulottuvuuksiin. Laitoksessa nämä ulottuvuuden riistetään vangilta välittömästi, ja minuutta loukataan usein systemaattisesti, vaikkakin tahattomasti. Minuuden ensimmäinen loukkaaminen tapahtuu jo siinä, kun vanki erotetaan tuomion alkuvaiheessa ulkomaailmasta. Vankien eristäminen ulkomaailmasta särkee erilaisten roolien käytön, mihin yksilöt ovat siviilissä tottuneet. Goffman (1969, 12–21) esittää myös muita minuuteen kohdistuvia loukkauksia, kuten omaisuuden takavarikoinnin, normaalin ulkoon riistämisen sekä henkilökohtaisten häpeällisten tietojen kirjaamisen.

Foucault (1980, 304) on koonnut seitsemän vankeinhoitoon liittyvää periaatetta, jotka ovat olleet yleisesti tunnettuja jo 150 vuoden ajan. Laineen (2007, 328) mukaan näitä periaatteita voidaan edelleen pitää ajankohtaisina, vaikka käytetty käsitteistö muuttuukin. Vankilauudistuksen erilaisista vaiheista huolimatta vaikuttaa siltä, että tietyt vankeinhoitoon liittyvät periaatteet säilyvät vuosikymmenestä toiseen. Siten voidaankin ajatella, että osa näistä periaateista on rakenteellisia ja kuuluvat järjestelmän perusluonteeseen. (Laine 2007, 327.)

Ensimmäinen periaate on *parannuksen periaate*. Tämän periaatteen mukaan vapausrangaistuksen keskeisimpänä tavoitteena on yksilön käyttäytymisen muuttaminen ja uudelleen sijoittuminen yhteiskuntaan. Toisena periaatteena Foucault nimeää *luokittelun periaatteen*, jonka mukaan vangit tulee eristää tai ainakin jakaa muun muassa rikoksen törkeyden, sukupuolen ja muuttumisen vaiheiden mukaan. Kolmantena periaatteena on *rangaistusten muuntelun periaate*. Tämä tarkoittaa sitä, että rangaistuksen toimeenpanoa voidaan muunnella yksilöllisten ominaisuuksien, edistymisen ja taantumisen mukaan. (Foucault 1980, 367–368.)

Neljäntenä periaatteena Foucault nimeää *velvollisuutena ja oikeutena olevan työn periaatteen*. Tämä periaate velvoittaa rangaistusvangit työhön, mutta toisaalta mahdollistaa ammatin oppimisen tai harjoittamisen. Viidentenä periaatteena on nimetty *vankilakasvatuksen periaate*. Vangin kasvattamista voidaan pitää välttämättömänä toimenpiteenä sekä myös vel-

vollisuutena vankia kohtaan. Kuudenneksi periaatteeksi Foucault nimeää *vankeuden teknisen valvonnan periaatteen*. Tämä tarkoittaa sitä, että valvontaa pitää ainakin osittain hoitaa erikoistunut henkilökunta, jolla on sekä henkiset että tekniset valmiudet valvoa yksilöiden kehittymistä. Tällä viitataan esimerkiksi lääketieteelliseen ja psykologiseen työhön. Viimeisenä periaatteena on nimetty *sivuinstituutioiden periaate*. Periaatteen mukaisesti vangeille on annettava apua ja tukea rangaistusaikana, mutta myös rangaistuksen päättymisen jälkeen. (Foucault 1980, 368–369.) Vaikka vankila on luonnollisestikin kehittynyt viime vuosikymmeninä, voidaan yhteiskuntatieteiden klassikoiden tarkastelun ajatella edelleen tarjoavan näkökulmia vankeuden ja vankilan jäsentämiselle.

2.2 Kriminaalipoliittisia painotuksia ja kehityssuuntia

Rikoksista rankaiseminen ei ole kautta aikojen ollut samanlaista, vaan se on muuttunut aikojen saatossa. Syitä rankaisun muuttumiselle on haettu muun muassa sivilisaatioprosessin mukanaan tuomista muutoksista ja moraalisen ilmapiirin ja tuotantotapojen muutoksista. Perinteisesti kriminologian muutokset ja alan kehitys kuvaillaan kolmen koulukunnan kautta. Nämä koulukunnat ovat klassinen koulukunta, positivismi eli hoitoideologia ja uusklassinen koulukunta. Erilaisten koulukuntien näkemysten vuorottelua kutsutaan tässä yhteydessä usein kriminaalipoliittikan heiluriksi. Tämä tarkoittaa sitä, että ajan kuluessa tietyn koulukunnan kohtaama kritiikin myötä tilalle tulee uusi koulukunta, joka tarjoaa erilaisia vaihtoehtoja käsillä oleviin kysymyksiin. Tällaiset muutokset eivät ole nopeita, vaan ne tapahtuvat enemmänkin vuosikymmenten ja vuosisatojen kuluessa. Koulukuntien välillä eroavaisuuksia on pääosin siinä, keskitytäänkö rikoksesta rankaisemisessa tekoon vai tekijään ja onko painotus yleisestäävyydessä vai erityisestäävyydessä. (Laine 2007, 350–351.)

Klassisen koulukunnan synty sijoittuu 1700-luvun Eurooppaan. Keskeisenä yhteiskunnallisena taustavaikuttimena koulukunnan synnylle voidaan pitää valistuksen aikakautta, jossa keskeistä on ihmisen vapaus tehdä valintoja. Vapaan tahdon kautta hän on myös täysin vastuussa teoistaan. Klassisessa kriminaalipoliittisessa ajattelussa huomio kiinnittyy ainoastaan tehtyyn rikokseen ja pyrkii ohittamaan rikoksen tekijän. Tavoitteena oli luoda selkeä rikosoikeudellinen järjestelmä, jossa rangaistuksen oli tarkoitus toimia yleisenä pelotteena, jotta ihmiset eivät tekisi rikoksia (rangaistusten yleisestäävä vaikutus). Klassista koulukuntaa kohtaan alettiin kuitenkin esittää kritiikkiä koskien etenkin koulukunnan äärisovellutuksia, jossa esimerkiksi pieniä lapsia tuomittiin oikeusistuimissa vakavista rikoksista; tähän oli luonnollinen seuraus siitä, että kaikilla ihmisillä on vapaa tahto tehdä omat ratkaisunsa. Klassista

koulukuntaa koskeva kritiikki synnytti uuden koulukunnan, positivismin eli hoitoideologian. (Laine 2007, 351–352.)

Hoitoideologian nousuun on vaikuttanut ihmistä tutkivien tieteiden voimistuminen 1800- ja 1900-luvulla. Ideologian mukaisesti tutkittiin yksittäistä rikollista ja selvitettiin hänen rikollisuutensa syyt. Kun tiedetään syy rikolliseen käyttäytymiseen, henkilöä on mahdollista hoitaa ja yksilö voidaan parantaa. Rankaisemisessa siirryttiin siis tekijäkeskeisyyteen, sekä myös rankaisemisen yleisestävistä vaikutuksesta erityisestävään vaikutukseen. (Laine 2007, 352.) Anttila ja Törnudd (1983, 172–179) esittelevät hoitoideologian konkreettisia vaikutuksia kriminaalipolitiikan toteuttamiselle. Eräs näistä oli se, että oikeudenkäynnin yhteydessä rikoksentekijälle tehtiin tutkimuksia, joiden perusteella voitiin määrittää oikeanlaisia toimenpiteitä. Tutkimusten tekijä teki myös ennusteita rikoksentekijän tulevasta käyttäytymisestä. Näin ollen hoidosta tuli usein pakkohoitoa ja tuomioiden määräaikaisuus poistui; rikoksentekijä vapautui vasta sitten, kun hän oli parantunut. Vapauden menettämisen ohella otettiin käyttöön erinäisiä menetelmiä, kuten sähköshokkihoitoa ja aivoleikkauksia.

Hoitoideologiaa kohtaan alettiin kohdistaa kritiikkiä kohtalaisen nopeasti. Yksi keskeisistä kritiikeistä oli hoitoideologian perusolettamusten eettiset ongelmat. Suuntauksessa huomiota kiinnitettiin rikollisten taustoihin ja menneisyyteen yksilön vastuun jäädessä taka-alalle. Tästä seuraa haastava kriminaalipoliittinen dilemma. Jos ihminen ei ole vastuussa teoistaan, voidaanko häntä siis ylipäänsä rangaista? Kritiikin myötä haluttiin nostaa uudestaan esille klassisen ajattelun periaatteita. (Laine 2007, 353–354.) Uusklassismin voidaankin nähdä sijoittuvan hoitoideologian ja klassisen koulukunnan välimaastoon (Taylor, Walton & Young 1973, 7–10 Laineen 2007, 354 mukaan). Yksilön vastuu teoistaan ja huomion siirtäminen itse rikolliseen tekoon haluttiin palauttaa. Kuitenkin syyntakeettomuus ja alentunut syyntakeellisuus kehitettiin ratkaisuksi klassisen koulukunnan äärimmäisyyksiin. Uusklassismin mukaan hoidolliset ja kuntouttavat elementit rangaistusajana ovat mahdollisia, mutta niiden tulisi perustua vapaaehtoisuuteen. Todellisuudessa vankilan mahdollisuudet kuntouttavana laitoksena nähtiin olemattomina. Vankilan rangaistusmuotona ajateltiin aiheuttavan ainoastaan haittoja, vaikka kuntouttavia menetelmiä pyrittäisiinkin käyttämään. (Laine 2007, 354–355.) Myös Tynin (2015, 58) mukaan rikosseuraamusasiakkaiden uusintarikollisuuden vähentämistä tietyin interventioin ja kuntouttavain toimin pidettiin pitkään lähes epärealistisena tavoitteena. Vahvana vaikuttajana tälle näkemykselle voidaan pitää Martinsonin 1974 julkaistua artikkelia, jonka mukaan rangaistuksilla tai erilaisilla menetelmillä ei juurikaan ole vaikutusta uusintarikollisuuteen (”nothing works”) (Lavikkala 2011, 94–95).

1980- ja 1990-luvuilla alettiin jälleen uskoa enemmän rikoksentekijöiden yksilölliseen käsittelyyn. Voidaan ajatella, että vuosituhannen lopulla siirryttiin uuspositivismin tai uushoitoidologian aikaan. Länsimaissa tekijäkeskeisyyteen siirtyminen näkyy esimerkiksi yksilöllisemmissä rangaistusmuodoissa. Myös Suomessa on viime vuosikymmeninä otettu käyttöön uusia rangaistusmuotoja (yhdyskuntapalvelu, nuorisorangaistus), joissa arvioidaan yksilön soveltuvuutta rangaistukseen, eikä itse tekoa pidetä ainoana kriteerinä rangaistusta määritettäessä. Myös vankiloissa on otettu käyttöön kuntoutus- ja toimintaohjelmia, joiden avulla pyritään vaikuttamaan uusintarikollisuuteen. (Laine 2007, 356–357.)

2.3 What works-ajattelu vankeinhoidossa

Tyni (2015) on tarkastellut tutkimukseni kannalta osuvasti kuntoutusta vankeinhoidossa ja siihen liittyviä kehityssuuntia pääosin kansainvälisiä tutkimuksia hyödyntäen. Tämän kattavan, voisi sanoa jopa ainutlaatuisen, koontin vuoksi tukeudun tässä alaluvussa vahvasti Tynin väitöskirjaan.

Nothing works-ajattelun rinnalle alkoi nousta 1980-luvulta eteenpäin näkemyksiä, joiden mukaan vankien kuntouttaminen on mahdollista (ks. esim. McGuire 2004, 134–136). What works-ajattelun nousulle voidaan nähdä olevan useita eri syitä, joista mainittakoon useat laajat tutkimukset, jotka puolustivat interventioiden mahdollisuuksia vaikuttaa rikosseuraamusasiakkaiden uusimisriskiin. Lisäksi syynä voidaan pitää tutkimus- ja tilastomenetelmien kehitystä ja meta-analyysien yleistymistä. What works-suuntauksessa on kriminologisen teorian sijaan kyse pragmaattisesta lähestymistavasta, jonka keskeisiä tavoitteita ovat rikoksentekijöiden kuntouttaminen ja uusintarikollisuuden vähentäminen. Suomessa what works-ajattelu on ollut 1990-luvulta lähtien rikosseuraamuslaitoksen toiminnan ohjenuorana. (Tyni 2015, 53, 58.)

What works- suuntauksen keskeisenä alullepanijana voidaan pitää Andrews ja kumppaneiden (1990) meta-analyysia (McGuire 2004, 143). Tämän meta-analyysin perusteella kuntoutus on vaikuttavinta silloin, kun se tapahtuu riskitason mukaisesti ja käyttämällä tiettyjä menetelmiä. (Andrews ym. 1990 Tynin 2015, 58–59 mukaan.) Andrews ja kumppanit (1990) ovat kehittäneet What works-suuntauksen keskeisimmän sovelluksen RNR-mallin (Risk-Need-Responsivity-malli), jonka periaatteita myös rikosseuraamuslaitos noudattaa Suomessa (Tyni 2015, 59, 72).

RNR-malli, joka tunnetaan myös riski-, tarve ja vastaavuusperiaatteina, perustuu sosiaalisen oppimisen teorioihin. Keskeinen ajatus on, että rikollinen käyttäytyminen on opittua, joten

siitä voidaan myös oppia pois. Sosiaalisen oppimisen teorian mukaan ihminen arvioi uusissa tilanteissa mahdolliset hyödyt ja haitat ja pyrkii maksimoimaan hyödyt. Erilaisista tilanteista saadut hyödyt eivät ole aina välittömiä, vaan ne voivat liittyä esimerkiksi vertaisryhmän antamaan sosiaaliseen tukeen tai rikosmyönteisten asenteiden vahvistumiseen. Tämän vuoksi rikosseuraamustyössä onkin osattava arvioida, mitä hyötyä rikoksenteikijä saa rikollisesta käyttäytymisestään. Toisin sanoen tulee arvioida niitä riskitekijöitä ja tarpeita, jotka ovat rikollisen käyttäytymisen taustalla. Tätä varten on kehitetty erilaisia arviointimenetelmiä. (Tyni 2015, 59–60.)

Esittelen seuraavaksi Andrews ja kumppaneiden (1990) RNR-mallin periaatteet lyhyesti. *Riskiperiaatteessa ja toiminnan intensiivisyyden valinnassa* keskeistä on, että toiminta kohdistetaan arvioidun riskitason mukaan. Intensiivinen toiminta tulee kohdentaa korkean riskitason rikoksenteikijöille, kun taas matalamman riskitason rikoksenteikijöille riittää vähemmän intensiivinen toiminta. Keskeistä siis on, kenelle toiminta suunnataan. *Tarveperiaatteessa ja toiminnan kohteiden valinnassa* vaikutetaan dynaamisiin eli muutettavissa oleviin riskitekijöihin (käytetään myös termiä kriminogeeniset tarpeet, criminogenic needs), joilla on yhteys rikolliseen käyttäytymiseen. Rikoksenteikijällä voi olla myös tarpeita, joilla ei ole mitään yhteyttä rikolliseen käyttäytymiseen. Keskeistä on siis erottaa rikolliseen käyttäytymiseen liittyvät riskitekijät muista rikoksenteikijän tarpeista. *Vastaavuusperiaatteessa ja toimintatavan valinnassa* oleellista on, että toiminta vastaa sekä rikoksenteikijän että työntekijän kykyä, oppimistyytlejä että organisaation toimintatapoja. Keskeistä on, millä tavoin interventiot pitää järjestää. RNR-malli on täsmentynyt tämän alkuperäisen esityksen jälkeen, mutta mallin pääperiaatteet ovat säilyneet samana. Mallin mukaan rikoksenteikijöihin suunnatut interventiot ovat vaikuttavimpia silloin, kun jokaista kolmea pääperiaatetta noudatetaan ja jo yhden periaatteen lisääminen interventioon vähentää uusintarikollisuutta. Jos mitään periaatteista ei noudateta, voi itse interventiosta tulla uusintarikollisuutta lisäävä tekijä. (Andrews ym. 1990 Tynin 2015, 60–61 mukaan.)

Pohjois-Amerikassa ja Britanniassa RNR-mallin periaatteita on noudatettu jo noin kahden vuosikymmenen ajan. Suomeen periaatteet tulivat 1990-luvun lopulla, jolloin vankeinhoidossa alettiin ottaa käyttöön erilaisia toimintaohjelmia. Periaatteiden hyväksymiseen vaikuttivat myös vankien arvioimiseen ja sijoittamiseen keskittyvän sijoittajayksikkötoiminnan käynnistyminen. Keskeisenä käännekohtana voidaan pitää myös vuonna 2001 Vankeinhoidon koulutuskeskuksen järjestämää what works-seminaria, johon osallistui useita kansain-

välisiä asiantuntijoita. Seminaarin tavoitteena oli välittää tietoa uusintarikollisuuden vähentämiseen vaikuttavista ohjelmista ja menetelmistä, sekä avata yleisemmin uusia näkökulmia rikoksentekijöiden parissa tehtävään työhön. (Tyni 2015, 68.) Kyseisen seminaarin ja sen pohjalta julkaistun kirjan (What Works 2003) voidaan nähdä merkityksellisenä tapahtumana Suomessa, sillä seminaarissa ja kirjassa ilmaistaan selkeää sitoutumista tiettyyn kuntoutusajatteluun, mitä ei aiemmin ole rikosseuraamusalalla tapahtunut (Lavikkala 2011, 93).

Kuten jo aiemmin mainitsin, RNR-mallin mukaan interventioiden tulisi kohdistua kriminogeenisiin tarpeisiin eli dynaamisiin riskitekijöihin. Staattisiin tekijöihin (ikä, sukupuoli, rikoshistoria) ei taas ole mahdollista vaikuttaa rangaistusaikana (Arola-Järvi 2012, 30), mutta ne voidaan kuitenkin ottaa huomioon esimerkiksi silloin, kun kuntouttavan toiminnan intensiteettiä määritellään (Tyni 2015, 63). RNR-mallissa voimakkaimmin rikollisuuteen yhteydessä olevia tekijöitä kutsutaan ”kahdeksaksi merkittäväksi” riski- ja tarvetekijäksi (Andrews, Bonta & Wormith 2006, 11), joista voidaan edelleen johtaa ”neljä suurta” (Big four) uusintarikollisuuteen vaikuttavaa tekijää. Nämä neljä uusimisriskitekijää ovat rikoshistoria, antisosiaaliseen persoonallisuuteen liittyvät riskitekijät, antisosiaaliset ja rikosmyönteiset asenteet ja rikollinen seura. Ensimmäinen edellä mainituista tekijöistä on staattinen uusimisriskitekijä, johon ei voida RNR-mallin mukaisesti vaikuttaa. Kolme seuraavaksi mainittua taas ovat dynaamisia uusimisriskitekijöitä. Persoonallisuuteen liittyviin tekijöihin on haastava vaikuttaa, sillä persoonallisuus muotoutuu pitkän ajan kuluessa. Toisaalta taas juuri persoonallisuuteen ja asenteisiin olisi erityisen tärkeä vaikuttaa, mutta niihin vaikuttaminen vaatii intensiivisiä interventioita (Tyni 2015, 64). Arola-Järvi (2012, 31) muistuttaa, että riskitekijöitä ei voida pitää varmana ennusteena; esimerkiksi henkilö ei aina välttämättä uusi rikoksia, vaikka riskitekijöitä olisikin useita.

Rangaistusajan suunnitelman sisällöissä on nähtävissä vaikutteita what works-lähestymistavasta. Tämän voi havaita esimerkiksi rangaistusajan suunnitelmaan kirjatusta uusimisriskiestä. Rangaistusajan suunnitelman teoreettisena taustana voikin pitää what works-suuntauksen keskeisiä ajatuksia (Kimmo Hypén, henkilökohtainen tiedonanto sähköpostitse 8.2.2017; Vesterbacka 2003, 6). Myös Arola-Järvi (2012) esittelee suunnitelmallisen rangaistusajan yhteydessä what works-periaatteita, kriminogeenisiä tekijöitä ja uusimisriskin arviointia. Toisaalta taas suunnitelmaa voidaan pitää kohtalaisen pragmaattisena ja a-teoreettisena asiakirjana. (Kimmo Hypén, henkilökohtainen tiedonanto sähköpostitse 8.2.2017.)

Rikosseuraamusalan kehitys ei ole päättynyt what works-periaatteiden noudattamiseen, vaan rinnalle on noussut myös muita teorioita ja lähestymistapoja. Eräs keskeinen teoria on GLM-malli (Good Lives Model) eli Hyvän elämän malli, jossa keskeistä on yksilön vahvuuksia korostava lähestymistapa. Mallissa yksilön sisäisiä ja ulkoisia voimavaroja pyritään kehittämään siten, että hän pystyisi elämään itselleen mielekäästä, mutta myös sosiaalisesti hyväksyttävää elämää. (Tyni 2015, 65–66; Ward 2010, 41.) Keskeistä on vangin aktiivinen toimijuus hyvän elämän rakentamisessa yhteistyössä asiantuntijan kanssa. GLM-malli voidaan nähdä osana laajempaa desistanssiin liittyvää teoreettista keskustelua. Desistanssilla (desistance) tarkoitetaan rikoksesta irtaantumista ja sitä voidaan pitää enemmänkin laajempana tutkimusperinteenä kuin yksittäisenä teoriana. (Tyni 2015, 65–66.)

GLM- mallin kehittäjät ovatkin kritisoineet RNR-mallia muun muassa pinnallisesta teoriasta ja kapeasta ihmiskuvasta. Kritiikin mukaan mallissa ei ole kiinnitetty riittävästi huomiota rikoksentekijöiden toimijuuteen ja motivaatioon sekä ulkoisten tekijöiden merkitykseen. (Ward & Stewart 2003a; 2003b, Ward, Yates & Willis 2012 Tynin 2015, 70 mukaan.) Myös Silver ja Miller (2002, 138, 154–157) esittävät, että erilaiset riski- ja tarvearviointimenetelmät toimivat enemmänkin hallinnon ja laitospääntömaailman resurssitarpeiden näkökulmasta sen sijaan, että niiden avulla pyrittäisiin aidosti auttamaan yksilöitä. Heidän mukaansa myös riskiarviointi voi toimia itseään toteuttavana ennusteena ja tilastollisten todennäköisyyksien käyttö riskien ennustamisessa voi johtaa sellaisten ihmisten leimaamiseen, jotka ovat jo lähtökohtaisesti kaikista huonoimmassa asemassa.

Myös Suomessa rikosseuraamusalalle on rantautunut RNR-mallin lisäksi desistanssiteorioiden ja GLM-mallin piirteitä. Nämä näkyvät esimerkiksi ohjelmatoiminnoissa, joihin on tullut mukaan erilaisia motivointiohjelmiä. (Tyni 2015, 72.) Kyseessä voidaan nähdä olevan myös what works-ajattelun ja RNR-mallin peruseriaatteiden murtuminen (Lavikkala 2011, 126). Kriminogeenisten tarpeiden lisäksi on alettu kiinnittää enemmän huomiota myös vangin muihin tarpeisiin sekä vahvuuksiin. Tyni (2015, 72) pohtiikin, onko kaikelle toiminnalle oltava empiiristä näyttöä uusimisrikollisuuden vähenemisestä, vai riittäisikö joissain tapauksessa hyväksi havaitut käytännöt. Esimerkiksi työtoiminta ja kolmannen sektorin erilaiset toimijat on ainakin välillisesti todettu toimiviksi vankeinhoidossa.

McNeillin ja kumppaneiden (2010, 534–535) näkemyksen mukaan tällä hetkellä rikosseuraamustyössä onkin vallalla kolme keskeistä teoreettista orientaatiota. Nämä ovat risk-need responsivity-malli (RNR), vahvuuksiin ja positiivisuuteen keskittyvä Good Lives-malli

(GLM) ja desistanssiin perustuva malli, joka tarkastelee rikoksista irrottautumisen prosessia. Good-lives-malli ja desistanssi-malli siirtävätkin painopistettä sen tarkastelusta mikä toimii siihen, kuinka ja miksi asiat toimivat. (McNeill ym. 2010, 534–535.) Näiden teoreettisten orientaatioiden yhdistämistä pidetään nykykäsityksen valossa mahdollisena ja tarpeellisena (Lavikkala 2011, 133; McNeill ym. 2010, 534–535).

3 RIKOSPROSESSI JA RANGAISTUSJÄRJESTELMÄ SUOMESSA

Tarkastelen tässä luvussa suomalaista rangaistusjärjestelmää ja vankeutta rangaistuksena, sekä rangaistusajan suunnitelmallisuutta vankilassa. Esittelen ja taustoitan sitä ympäristöä, johon tutkimukseni sijoittuu. Suomalaisen rangaistusjärjestelmän tuntemus helpottaa sijoittamaan vankien kokemukset kontekstiinsa.

3.1 Rikosprosessin kulku, rangaistukset ja niiden täytäntöönpano

Rikosprosessissa tutkinnan kohteena on epäilty rikollinen teko. Rikosta selvittäessä lähtökohtana on epäillyn henkilön syyttömyys. Vaikka henkilöä epäiltäisiin rikoksesta, häntä on kohdeltava syyttömänä, kunnes syyllisyydestä on riittävästi näyttöä ja syytteenalainen teko on luettu hänen syykseen rikoksena. Tätä lähtökohtaa kutsutaan *syyttömyysolettamaksi*, jonka kumoamiseksi tarvitaan oikeusvaltiossa erityistä viranomaismenettelyä, rikosprosessia. (Virolainen & Pölönen 2003, 1.)

Rikosprosessin päävaiheita ovat (ks. Liite 1) 1) esitutkinta, 2) syyteharkinta, 3) oikeudenkäynti tuomioistuimessa ja 4) rangaistuksen täytäntöönpano, tämän tutkimuksen kontekstin sijoituessa näistä viimeisimpään. Suppeasti määriteltynä rikosprosessilla tarkoitetaan vain rikosasian oikeudenkäyntivaihetta. Laajemmin määriteltynä rikosprosessiin sisällytetään myös oikeudenkäyntiä edeltävät esitutkinta ja syyttäjän syyteharkinta. Rangaistuksen täytäntöönpano luetaan rikosoikeudelliseen seuraamusjärjestelmään ja jätetään siksi joissain esityksissä rikosprosessioikeuden ulkopuolelle. (Jokela 2008, 5; Virolainen & Pölönen 2003, 19.)

Esitutkinnan tarkoituksena on selvittää tapahtunut rikos, asianosaiset, sekä kerätä ja järjestää todistusaineistoa syyteharkintaa ja oikeudenkäyntiä varten. Lisäksi selvitetään mahdollisuudet rikoksella saadun omaisuuden palauttamiseksi ja korvausten täytäntöön panemiseksi. Esitutkinnan tekee pääosin poliisiviranomainen. Esitutkintaa seuraa syyttäjän syyteharkinta, jossa päätetään, nostetaanko asiasta syyte vai ei. Syyteharkinta on tuomioistuimen ratkaisutoimintaan verrattavissa olevaa lainkäyttöä. Syyttäjän päätöksenteko-oikeuteen kuuluu myös seuraamusluonteinen syyttämättä jättäminen. (Jokela 2008, 5–6; Virolainen & Pölönen 2003, 14–16.)

Tuomioistuimessa rikosoikeudenkäyntiin edenneet asiat jaetaan kahteen vaiheeseen: asian käsittelyyn ja asian vahvistamiseen. Asian käsittelyssä tutkitaan, onko epäilty syyllistynyt

syytteessä väitettyyn tekoon. Vahvistamisvaiheessa todetaan, onko kyseessä rikos, ja määrätään mahdolliset oikeudelliset seuraamukset. Vahvistaminen tapahtuu tuomiolla, joka on syylliseksi tuomitseva tai vapauttava. (Jokela 2008, 5–6; Virolainen & Pölonen 2003, 14–16.)

Rikoslaisissa rikossäännös koostuu käsitteellisesti rikoksen nimestä, tunnusmerkistöstä ja rangaistussäännöksestä. Rikoslain kieltojen ja käskyjen tehosteena on siis rikossäännökseen kirjoitettu rangaistusuhka. Rangaistuksen keskeisimpänä tunnusmerkkinä voidaankin pitää sen perustumista lakiin. (Tapani & Tolvanen 2011, 7–8.) Lain rikkomisen sisältää aina tekijään kohdistuvan moitteen. Rangaistus merkitsee aina jonkinlaista kielteistä kokemusta tai kärsimyksen aiheutumista. (Lappi-Seppälä 2006, 88.)

Rangaistusjärjestelmässä tulee toteutua aina yhdenmukaisuus- ja suhteellisuusperiaatteet. Yhdenmukaisuusperiaate tarkoittaa sitä, että samanlaisia tapauksia käsitellään samalla tavalla. Suhteellisuusperiaatteen mukaisesti taas rangaistuksen pitää olla ”oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen, teon vaikuttamiin ja rikoksesta ilmenevään muuhun tekijän syyllisyyteen” (Rikoslaki 39/1889 6 luku 4§). (Tapani & Tolvanen 2011, 11–12.) Suhteellisuusperiaatteen mukaisesti rangaistukset voidaan asettaa lievimmästä ankarimpaan seuraavasti: 1) tuomitsematta jättäminen. 2) rikesakko, 3) sakko, 4) ehdollinen vankeus ja 5) ehdoton vankeus. Nuorisorangaistus rinnastetaan usein ehdollisen vankeuden kanssa samalle tasolle. Yhdyskuntaseuraamus ja ehdoton vankeusrangaistus ovat muodollisesti samalla tasolla, mutta usein yhdyskuntaseuraamusta pidetään kuitenkin ehdottomana vankeusrangaistusta lievempänä seuraamuksena. Valvontarangaistus sijoitetaan ankaruudeltaan yhdyskuntapalvelun ja ehdottoman vankeuden väliin. Tällainen rangaistusten järjestykseen asettaminen on tosin saanut osakseen myös kritiikkiä, sillä eri rangaistusten arvioimista toisiinsa suhteutettuna voidaan pitää monitulkintaisena. (Tapani & Tolvanen 2011, 11–12.)

Rangaistusten täytäntöönpanosta vastaa Rikosseuraamuslaitos (ks. Liite 2), joka toimii oikeusministeriön alaisuudessa (Portti vapauteen; Tapani & Tolvanen 2011, 293–294). Rikosseuraamuslaitoksen organisaatio on kokenut muutoksia muun muassa vuonna 2010, jolloin päällekkäisiä tehtäviä poistettiin ja toimintatapoja yhtenäistettiin (Mohell 2015). Rikosseuraamuslaitokseen kuuluvat keskushallintoyksikkö, kolme rikosseuraamusaluetta ja täytäntöönpanoyksikkö. Kolme rikosseuraamusaluetta ovat Etelä-, Länsi- sekä Itä- ja Pohjois-Suomen rikosseuraamusalueet. Jokainen alue koostuu aluehallinnosta, arviointikeskuksesta,

vankiloista ja yhdyskuntaseuraamustoimistoista. (Portti vapauteen; Rikosseuraamuslaitos. Organisaatio.)

3.2 Ehdoton vankeusrangaistus

Suomalaisen rangaistusjärjestelmän ankarin rangaistus on vankeus (Lappi-Seppälä 2006, 94). Ehdollisen ja ehdottoman vankeuden lajinvalintaan vaikuttavat muun muassa ensiker-
talaisuus, tekijän aikaisemmat rikokset ja ikä (Tapani & Tolvanen 2011, 131–144). Pääri-
koksen mukaan tilastoituna vankeusvankien yleisin rikostyyppi on väkivaltarikokset (noin
40 %). Seuraavaksi yleisimmät rikostyyppit ovat huumausaine- (19 %) ja talousrikokset (noin
17 %). Näiden jälkeen tulevat liikennejuopumukset (noin 7 %), ryöstöt (noin 7 %) ja muut
rikokset (noin 7 %). (Muiluvuori, Blomster, Laurila, Linderborg & Tyni 2014, 7.)

Vankilassa olevat vangit voidaan jakaa rangaistusvankeihin, tutkintavankeihin ja sakkovan-
keihin. Ainoastaan rangaistusvangit ovat suorittamassa varsinaista vankeusrangaistusta. Tut-
kintavankeus taas kuuluu rikosprosessuaalisiin pakkokeinoihin ja sakon muuntorangaistus
on viimesijainen keino suorittaa sakkorangaistus. Rangaistusvangit voidaan jakaa vielä kol-
meen erilliseen ryhmään: elinkautisvangit, muut pitkäaikaisvangit ja nuorisovangit. Van-
keusrangaistus voidaan siis tuomita elinkaudeksi tai määräajaksi. Määräaikaisen vankeuden
vähimmäispituus on 14 vuorokautta ja enimmäispituus 12 vuotta. Jos suoritettavaksi tulee
samalla kertaa useampia vankeusrangaistuksia, määräaikaisen vankeusrangaistuksen yh-
teenlaskettu pituus ei saa ylittää 20 vuotta. (Lappi-Seppälä 2006, 94–97.) Elinkautisesta van-
keusrangaistuksesta voi päästä ehdonalaiseen vapauteen 12 vankilassaolovuoden jälkeen.
Alle 21-vuotiailla ehdonalaiseen vapauteen pääsemisen raja on 10 vuotta. (Rikoslaki
39/1889, 2 luku 10§.)

Suomen vankiluku on ollut korkea muihin Pohjoismaihin verrattuna aina 1980-luvulle asti.
Siitä lähtien vankiluku laski kuitenkin vuosituhanen vaihteeseen asti, kunnes se lähti taas
nousuun. (Tapani & Tolvanen 2011, 288–289.) Tosin vuonna 2006 vankiluku lähti jälleen
laskuun (Muiluvuori 2014 ym., 5–8.). Tämä johtuu pääosin rangaistusajan laskemiseen, eh-
donalaiseen vapauteen liittyvien määräosien yhteen laskemiseen ja nuoria koskevien määrä-
osien muuttamiseen liittyvistä lakimuutoksista (Mohell 2015). Vankeusvankien päivittäinen
keskimäärä vuonna 2014 oli 2 425 henkilöä. Vankien keski-ikä vuonna 2014 oli noin 37
vuotta. Viimeisen kymmenen vuoden aikana sekä alle 25-vuotiaiden ja yli 50-vuotiaiden
vankeusvankien osuus on kasvanut. (Muiluvuori ym. 2014, 5–8.)

Vuonna 2014 reilu neljäsosa vangeista oli vankilassa 1-2 vuotta. Alle kolme kuukautta vankilassa olevien osuus oli 9 % ja yli kahdeksan vuotta vankilassa olevien osuus oli 10 %. Vuonna 2014 vangeista ensikertalaisia oli 37 %. Kolmannesta seitsemänteen kertaan vankeusrangaistusta suorittavia oli vajaa kolmannes. Yli kahdeksatta kertaa vankilassa olevia oli vajaa viidennes. (Muiluvuori ym. 2014, 8–9.)

3.3 Suljettu vankila ja avolaitos

Suomessa vankilat jaetaan suljettuihin vankiloihin ja avolaitoksiin. Esittelen tässä hieman molempien vankiloiden ominaispiirteitä, sillä suljetun vankilan ja avovankilan välillä voi nähdä olevan keskeisiä eroja. Vankien sijoittamisessa tulee rangaistusajan suunnitelman mukaisesti ottaa huomioon muun muassa seuraavat asiat: vangin kotipaikka, yhteyksien säilyminen lähiomaisiin tai muihin läheisiin, ikä, sukupuoli, terveydentila, rangaistuskertaisuus, vangin aikaisempi rikollisuus ja vangin oma toivomus sekä mahdollisuudet sijoittua rangaistusajan suunnitelman edellyttämään toimintaan. Lisäksi vankia ei saa sijoittaa suljetumpaan laitokseen kuin vankilan järjestys ja turvallisuus edellyttävät. Toisaalta taas vanki tulee sijoittaa suljettuun vankilaan, jos avolaitoksessa ei ole tilaa tai vanki itse haluaa suljettuun vankilaan. (Vankeuslaki 767/2005, 4 luku 8–9§.)

Avolaitokseen sijoittamisen yleisenä ehtona pidetään sitä, että tuomittu sitoutuu päihteettömyyteen ja päihteettömyyden valvontaan. Vankeuslain (767/2005 4 luku 9§) mukaan tuomittu on sijoitettava avolaitoksen sijaan suljettuun vankilaan, jos on syytä epäillä jotain seuraavista: tuomittu ei sovellu avolaitoksen järjestämään toimintaa tai ei noudata avolaitoksen sääntöjä, jatkaa rikollista toimintaa tai poistuu avolaitoksesta luvatta, ei noudata päihteettömyyttä tai suostu päihteettömyyden valvontaan.

Vanki voi saapua avolaitokseen joko suoraan vapaudesta tai suljetusta vankilasta. Avolaitokseen on mahdollista päästä suoraan vapaudesta, jos vangilla on suoritettavanaan sakon muuntorangaistus tai enintään kahden vuoden vankeusrangaistus (Rikosseuraamuslaitos. Määräykset ja ohjeet 2/004/2015). Vanki voidaan siirtää suljetusta vankilasta avolaitokseen rangaistuksen pituudesta riippumatta. Avolaitoksessa on mahdollista suorittaa rangaistuksen jäljellä oleva osa, tai vanki voidaan siirtää avolaitokseen määräaikaisesti. (Vankeuslaki 767/2005, 6 luku 1§.) Etenkin pitkää rangaistusta suorittavien vankien osalta avolaitossijoitus on usein tarkoituksenmukaista tehdä määräaikaisena. Tällöin vangille muotoillaan tavoitteet, ja seurataan niiden toteutumista. Jos tavoitteet eivät avolaitoksessa toteudu, vanki

voidaan siirtää takaisin suljettuun laitokseen. Rangaistusajan suunnitelman mukaisessa työskentelyssä arvioidaan vangin sopeutumista avolaitokseen ja motivoidaan vankia avolaitossijoitukseen. Työskentelyssä pyritään vahvistamaan niitä seikkoja, jotka edistävät avolaitossijoitusta tai vähentävät rikoksen uusimistekijöitä. (Rikosseuraamuslaitos, määräykset ja ohjeet 2/004/2015.)

Suljetussa vankilassa liikkuminen vankilan alueella on rajattua ja valvottua. Avolaitoksessa taas vangit saavat liikkua vankilan alueella suhteellisen vapaasti, ilman välitöntä valvontaa. Suljetuissa vankiloissa vangit asuvat selleissä, ja ne lukitaan vähintään yöksi. Avolaitoksessa asuminen on järjestetty usein yhden hengen huoneessa, ja vangit jakavat yhteiset keittiö- ja pesutilat. Suljetussa vankilassa valvonta on tehokkaampaa, joten henkilökuntaakin on avolaitosta enemmän. Avolaitokseen sijoitettujen vankien kohdalla oletus on, että vangit eivät poistu alueelta. Molemmissa vankilatyypeissä vangeilla on velvollisuus osallistua työntekoon, opiskeluun tai muuhun toimintaan. (Hypén 2015.)

3.4 Suunnitelmallinen rangaistusaika

Vuoden 2006 vankeuslakiuudistuksessa vankeusrangaistuksen suunnitelmallisuus nostettiin keskiöön (Vankeuslaki 767/2005, 4 luku 6§). Nykyisessä Suomen vankeuslaissa siis ”vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämönhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan sekä estää rikosten tekeminen rangaistusaikana” (Vankeuslaki 767/2005, 1 luku 2§). Mohellin (2015) mukaan rangaistusajan suunnitelma on tärkein väline tavoitteellisen täytäntöönpanon ja vaikuttavuuden saavuttamiseksi. Vankeuslain mukaan vangille on laadittava yksilöllinen rangaistusajan suunnitelma rangaistusajan suorittamista, vapauttamista ja ehdonalaista vapauttamista varten (Vankeuslaki 767/2005, 4 luku 6§). Nykyisessä vankeuslaissa siis asetetaan ensimmäistä kertaa lain tasolla tavoitteeksi rikoksen uusimisriskiin vaikuttaminen (Mohell 2015).

Rangaistusajan suunnitelma korostaa rangaistusajan prosessinomaisuutta ja suunnitelmallisuutta, sekä lisää täytäntöönpanon johdonmukaisuutta ja ennustettavuutta. Suunnitelmassa vankeusajan toiminta voidaan jakaa erilaisiin osatavoitteisiin ja asiakokonaisuuksiin. Rangaistusajan suunnitelman avulla halutaan varmistaa, että vangin toimintaan osallistuminen on oikea-aikaista. (Mohell & Pajuoja 2006, 66–67.) Ennen suunnitelman laatimista arvioidaan esimerkiksi vangin työ- ja toimintakykyä sekä riskiä syyllistyä uusiin rikoksiin. Suunnitelma onkin päätös siitä, mihin vangin toimintakykyyn ja uusintarikollisuuteen vaikuttaviin tekijöihin rangaistusaikana pyritään vaikuttamaan (Arola-Järvi 2012, 48.)

Rangaistusajan suunnitelma laaditaan arviointikeskuksessa tai yhdyskuntaseuraamustoimistossa. (Rikosseuraamuslaitos. Määräykset ja ohjeet 5/004/2015). Suunnitelmaa taas tarkennetaan siinä vankilassa, johon vanki sijoitetaan (Vankeuslaki 767/2005, 4 luku 7§). Laadukkaana rangaistusajan suunnitelman tekeminen edellyttää aina arviointia, sillä suunnitelmaa laadittaessa on otettava huomioon useita tekijöitä (Arola-Järvi 2012, 37). Huomioon otettavia tekijöitä ovat muun muassa turvallisuuteen vaikuttavia tekijöitä, aikaisempi rikoshistoria ja vangin työ- ja toimintakyky (ks. Liite 5). Arviointi onkin prosessi, jossa tietoa keräämällä ja analysoimalla pyritään tekemään päätelmiä yksilön käyttäytymisestä ja ominaisuuksista. Keskeistä on myös kartoittaa vangin voimavaroja ja vahvuuksia. (Arola-Järvi 2012, 37.)

Jos vapaudesta vankeuteen tuomitun henkilön rangaistus on alle kaksi vuotta, rangaistusajan suunnitelma tehdään yhdyskuntaseuraamustoimistossa. Arviointikeskus taas tekee suunnitelmat niille henkilöille, jotka ovat tutkintavankeudessa. Arviointikeskus voi myös tehdä arvioinnin rangaistusajan suunnitelmaa varten, jos tuomitulla on yli kahden vuoden tuomio, tuomittu on syyllistynyt seksuaalirikokseen tai tuomittu on syyllistynyt toistuvasti vakavaan väkivaltaan. Arvioinnin perusteella suunnitelmaa tarkennetaan yhdessä yhdyskuntaseuraamustoimiston kanssa. (Rikosseuraamuslaitos. Määräykset ja ohjeet 5/004/2015).

Vapaudesta vankeuteen tuomittu henkilö, jonka rangaistus on alle kaksi vuotta vankeutta, kutsutaan siis rangaistusajan suunnittelua varten haastatteluun kotipaikkakuntaansa lähellä sijaitsevaan yhdyskuntaseuraamustoimistoon. Mikäli vankeuteen tuomittu henkilö ei saavu tapaamiseen, rangaistusajan suunnitelma voidaan laatia asiakirjojen perusteella. (Hypén 2015.) Tällaisissa tapauksissa käytettäviä asiakirjoja voivat olla esimerkiksi vankeinhoidon henkilörekisterit, oikeudenkäyntiasiakirjat, väestötietojärjestelmä tai ulosottorekisteri (Arola-Järvi 2012, 40). Tavoitteena kuitenkin on, että suunnitelma laaditaan yhdessä vangin kanssa, jolloin hänellä on mahdollisuudet vaikuttaa suunnitelman sisältöön. Yleisimpiä tavoitteita suunnitelmassa ovat työllistymisen parantuminen, koulutuksen hankkiminen rikosmyönteisten asenteiden vähentäminen ja päihdeongelmaan puuttuminen. Myös oppimisvalmiuksien edellytyksiä on mahdollista kartoittaa rangaistusajan suunnitelman laatimisen yhteydessä. (Hypén 2015.) Jos henkilö on tuomittu lyhyeen vankeusrangaistukseen, suunnitelman pääpaino on vapauden valmistautumisessa (Rikosseuraamuslaitos. Määräykset ja ohjeet 5/004/2015).

Kun rangaistusajan suunnitelma on tehty, vanki siirtyy sijoituspäätöksen mukaisesti tiettyyn laitokseen. Sijoitusvankilassa voidaan tarkentaa keinoja, joilla rangaistusajan suunnitelmaan

kirjattuihin tavoitteisiin voidaan päästä. Sijoitusvankila päättää myös vangin sijoittumisesta erilaisiin toimintoihin. (Arola-Järvi 2012, 16, 18.) Vankilassa suunnitelma on otettava käsiteltäväksi säännöllisin väliajoin sekä myös silloin, kun suunnitelmaa ei noudateta. Suunnitelman päivittämisestä on vastuussa rikosseuraamuslaitoksen virkamies, joka on määrätty kyseiseen tehtävään. (Vankeuslaki 767/2005, 4 luku 7§.) Myös jokaisen vangin kanssa työskentelevän virkamiehen velvollisuus on tutustua rangaistusajan suunnitelmaan, jotta hän voi omalta osaltaan toimia vangin suunnitelman edistämiseksi (Arola-Järvi 2012, 58). Suunnitelma päivitetään yhteistyössä vangin kanssa, ja vangin roolia suunnitelman tekemisessä pidetään tärkeänä. Suunnitelman päivittämiseen osallistuminen on vangille vapaaehtoista, mutta vankia tulisi kannustaa osallistumaan suunnitelman tekoon. Vankia voidaan motivoida erilaisilla keinoilla, kuten poistumisluvilla tai avoimempiin olosuhteisiin siirtymisellä. Monien lupien ja etuuksien saamisen ehtona onkin, että ne edistävät rangaistusajan suunnitelman toteutumista. Rangaistusajan suunnitelman kytkeminen vankeuslain useisiin säännöksiin lisää suunnitelman painoarvoa. (Mohell & Pajuoja 2006, 69–79.)

Rangaistusajan suunnitelman päivityksen tarkoituksena on tuottaa tietoa siitä, mitä vanki on sijoituslaitoksessa tehnyt. Tarkoituksena on seurata, onko vanki edennyt suunnitelmaan kirjatuissa tavoitteissa. Jos edistymistä ei ole tapahtunut, pohditaan yhdessä työntekijöiden kanssa, mikä on ollut edistymisen esteenä. (Arola-Järvi 2012, 60–61.) Rangaistusajan suunnitelman tavoitteisiin on mahdollista tehdä muutoksia vain arviointikeskuksessa (Valtioneuvoston asetus vankeudesta 548/2015). Suunnitelma on keskeinen myös niissä tapauksissa, joissa vanki siirtyy laitoksesta toiseen, sillä suunnitelman avulla saadaan vangista oleellista tietoa ennen uuteen laitokseen saapumista (Arola-Järvi 2012, 61).

Rangaistusajan suunnitelmallisuuteen kuuluu myös vapautumisen suunnittelu (Vankeuslaki 767/2005, 4 luku 6§). Vapautumisvaiheeseen saatetaan liittää myös valvottu koevapaus, jos ajatellaan, että se edistää henkilön yhteiskuntaan sijoittumista. Vapautumista valmistellaan usein yhteistyössä vangin asuinkunnan viranomaisten kanssa. (Hypén 2015.) Tutkimuksessani en keskity vapautumissuunnitelmaan, vaan ainoastaan vankien kokemuksiin rangaistus-aikaa koskevasta suunnitelmasta.

4 AIEMPAA TUTKIMUSTA SUUNNITELMISTA

Aiempaa tutkimusta rangaistusajan suunnitelmista ei ole vielä kovin runsaasti saatavilla. Tämä on tosin aivan luonnollista, sillä rangaistusajan suunnitelma on ollut systemaattisemmin käytössä vasta kymmenen vuoden ajan, vuodesta 2006 lähtien, uudistuneen vankeuslain astuttua voimaan. Vankeuslain muutoksen vaikutuksia on kuitenkin kartoitettu laajalla arviointitutkimuksella (Liimatainen & Rantala 2016). Esittelen tässä luvussa kohtalaisen yksityiskohtaisesti tätä arviointitutkimusta ja sen osia, sekä muutamia muita aihepiiriin liittyviä tutkimuksia. Keskityn tässä luvussa vain kotimaiseen tutkimukseen rangaistusajan suunnitelmasta, sillä suoranaisesti aihepiiriin liittyvää kansainvälistä tutkimusta ei ole saatavilla.

Vaikka rangaistusajan suunnitelmaa koskevaa tutkimusta on tehty niukasti, aihepiiristä on tehty useita opinnäytetöitä (amk-opinnäytetyöt ja pro-gradut). Suunnitelmia on tutkittu esimerkiksi työntekijän näkökulmasta (ks. Huhtamaa 2011; Kuronen 2011; Larikka & Lehtinen 2010), suunnitelmaan kirjattujen asioiden toteutumisen näkökulmasta (ks. Kuusisto 2016; Riila 2012; Toivonen 2014) ja vankien näkökulmasta (ks. Pehkonen 2011).

Rangaistusajan suunnitelmia koskevan vähäisen tutkimuksen vuoksi tarkastelen tässä luvussa myös asiakassuunnitelmia ja hoitosuunnitelmia koskevaa tutkimusta. Tosin myöskään sosiaali- ja terveysalalla tehtäviä suunnitelmia koskevaa tutkimusta ei voi kuvailla runsaaksi kotimaisessa eikä kansainvälisessä tutkimuksessa, jossa kiinnostuksen kohteena olisivat nimenomaan asiakkaiden kokemukset. Käytän tässä luvussa ajoittain asiakassuunnitelman käsitettä kattokäsitteenä eri sektoreilla tehtäville suunnitelmille kirjoitusteknisistä syistä.

Suomalaista lastensuojelua koskevassa tutkimuksessa on viime vuosina tarkasteltu lisääntyvässä määrin asiakirjoja, niiden sisältöjä ja tuottamisen tapoja (Eronen 2008, 20). Sellainen suunnitelmien tutkiminen on kuitenkin vähäistä, jossa suunnitelman päähenkilöltä itseltään kysyttäisiin kokemuksia suunnitelmasta ja sen tekemisestä. Havaintoani vahvistaa Vierulan (2012, 150) esittämä näkemys, että asiakkaan kokemuksia suunnitelmista on tutkittu sekä kotimaassa että kansainvälisesti niukasti muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. En löytänyt esimerkiksi yhtään aikuissosiaalityön asiakassuunnitelmia koskevaa tutkimusta, jossa näkökulmana olisivat asiakkaan kokemukset suunnitelmasta. Rajaan tässä luvussa tarkastelemani tutkimukset sosiaali- ja terveysalan kontekstissa tehtyihin tutkimuksiin, jossa keskiössä ovat asiakkaan kokemukset suunnitelmista. Osassa tutkimuksissa esitellään myös asiakkaiden ja henkilökunnan näkemyseroja.

4.1 Tutkimuksia rangaistusajan suunnitelmasta

Liimataisen ja Rantalan (2016) tekemä arviointitutkimuksen yhteenveto esittelee yhtenä osa-alueenaan kattavasti rangaistusajan suunnitelmaa koskevaa oman tutkimusryhmänsä tekemää tuoretta tutkimusta. Yhteenveto koostuu useasta julkaisusta, joista kolme on oman tutkimukseni kannalta relevantteja (ks. Liimatainen, Mäkipää & Rantala 2014; Liimatainen, Rantala, Paasonen & Mäkipää 2015; Liimatainen, Rantala, Mäkipää & Tyni 2016). Tutkimusten aineistot koostuvat rekisteri-, kysely- ja haastatteluaineistoista.

Rangaistusajan suunnitelmia laaditaan vangeille hyvin kattavasti, sillä suunnitelma oli laadittu vuonna 2014 lähes kaikille (98 %) ehdottomasta vankeudesta vapautuville. Mielenkiintoista on, että vajaa puolet suunnitelmista laadittiin rekisteritietojen perusteella (Liimatainen & Rantala 2016, 47), vaikka rangaistusajan suunnitelman ajatellaan olevan yksilöllinen ja henkilökohtainen asiakirja (HE 263/2004, 110–111). Noin joka kymmenennelle tehtiin laajempi riski- ja tarvearvioon perustuva suunnitelma, kun taas loput suunnitelmat perustuvat vangin muuhun haastatteluun. Sekä vankiloitten että arviointikeskusten työntekijöiden mukaan vangin haastattelu on keskeistä rangaistusajan suunnitelman laatimisen yhteydessä. Yksi keskeinen peruste työntekijöiden mielestä on ajantasaisen tiedon saaminen vangin tilanteesta. Lisäksi työntekijät pitävät asiakirjatietoa usein negatiivispainotteista, joten vangin haastattelu mahdollistaa positiivisemmän tulokulman suunnitelman laatimiselle. Vanki tulee myös paremmin tietoiseksi suunnitelmasta, kun se laaditaan haastattelujen perusteella. (Liimatainen & Rantala 2016, 47, 50.)

Vankien näkemykset mahdollisuuksistaan vaikuttaa rangaistusajan suunnitelman sisältöön on polarisoitunut vankilatyypin mukaan; avovankiloissa olevat vangit ovat kokeneet saaneensa vaikuttaa suunnitelman sisältöön huomattavasti paremmin kuin suljetuissa vankiloissa olevat vangit. Vankien antama kritiikki kohdentui erityisesti siihen, että heitä ei oltu kuultu suunnitelman laatimisvaiheessa, eikä suunnitelman merkityksestä oltu annettu riittävästi tietoa. (Liimatainen & Rantala 2016, 48.) Lyhytaikaisvankeja koskevassa tutkimuksessa nousee myös esille kritiikkiä siitä, kuinka suunnitelma on jäänyt käytännössä vain muodollisuudeksi. Vangit eivät useissa tapauksissa ymmärtäneet suunnitelman merkitystä suhteessa heille asetettuihin tavoitteisiin nähden. (Kivivuori & Linderborg 2009, 149.) Lyhytaikaisvankeja koskevassa tutkimuksessa täytyy kuitenkin muistaa lyhyen rangaistuksen erityinen luonne verrattuna pidempiin rangaistuksiin. Lyhyen rangaistuksen aikana on luonnollisesti haastavampaa toteuttaa suunnitelmallista ja tavoitteellista työskentelyä.

Rangaistusajan suunnitelmien tavoitteet koskevat yleisimmin päihteitä tai muita riippuvuuksia, asenteita, ajattelua ja käyttäytymistä tai työllistymistä. Vangit pitävät tavoitteita usein vaikeaselkoisina ja toivovat konkreettisempia tavoitteita. Myös vankilahenkilökunta kritisoi tavoitteiden ylimalkaisuutta ja abstraktiutta. Vankilahenkilökunnan mukaan konkreettisten tavoitteiden täytyminen olisi helpompi osoittaa vangille. (Liimatainen & Rantala 2016, 47, 52–54.) Tuloksellisuustarkastuskertomuksessa järjestöpuoli kritisoi sitä, että suunnitelman kirjauksissa käytetään tiettyjä valmiita fraaseja, joita sekä vangin että virkamiehen on vaikea ymmärtää (Tuloksellisuustarkastuskertomus 2016, 33). Rangaistusajan suunnitelma saa vankilahenkilökunnalta kritiikkiä myös yksilöllisyyden puuttumisesta. Vankilahenkilökunta kritisoikin arviointikeskusten henkilökuntaa vankilaan ja vankeihin liittyvän tuntemuksen puutteesta. Toisaalta taas arviointikeskusten vahvuuksina nähdään riittävä etäisyys vangista ja mahdollisuus systemaattisen arvioinnin tekemiseen. (Liimatainen & Rantala 2016, 50, 53.)

Vangit ovat pääosin kiinnostuneita edistämään rangaistusajan suunnitelmansa toteutumista. Suurimmalle osalle vangeista oli myös selvää, miten suunnitelman edistämiseksi tulee toimia. Noin viidennes ei ollut tästä tietoisia. Vangeista yli puolet noudattaa rangaistusajan suunnitelmaa siksi, että he pääsisivät poistumisluvulle tai avoimempiin olosuhteisiin. Noin kaksi kolmesta noudattaa suunnitelmaa, jotta välttäisi negatiiviset seuraukset. Osa vankiloitten ja arviointikeskusten henkilökunnasta suhtautuu negatiivisesti siihen, että vangit noudattavat suunnitelmaa ainoastaan päästäkseen avoimempiin olosuhteisiin. Toisaalta taas ulkoista motivaatiota pidettiin mahdollisuutena sisäisen motivaation herättämiseksi. Tutkimuksessa nousee myös esille, kuinka suunnitelman noudattaminen ei silti takaa vangille mitään, vaan suunnitelmaan voidaan vedota vangin kannalta negatiivisessa mielessä. (Liimatainen & Rantala 2016, 48–49, 51.) Sama asia todetaan myös lyhytaikaisvankeja koskevassa tutkimuksessa. Rangaistusajan suunnitelmaa saatetaan käyttää vain vangin esityksen hylkäämiseksi. Tällöin suunnitelma määrittyy ainoastaan kontrollin välineeksi, eikä se ole tukenut vangin kuntoutuspyrkimyksiä. (Kivivuori & Linderborg 2009, 149).

Tuloksellisuustarkastuskertomuksessa (2016, 33) todetaan, kuinka suunnitelmien päivitys ei toteudu yhdenmukaisesti eikä lain määräämällä tavalla. Myös vankilan henkilökunnan mukaan suunnitelman päivittämisen käytännöt ovat epäyhteneväisiä. Myös tavoitteiden edistymisen seuranta perustuu työntekijän subjektiiviseen arvioon, ja työntekijät ovat kokeneet sen

haastavaksi. Tuloksellisuustarkastuskertomuksessa todetaankin, kuinka on epäselvää, min-käläisissä tilanteissa esitys rangaistusajan suunnitelman tavoitteiden muuttamiseksi tulisi tehdä.

Tässä luvussa esittelemieni tutkimusten perusteella rangaistusajan suunnitelmasta ei muodostu erityisen positiivinen kuva. Tästä huolimatta valtaosa arviointikeskusten ja vankilan henkilökunnasta ovat sitä mieltä, että rangaistusajan suunnitelma on lisännyt vankeusrangaistuksen ennustettavuutta. Positiivista on myös avovankiloissa rangaistusta suorittavien vankien enemmistön näkemys siitä, että rangaistusajan suunnitelman sisältöön on pystynyt vaikuttamaan ja heidän henkilökohtainen tilanteensa on huomioitu. (Liimatainen & Rantala 2016, 52).

Myös vankilan laatua selvittäneessä tutkimuksessa vangit ovat keskimäärin kohtalaisen tyytyväisiä siihen, miten heitä tuetaan vankilassa rikoksettomaan elämään (ka. 3,1, Likert-asteikko). Vangit olivat keskimäärin tyytyväisiä myös siihen, miten heitä kannustetaan tavoitteisiinsa vankilassa (ka.=3,0), ja miten heitä kannustetaan käsittelemään rikollista käyttäytymistä. Keskimääräistä useampi vanki kuitenkin ajatteli, että vankilassa ei tehdä kaikkea mahdollista sen eteen, että vangit lopettaisivat rikosten teon vapauduttuaan (ka.=2,8). Paljon tukea saaneet kertoivat säännöllisistä rangaistusajan suunnitelma-keskusteluista ja myös muusta keskustelutuesta esimerkiksi opinto-ohjaajan kanssa. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluvat kuvailivat rangaistusajan suunnitelma-keskusteluja irrallisina ja satunnaisina tilanteina. Nämä vangit olisivat toivoneet henkilökunnalta aktiivisempaa otetta rikoksettomaan elämään kannustamisessa ja asioiden järjestämisessä. (Linderborg, Blomster, Tyni & Mui-luvuori. 2012, 75–78.)

4.2 Tutkimuksia asiakassuunnitelmista

Asiakirjat ja dokumentointi ovat keskeisiä suomalaisessa palvelujärjestelmässä ja asiantuntijatyössä (Vierula 2012, 149). Asiakassuunnitelman rooli on siinä mielessä merkittävä, että se on kirjattu useisiin lakeihin (esim. lastensuojelulaki 417/2007 6 luku 30§; laki sosiaali-huollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000 2 luku 7§), ja voidaan näin ollen nähdä työskentelyä ohjaavaksi ja määritteleväksi asiakirjaksi. Vaikka suunnitelmallisen asiakas-prosessin voidaan nähdä voimistuneen viime vuosikymmeninä, on yksilökohtaisella ja suunnitelmallisella asiakastyöllä sosiaalityössä pitkät perinteet. Sosiaalityöhön keskeisesti vaikuttanut henkilö Mary Richmond (1861–1928) painottikin jo yli 100 vuotta sitten yksilökohtaisen sosiaalityön tekemistä. Keskeistä oli sosiaalisen diagnostiikan kehittäminen, jonka

avulla kartoitettiin ihmisen elämäntilannetta. Oleellista oli yksilöiden ja perheiden monipuolinen ja huolellinen analyysi. Richmondin ajattelua voidaan pitää edistyksellisenä, sillä hän korosti esimerkiksi tulevaisuusorientaation ja asiakkaan omien suunnitelmien merkitystä. Hän vastusti myös epäedullisen aineiston ylikorostumista asiakirjoissa. (Sipilä 1989, 24–36.)

Tutkimukseni kannalta mielenkiintoisia näkökulmia tarjoaa amerikkalainen tutkimus, jossa on selvitetty psykiatrisessa kuntoutuksessa olevien veteraanien käsityksiä hoitosuunnitelmista. Erityisenä kiinnostuksen kohteena tutkimuksessa ovat hoitosuunnitelmaan kirjatut tavoitteet. Veteraanien näkemykset suunnitelman tavoitteista on jaettu viiteen erilaiseen kategoriaan. Näitä ovat tavoitteen hyväksyminen ja kokeminen ”omaksi”, ristiriitaiset kokemukset tavoitteista, kokemukset ylläpitävistä tavoitteista ja tavoitteiden jyrkkä kieltäminen. Veteraanien kokemukset suunnitelman tekemisestä eivät etene lineaarisesti (esimerkiksi eri mieltä, samaa mieltä, vahvasti samaa mieltä), vaan tuovat esille toisistaan poikkeavia näkemyksiä suunnitelmien tavoitteista. (McGuire ym. 2016.)

Tiedonkeruu on tapahtunut McGuiren ja kumppaneiden (2016) tutkimuksessa hyvin samaan tapaan kuin omassa tutkimuksessani; suunnitelma on toiminut keskustelun herättelijänä. Tutkimuksessa kiinnostukseni herättää muutama seikka. Vaikka veteraanin oma tavoite olisi hyvin lähellä suunnitelmaan kirjattua tavoitetta, ei kirjattua tavoitetta silti pidetä välttämättä ”omana” tai oikeana. Mielenkiintoista on, kuinka pienillä vivahde-eroilla kuntoutujalle voi tulla tunne, että tavoite ei tunnukaan omalta. Tutkimuksessa veteraanit hyväksyvät heille asetetun tavoitteen, mutta ovat silti eri linjoilla tavoitteen tarkemmasta sisällöstä tai ilmaisun tasosta. Nämä esimerkit osoittavat sen, kuinka monimutkainen suunnitelman laatimiseen liittyvä kommunikaatioprosessi on, ja kuinka helposti prosessin jossain vaiheessa voidaan epäonnistua. (McGuire ym. 2016.)

Suomessa Vierula (2014) on tutkinut asiakkaiden näkemyksiä asiakirjoista. Tutkimuksessa on haastateltu huostaan otettujen lasten äitejä heidän oman elämänsä ja asiakirjojen suhteesta. Keskeistä tutkimuksessa on tarinan omistaminen, jolla viitataan jokaisen subjektin oikeuteen määritellä oman elämänsä kokemukset. Myös kyseisessä tutkimuksessa suurin osa haastateltavista toi haastattelutilanteeseen mukaan erilaisia asiakirjoja, jotka toimivat keskustelun herättelijöinä. Tutkimuksen tulokseksi muotoutuu kolme erilaista henkilökohtaisen elämän ja asiakirjan suhdetta. Näitä ovat *yhtenevä, korjaava ja kiistävä* suhde. Yhtenevässä suhteessa oma tarina on linjassa asiakirjaan kirjatun tarinan kanssa. Korjaavassa suhteessa

taas haastateltavan oma tarina täydentää tai muokkaa kirjattua tarinaa. Kiistävässä suhteessa asiakirjan tarinaa korjataan, ja tilalle saatetaan kertoa toisenlainen tarina. Mielenkiintoista on Vierulan (2014, 349–355) tarkastelu siitä, millaisia seurauksia näillä erilaisilla suhteilla on tarinan omistamiselle. Yhtenevässä suhteessa luettu kannattelee omaa elämää ja tarinan omistamista. Korjaavassa suhteessa luettu uhkaa tarinan omistamista ja kiistävässä suhteessa luettu murtaa haastateltavan henkilökohtaista elämää ja tarinan omistajuutta.

Vierula (2012) on tutkinut asiakkaiden ja asiakirjojen välistä suhdetta myös hieman erilaisesta näkökulmasta. Tutkimuksessa kysytään, miten henkilökohtainen tieto muuttuu institutionaaliseksi asiakirjatiedoksi, ja millaisia seurauksia tällä prosessilla on. Osassa haastatelluissa haastateltavilla oli mukana asiakirjoja. Käsitteellisesti aineistoa tarkastellaan transformaation ja vallan näkökulmista. Aineistosta on löydettävissä viisi erilaista asiakkaan ja asiakirjojen välistä suhdetta: käytännöllinen, traumaattinen, toiminnallinen, alistava ja toissijainen. Käytännöllisessä suhteessa transformaatioon liittyvä valta nähdään asiakkuutta tukevana asiana. Vastakohtana tälle taas voidaan nähdä transformaation valta traumatisoivissa ja alistavissa asiakirjoissa. Tutkimuksessa nousee esille, kuinka asiakkaat näkevät heitä koskevat asiakirjat keskenään hyvin eri tavoin, ja tämän vuoksi asiakkaiden välisten erojen tunnistaminen pitäisi nostaa keskiöön. Toinen vakavasti huomioon otettava näkökohta on asiakkaiden roolin korostaminen dokumentoinnissa. Pohdinnassa esitetään asiakkaille pääsyä tietojärjestelmään, jonne he voisivat tehdä omia kirjauksiaan institutionaalisen kirjaamisen rinnalle. (Vierula 2012.)

Vierula (2015) on tarkastellut myös lastensuojelun asiakirjojen lukutapoja vanhempien kuvaamana. Erilaisia asiakirjojen lukutapoja on jäsennetty viisi: lukemisesta vetäytyminen, silmäilevä, ihmettelevä, analyttisesti erittelevä ja vastakarvainen lukutapa. Lukemisesta vetäytymistä tapahtuu kahdesta syystä. Ensinnäkin asiakirjat nähdään ensisijaisesti muistiin kirjaamisen näkökulmasta, jolloin asiakirjoilla ei ole heidän arkensa kannalta suurta merkitystä. Toiseksi lukemisesta vetäydytään kipeiden ja vaikeiden muistojen vuoksi. Silmäilevää lukutapaa käytetään samoista syistä, tai asioiden tarkistamiseen. Ihmettelevässä lukutavassa taas kirjaukset ovat aiheuttaneet hämmennystä. Analyttiseen lukutapaan liittyy asioiden tarkastelu monelta kantilta, kun taas vastakarvaista lukutapaa leimaavat lähinnä vihan tunteet. Asiakirjojen erilaiset lukutavat korostuvat entisestään sähköisten järjestelmien kehittyessä. (Vierula 2015.) Sähköisten asiakirjojen lukeminen ei ole vankeinhoidossa vielä ajan-kohtaista, mutta tulevaisuudessa myös sillä sektorilla huomioitava näkökulma.

Eronen (2008) käsittelee artikkelissaan sitä, mitä erilaiset dokumentit ja muistelu tuovat näkyväksi lastenkodista. Tutkimukseen osallistuneet kaksi naista saivat itse valita, millaisia dokumentteja he tuovat keskustelutilanteeseen. Dokumentit koostuvat lastenkodin työntekijöiden kirjoittamista raporteista ja suunnitelmista, sekä nuorten itse ottamista valokuvista ja videoista. Analyysissa nousee esille myötämielisyys, vastustus ja hämmennys suhteessa erilaisiin dokumentteihin. Myötämielisyyden ja vastustuksen voidaan nähdä olevan linjassa Vierulan (2014, 349–355) tutkimuksen yhtenevän ja kiistävän suhteen kanssa. Näiden kahden tutkimuksen perusteella voisi ajatella, että asiakirjoja koskevassa keskustelussa on läsnä toisilleen vastakkaisia kokemuksia; toisaalta tehtyihin kirjauksiin myönnyttään, mutta toisaalta niitä myös vastustetaan. Eronen (2008) tuo esille myös tutkittavien hämmennyksen suhteessa erilaisiin dokumentteihin. Hämmennys näyttäytyy aineistossa esimerkiksi siten, että asioita on tutkittavan mukaan käännetty pääläelleen. Vastustusta taas aiheuttaa esimerkiksi kuntoutuksen sanasto, jossa tutkittava kokee, että hänet määritellään ”koneeksi” toimintakyvyn käsitettä käytettäessä. Kiinnostavaa tutkimuksessa on se, että sosiaalityöntekijän kirjaamat suunnitelmat ja päätökset määrittyivät lastenkodissa asuessa näkymättömiksi, ja kertoivat tutkittavien mielestä enemmän vanhemmista kuin heistä itsestään. (Eronen 2008, 24–25.)

Asiakasnäkökulmaa suunnitelmiin valottavat myös seuraavaksi esittelemäni amerikkalaiset tutkimukset. Näissä tutkimuksissa ei tarkastella yksityiskohtaisesti suunnitelmien sisältöjä, kuten aikaisemmin esittelemissäni tutkimuksissa. Tutkimuksissa mielenkiinnon kohteena ovat esteet yhteistyössä tehdylle hoitosuunnitelmalle (Chinman, Allende, Weingarten, Steiner, Tworowski & Davidson 1999), sekä asiakkaiden mahdollisuudet ja esteet voimauttavan hoitosuunnitelman tekemiselle (Linhorst ym. 2002). Tutkimukseen osallistuneet henkilöt ovat Chinmanin ja kumppaneiden (1999, 213) tutkimuksessa sekä avohoidossa että sairaalahoidossa olevia potilaita, kun taas Linhorstin ja kumppaneiden (2002, 426) tutkimuksessa osallistujat ovat julkisessa psykiatrisessa sairaalahoidossa.

Mielenkiintoista on, kuinka eriäviä näkemyksiä henkilökunnalla ja asiakkailta on siitä, mitkä tekijät ovat esteitä yhteistyössä tehdylle hoitosuunnitelmalle. Henkilökunnan mielestä suurimpia esteitä ovat potilaan sairaus (66 %), suunnitelman noudattamatta jättäminen potilaan taholta (60 %) tai potilaan kiinnostuksen puute suunnitelmaa kohtaan (60 %). Asiakkaiden mielestä taas suurimpia esteitä ovat ajan puute (30 %), epävarmuus tavoitteiden hyödyllisyydestä (28 %) ja epävarmuus siitä, miten suunnitelma tehdään (26 %). (Chinham ym.

1999, 215.) Linhorst ja kumppanit (2002) esittelevät kuusi suunnitelmiin osallistumisen esteitä. Osa esteistä liittyy asiakkaiden henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, kun taas osa esteistä kytkeytyy organisaatioon liittyviin tekijöihin. Eräs henkilökohtaisiin ominaisuuksiin liittyvä este koskee asiakkaiden psyykkistä vointia ja toinen kytkeytyy asiakkaiden motivaatioon ja siihen, kuinka merkityksellisenä suunnitelmaa pidetään. (Linhorst ym. 2002.) Nämä esteet ovat samansuuntaisia kuin Chinham ym. (1999) esittelevät tutkimuksessaan. Linhorstin ja kumppaneiden (2002) tutkimuksessa asiakkaiden ja henkilökunnan näkemykset voimauttavan suunnitelman tekemisen esteistä eivät poikkea selkeästi toisistaan, kuten Chinhamin ja kumppaneiden (1999) tutkimuksessa.

Linhorstin ja kumppaneiden (2002) mukaan potilaiden ja työntekijöiden näkemykset eroavat kuitenkin eräissä organisaation kulttuuriin liittyvässä seikassa. Työntekijöiden mukaan este voimauttavan suunnitelman tekemiselle on ajan puute. Suunnitelman tekemiseen menee paljon enemmän aikaa, kun se tehdään asiakkaan läsnä ollessa. Henkilökunnan mukaan nopeampi on suunnitelma, joka tehdään ilman asiakasta, ja asiakkaan kanssa keskustellaan suunnitelmasta sen laatimisen jälkeen. Asiakkaat eivät maininneet kyseistä seikkaa esteeksi voimauttavan suunnitelman toteuttamiselle (Linhorst 2002, 430.)

Esteet voimauttavan ja osallistavan suunnitelman tekemiselle ovat mielestäni keskeisiä myös oman tutkimukseni kannalta. Henkilökunnan ja asiakkaiden eriävät näkemykset yhteistyössä tehtävän suunnitelman esteistä voi johtaa negatiiviseen kehitykseen asiakkaiden ja henkilökunnan toimintakäytännöissä. Henkilökunnan vääristynyt käsitys asiakkaiden halukkuudesta panostaa suunnitelmaan voi johtaa siihen, että myöskään henkilökunta ei toimi yhtä motivoituneesti yhteistyössä tehtävän suunnitelman edistämiseksi. On myös mahdollista, että asiakkaat voivat olla epävarmoja suunnitelman merkityksestä heidän kuntoutumisensa kannalta. Henkilökunta voi tulkita virheellisesti asiakkaiden epävarmuuden motivaation tai myötämielisyyden puuttumiseksi (Chinham 1999, 215–216.)

Aiemmat tutkimukset asiakas- ja hoitosuunnitelmista osoittavat, että kokemukset suunnitelmista eivät ole yhteneväisiä, vaan vaihtelevat negatiivisista tuntemuksista suunnitelman hyväksymiseen ja positiivisiin kokemuksiin. Tutkimusten tulosten perusteella voi tehdä myös päätelmän, että ihmiset antavat suunnitelmille keskenään erilaisia merkityksiä. Huomion arvoista on kuitenkin se, että suunnitelmat ja niihin kirjatut asiat voivat pahimmillaan johtaa esimerkiksi kokemukseen siitä, että luettu murtaa asiakkaan henkilökohtaista elämää. Tämän vuoksi ei ole yhdentekevää, millaisia suunnitelmia asiakkaiden kanssa ja asiakkaista

tuotetaan. Suunnitelman tekemisen esteitä tarkastelevat tutkimukset osoittavat taas sen, kuinka suunnitelman tarkoituksesta tiedottaminen sekä selkeä ohjeistus asiakkaan roolista suunnitelman tekemisessä ovat keskeisiä. Aiempaa tutkimusta lukiessa huomaan pohtivani, miten voisimme välttää asiakkaiden lannistamisen asiakirjojen välityksellä? On kuitenkin muistettava, että asiakkailla on suunnitelmista myös myönteisiä kokemuksia ja suunnitelmia myös hyväksytään omilta tuntuviksi asiakirjoiksi.

5 TUTKIMUKSELLISET VALINNAT

Tässä luvussa esittelen tutkimustehtävän ja tutkimukselliset lähestymistavat, sekä käyn läpi tutkimuksen tekemisen prosessia. Kerron myös haastateltavien hankinnasta, haastatteluiden kulusta ja aineiston analyysistä. Luvun lopussa suuntaan huomioni tutkimusaiheeni eettisiin ulottuvuuksiin, jota voi pitää tutkimukseni kannalta tärkeänä osa-alueena.

5.1 Tutkimustehtävä

Tutkimukseni tarkoituksena on tuoda vangin ääntä rangaistusajan suunnitelmia koskevaan tieteelliseen keskusteluun. Ajattelen, että vankinäkökulmasta on tärkeää tuottaa tietoa ja sitä tulisi myös hyödyntää vankeja koskevassa päätöksenteossa ja rangaistusajan suunnitelmien kehittämisessä. Lähestyn aihetta kohtalaisen laajalla otteella tutkimuskysymykseni ollessa ”*Millaisia kokemuksia vangeilla on rangaistusajan suunnitelmasta?*”

5.2 Vangin äänen kuuleminen

Olen halunnut nostaa tutkimukseni keskiöön vangin äänen kuulemisen. Yhteiskunnallisessa keskustelussa puhutaan usein marginaaleista, mutta usein juuri ne ihmiset, joiden voidaan ajatella kuuluvan marginaaliin, joutuvat vaikenemaan (Jokinen, Huttunen & Kulmala 2004, 9). Myös yhteiskunnan vahvoissa instituutioissa, kuten viranomaiskäytännöissä ja mediajulkisuudessa, pyritään tuottamaan virallista tietoa huono-osaisten aseman parantamiseksi. Lopputulos voi olla kuitenkin päinvastainen, jos huono-osaisuuden mittareina käytetään sellaisia tunnuslukuja, jotka näyttävät marginaalissa elävät ihmiset yhdenmukaisena ja muokattavissa olevana joukkona. Törrönen (2005) käyttääkin käsitettä ”toinen tieto”, jolla hän viittaa marginaalinäkökulman esille nostamiseen. Tutkimusstrategisilla valinnoilla on mahdollista vaikuttaa siihen, kuinka hyvin heikommassa asemassa olevien ihmisten näkökulmat ja äänet pääsevät esille. Kun tieto tuotetaan lähellä tutkittavia, marginaalissa elävien ihmisten kokemukset tulevat osaksi tutkimustietoa mahdollistaen heidän asemansa parantumisen. (Törrönen 2005, 15–16.)

Rikoksenteekijöiden ja vankien, kuten myös monien muiden marginaaliryhmien, ääntä on haluttu kuulla jo aiemmissa suomalaisissa tutkimuksissa. Riitta Granfeltin tuotanto perustuu lähestulkoon täysin marginaalissa elävien ihmisten tarinoiden tarkasteluun (ks. esim. Granfelt 2004a; 2013). Näkökulmana tutkimuksissa on marginaalien tulkitsema todellisuus ja keskeistä on pääsy niihin tarinoihin, joita ihmiset haluavat kertoa (Granfelt 2004b, 134). Granfelt (2004b, 138) kuvaa, kuinka hän on tutkijana joutunut perustelemaan laadullista

marginaalien kokemusten tutkimusta. Päätöksentekijät peräänkuuluttavat ratkaisujensa tuki lukuja, joiden perusteella voidaan osoittaa mitä mikäkin maksaa. Kuten jo edellisessä kappaleessa totesin, marginaalien kokemusta voidaan pitää kuitenkin välttämättömänä monipuolisten näkökulmien ja kattavan ymmärryksen saavuttamiseksi.

Granfelt hyödyntää tutkimuksissaan hermeneuttis-fenomenologista näkökulmaa, etnografista tutkimusotetta ja narratiivista lähestymistapaa (ks. esim. Granfelt 2004b, 135–136). Myös Honkatukia ja kumppanit (2006) ovat tarkastelleet nuoria rikoksentekijöitä narratiivista lähestymistapaa hyödyntäen. Narratiivisen lähestymistavan lisäksi tutkimuksen viitekehyksenä on kulttuurinen kriminologia, joka mahdollistaa yksilöllisten ja kulttuuristen tekijöiden tarkastelun. Keskustelu nuorista ja nuorten ongelmista määrittyy yleensä aikuisperspektiivistä ja nuorten ongelmat tai rikokset heidän omina kokemuksinaan ovat jääneet varjoon. Yhteiskuntatutkimuksen yhdeksi keskeiseksi tavoitteeksi voikin määritellä monenlaisen äänien kuulemisen, minkä vuoksi nuorten näkökulman nostaminen aikuisnäkökulman rinnalle voidaan pitää perusteltuna. (Honkatukia ym. 2006, 211–214.)

Valokivi (2008) taas on tarkastellut, miten lainrikkojien ääni kuuluu palvelujärjestelmässä. Tutkimuksessa hyödynnetään fenomenografista lähestymistapaa, jossa keskiössä on ihmisen elämämaailma, sekä se, miten hän maailman kokee. Keskeistä tutkimuksessa on myös äänen käsite, jota Valokivi kuvailee tutkimuksensa metodologiseksi kiinnekohdaksi. Äänen tavoittamisen välineinä tutkimuksessa on käytetty nimeämistä ja kategorisointia. Tutkimuksen analyysissa on hyödynnetty minä-analyysia, jossa keskeistä on muun muassa se, minkälaista ääntä ”minä” käyttää. Ajoittain ”minän” ääni voidaan tulkita neuvottelevaksi vastarinnaksi tai vastapuheeksi. (Valokivi 2008, 34–44, 117.) Juhila (2004) onkin tarkastellut vastapuheesta käsitteellisestä näkökulmasta. Vastapuhe on reagointia johonkin ja vastauksen sisältö ilmaisee tavalla tai toisella erimielisyyttä. ”Vasta”-sanon voidaan siis nähdä viittaavaan sekä vastaukseen että vastustukseen. Vastustuksen tai vastauksen kohteena ovat itsestä tuotetut kategoriat, joita ei koeta oikeiksi tai sopiviksi. Tarkasteltavana kategoriana on erityisesti leimattu identiteetti, johon liittyy tyypillisesti poikkeuksellisen vahvoja ilmauksia. Tunnistan oman analyysini kriittisestä puheesta vastapuheen elementtejä; vangit vastustavat heistä tehtyjä määritelmiä ja kategorioita kritisoimalla ja ”puhumalla vastaan”. Toisaalta taas identiteetin tarkastelu ei ole oman tutkimukseni keskiössä, joten vastapuheen käsitteen hyödyntäminen laajemmin ei ole perusteltua.

Kaikki edellä esittelemäni tutkimukset lähestyvät tutkimuksen kohdetta sellaisista viitekehysistä ja sellaisia menetelmiä hyödyntäen, jossa keskiöön nousee asiakas aktiivisena ja merkityksiä tuottavana osapuolena. Myös omassa tutkimuksessani on piirteitä konstruktivistisesta lähestymistavasta. En esimerkiksi ajattele haastateltavien kertomia kokemuksia todellisuuden kuvana tai tapahtumien todellista kulkua selittävänä, vaan enemmänkin tiettyssä tilanteessa ja vuorovaikutustilanteessa rakentuvana (Gergen 1994, 72–73). Tiedostan myös sen, kuinka minä haastattelijana olen itse ollut rakentamassa aineistonkeruun tilanteesta tietynlaista (Gubrium & Holstein 2002, 13–14), eikä se voi olla osaltaan vaikuttamatta tutkimuksen lopputulemaan.

Toisinaan marginaalia, toiseutta ja huono-osaisuutta koskevaa tutkimusta lukiessani huomaan pohtivani, että emmehän tuota lisää huono-osaisuutta määrittelemällä tietyt ryhmät marginaaleiksi tai ”toisiksi”. Myös Jokinen ja kumppanit muistuttavat (2004, 13), kuinka ihminen voi olla marginaalisessa asemassa jollain elämänsä osa-alueilla, kun taas toisilla ei. Granfelt taas (2004b, 141) esittää tutkimuksessaan seuraavan sitaatin haastateltavansa puheesta: *”Te voitte sen nähdä yhteiskunnan ulkopuolella elämisenä. Mutta minä sanoin että vierellä.”* Tämä sitaatti muistuttaa meitä siitä, kuinka keskeistä on palata ihmisten omiin määritelmiin kokemuksistaan, eikä tyytyä ulkoapäin jäseneltyihin määritelmiin ja kategoriaihin. Törrönen (2005, 33) kuvaa myös sitä, kuinka tutkimuksen tekemisen prosessissa on monta vaihetta, jossa ”toinen tieto” voi tärveltyä. Esimerkkinä tästä on tutkimusraportin kirjoittaminen siten, että ”toinen tieto” saa viralliseen tietoon nähden alisteisen aseman. Olen pyrkinyt tutkimuksessani parhaani mukaan kuvaamaan vankien kokemuksia ja ottamaan huomioon aikaisemman tutkimuksen esiin nostamat vaaran paikat ja heikot kohdat.

5.3 Aineistonkeruun valmistelu

Tutkimusprosessini lähti liikkeelle siitä, kun otin yhteyttä vankilan sosiaalityöntekijään. Sovimme yhteisen keskusteluajan, jossa olivat mukana myös vankilan psykologi ja erityisohjaaja. Keskusteluissa nousi esille työntekijöiden yhteinen kiinnostus siitä, millaisia kokemuksia vangeilla on rangaistusajan suunnitelmasta. Innostuin työntekijöiden tarjoamasta aiheesta, sillä se kumpuaa käytännön työn tarpeista ja halusta saada aihepiiristä tietoa vankien näkökulmasta. Tulimme jo keskustelun alkuvaiheessa siihen tulokseen, että luonnollisin tapa saada aiheesta tietoa on vankeja haastatteleamalla.

Keskusteltuamme vankilan työntekijöiden kanssa tutkimuksen aihepiiristä, ja päädyttyäni haastatteluun aineistonkeruun menetelmänä, työntekijät selvensivät minulle tutkimuksen tekemiseen liittyvää prosessia kyseisen vankilan toimintaympäristössä. Tutkimusluvan saamiseksi minun täytyi tehdä tutkimussuunnitelma ja vapaamuotoinen tutkimuslupahakemus. Tutkimuslupaa haettiin Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksiköltä. Tutkimusluvan hakemisen yhteydessä eteen voi tulla kysymys portinvartijan roolista tutkimuksen kululle (Kuula 2011). Ajattelen, että tutkimusluvan hakemiseen liittyen portinvartijan rooli ei korostunut, sillä sain tutkimusluvan ensimmäisellä yrittämällä, eikä aiheeseen tarvinnut tehdä muutoksia. Tilanne olisi ollut toinen, jos tutkimuslupaa aiheelleni ei olisi heti myönnetty. Portinvartijakeskustelu omassa tutkimuksessani on aiheellisempi itse haastateltavien hankinnan yhteydessä.

Tutkimusluvan saatuaani menin vankilan viikoittain järjestettävään palaveriin kertomaan tutkimuksestani. Palaveri on vankilan yhteinen tilaisuus, jossa käydään läpi ajankohtaisia tiedotettavia asioita. Tilaisuudessa kerroin tutkimuksestani laatimani informointilomakkeen pohjalta (ks. Liite 3). Tutkimuksen esittelyä oli kuuntelemassa vain osa vangeista, sillä monet olivat vankilan ulkopuolella töissä tai koulussa. Esittelyni jälkeen yksi vangeista tuli heti ilmoittamaan tutkimukseen osallistumisestaan. Ilmoittautuneita oli seuraavan viikon alkuun mennessä tullut yhteensä neljä, joten pääsin nopeasti haastatteluissa alkuun. Loput haastateltavista sain vankilan sosiaalityöntekijän avustuksella. Sosiaalityöntekijä kysyi vangeilta henkilökohtaisesti halukkuudesta osallistua haastatteluihin.

Kuulan (2011) mukaan haastateltavien tosiasiallista vapaaehtoisuutta saattaa vähentää julkisen organisaation yhteydessä toteutettu aineistonkeruu. Sosiaalityöntekijän rooli haastateltavien hankkijana saattaa jollain tavalla vaikuttaa vankien suostumukseen osallistua haastatteluihin. Vangit saattavat osallistua haastatteluihin vaaliakseen suhdetta kyseiseen työntekijään, eikä henkilökohtaisesta intressistä tutkimuksen aihepiiriä kohtaan. (Kuula 2011.) Kerroin kuitenkin vangeille, että tutkimukseen osallistuminen ei vaikuta millään tavalla hänen henkilökohtaiseen rangaistusajan suunnitelmaan. Sosiaalityöntekijän rooli portinvartijana korostui luonnollisesti jo siinä, ketä hän pyysi osallistumaan haastatteluihin. Toisaalta kaikilla vangeilla on myös ollut mahdollisuus osallistua tutkimukseen, joten ketään ei ole ainaakaan suljettu tutkimuksen ulkopuolella. Sosiaalityöntekijä todennäköisesti lähestyi pyynnöllään sellaisia vankeja, joiden hän ajatteli olevan suostuvaisia kertomaan kokemuksistaan. Kaikki vangit vaikuttivat kertovan kokemuksistaan hyvin mielellään, ja ajattelen heidän ym-

märtäneen haastattelun aseman suhteessa heidän rangaistusajan suunnitelmaansa ja sitä koskevaan päätöksentekoon. Vain yksi vangeista perui osallistumisensa viime hetkellä, vaikka oli aikaisemmin ilmaissut osallistuvansa tutkimukseen.

Silverman (2013, 48) haastaa pohtimaan, onko haastattelu juuri se menetelmä, jolla on mahdollista saada parhaiten tietoa tutkimuksen kohteena olevasta aiheesta. Näen haastattelun sopivana aineistonkeruun menetelmänä tutkimuksessani, sillä aihepiiriä ei ole vielä runsaasti tutkittu. Haastattelu toimii yleisesti hyvin myös tilanteissa, joissa vastausten voidaan olettaa olevan monitahoisia. Tällöin haastattelutilanteessa on mahdollista tarkentaa tai syventää vastauksia esittämällä lisäkysymyksiä. Haastattelua käytetään yleensä myös tilanteissa, joissa halutaan korostaa haastateltavaa subjektina, aktiivisena ja merkityksiä luovana osapuolena. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 34–35.)

Haastattelu on perinteisesti ymmärretty kohtaamiseksi, jossa haastattelija tavoittelee haastateltavalta informaatiota. Haastateltavan on ajateltu vastaavan suhteellisen passiivisesti haastattelijan esittämiin kysymyksiin. Gubrium ja Holstein (2002, 12–13) käyttävät perinteisesti määritellystä haastateltavasta käsitettä passiivinen vastausten säiliö (*vessel of answers*). Omassa tutkimuksessani en määrittele haastattelua edellä kuvatulla tavalla, vaan näen haastateltavat aktiivisina tiedon tuottajina (esim. Gubrium & Holstein 3–33; Koro-Ljungberg 2008, 429–444). Näen myös itseni haastattelijana keskustelun aktiivisena osapuolena, enkä neutraalina kysymysten esittäjänä. Ajattelen, että haastattelutilanteessa rakennamme todellisuutta interaktiivisesti haastateltavan kanssa. Haastattelijan aktiivinen rooli keskustelun rakentajana tulee ottaa huomioon myös analyttisiä päätelmiä tehtäessä. (Gubrium & Holstein 2002, 13–15; Tiittula & Ruusuvoori 2005, 10–11.)

Menetelmäkirjallisuudessa erilaiset haastattelutyypit jaetaan usein kolmeen luokkaan: strukturoituihin (*fully structured*), puolistrukturoituihin (*semi-structured*) ja strukturoimattomiin haastatteluihin (*unstructured interview*). Puolistrukturoituja ja strukturoituja haastatteluja käytetään laajasti laadullisissa tutkimuksissa. (Robson 2002, 270–271.) Puolistrukturoidun haastattelun synonyyminä käytetään Suomessa usein teemahaastattelua (ks. Hirsjärvi & Hurme 2000, 47–48; Tuomi & Sarajärvi 2009, 74–77). Tutkimuksessani on löydettävissä piirteitä sekä puolistrukturoidusta haastattelusta että teemahaastattelusta. Rangaistusajan suunnitelman käyttö haastattelutilanteessa muodostaa haastatteluille luonnollisesti tietynlaisia struktuuria. Lisäksi suunnitelman pohjalta pohtimani kysymykset luovat haastatteluille rakenteen (ks. Liite 4). Myös rangaistusajan suunnitelmassa on erilaisia osa-alueita, mutta

en pidä niitä kuitenkaan suoranaisesti teemahaastattelun mukaisina teemoina. Kvalen (1996, 4) mukaan haastattelussa on keskeistä se, kenen kanssa ”vaelletaan” ja puhutaan, eikä niinkään tiukat raamit, joita kaikkien haastateltavien kanssa tulee noudattaa. Omissa haastatteluisani keskityin haastateltavalle keskeisiin asioihin, enkä käynyt kaikkien haastateltavien kanssa väkinäisesti kaikkia osa-alueita läpi. Toki myös tutkimusjoukon heterogeenisyys vaikutti siihen, että kaikki osa-alueet ja kysymykset eivät olleet kaikkien haastateltavien kannalta relevantteja.

5.4 Haastatteluiden kulku

Lopullinen aineistoni koostuu yhdeksästä haastattelusta. Haastateltavien joukko on heterogeeninen, sillä en nähnyt tarpeelliseksi rajata haastateltavia minkään ominaisuuden perusteella. Warren (2002, 87) puhuikin vastaajien erojen minimoinnista tai maksimoinnista tutkimuksen tarkoituksen perusteella. Tutkimukseni kannalta kaikkien vankien kokemukset ovat merkityksellisiä ikään, sukupuoleen, rikokseen tai rangaistuksen pituuteen katsomatta. Haastateltavista viisi oli naisia ja neljä miehiä. Rangaistuksen pituudet vaihtelivat noin 200 päivästä noin 2000 päivään, joten myös rangaistukseen johtaneet rikokset ovat olleet hyvin erilaisia. Ymmärrykseni mukaan kaikki haastateltavat olivat olleet ennen avolaitosta suljetussa vankilassa. Rangaistuslaitoskertaisuus vaihteli yhden ja yhdeksän välillä. Tähän liittyen onkin hyvä muistaa, että vanki, joka ei ole edellisen kolmen vuoden aikana suorittanut vankeusrangaistusta vankilassa, pääsee ehdonalaiseen vapauteen, kun vankeusrangaistuksesta on puolet suoritettu (Rikoslaki 39/1889, luku 2c 5§). Vankien iät vaihtelivat noin 30 vuodesta noin 60 ikävuoteen. Haastatteluista lyhin kesti 38 minuuttia ja pisin 1 tunti 44 minuuttia.

Päädyin käyttämään haastatteluissa apuna vankien henkilökohtaista rangaistusajan suunnitelmaa. Vangit hakivat vankilan päivystyksestä rangaistusajan suunnitelmansa ja suostumuslapun, ja toivat ne mukanaan haastattelutilanteeseen. Alun perin ajattelin, että olisin perehtynyt kunkin vangin suunnitelmaan jo ennen haastattelua. Halusin kuitenkin varmistaa, että jokainen vanki ymmärtää, että tulen lukemaan ja käymään läpi heidän henkilökohtaista suunnitelmaansa. Lisäksi ajattelin, että suunnitelman lukeminen etukäteen voisi luoda minulle haastattelijana liikaa ennako-oletuksia haastateltavasta henkilöstä. Halusin vangin ymmärtävän, että minulla ei ole hänestä ennakkotietoja, ja hänellä on mahdollisuus sanoa näkemyksensä kaikesta siitä, mitä hänen suunnitelmaansa on kirjattu. Jälkeenpäin ajateltuna olen todella tyytyväinen, että en perehtynyt vangin rangaistusajan suunnitelmaan ennen

haastatteluja, vaan rangaistusajan suunnitelmia käytettiin enemmänkin keskustelun runkona ja ajatusten herättelijänä.

Haastattelut etenivätkin pääosin rangaistusajan suunnitelman rungon mukaisesti. Välillä keskustelu polveili kuitenkin suunnitelman eri osien välillä ja myös suunnitelman ulkopuolella. Olin tehnyt itselleni muistiinpanoksi kysymyksiä, joiden avulla keskustelua oli mahdollista viedä eteenpäin. Ensimmäisissä haastatteluissa hyödynsinkin kysymyksiä, mutta myöhemmässä vaiheessa luotin enemmän intuitiooni ja tilannetajuuni. Joissain haastatteluissa keskustelu soljui luontevasti rangaistusajan suunnitelman eri osa-alueissa, enkä hyödyntänyt tällöin kysymyksiäni juuri lainkaan. Koen, että haastattelutilanteissa oli piirteitä muun muassa Erosen (2008) käyttämästä yhdessä tutkimisesta; tarkastelimme vangin kanssa yhdessä suunnitelmaa ja sinne kirjattuja asioita.

Tein rangaistusajan suunnitelmiin liittyen ratkaisun, että en käytä vankien rangaistusajan suunnitelmia enää haastatteluvaiheen jälkeen. Syynä tähän on se, että haluan pidättäytyä tutkimuksessani vankien kertomassa ja kokemuksissa. En koe tarpeellisenä esimerkiksi vangin kertoman ja suunnitelmaan kirjattujen asioiden vertailua, tai asioiden tarkistamista jälkikäteen. Keskiössä on vangin oman äänen esille nostaminen ja hänen kokemuksensa kuuleminen haastattelutilanteessa.

Jossain vaiheessa haastattelujen suunnitteluprosessia pidin myös mahdollisena vaihtoehtona, että en ottaisi rangaistusajan suunnitelmaa lainkaan mukaan keskustelutilanteeseen. Ajattelin, että minun voi olla haastattelijana vaikea käyttää suunnitelmaa haastattelutilanteissa, sillä yksittäisten vankien suunnitelmien sisällöt eivät olleet minulle ennestään tuttuja. Pohdintani suunnitelman käytön haasteellisuudesta keskustelujen pohjana piti osaltaan paikansa, sillä suunnitelmassa saattoi olla pitkästikin tekstiä. Ratkaisin asian niin, että luin äänen vangin suunnitelmaa hetken matkaa, ja keskustelimme vangin kanssa suunnitelmaan kirjatusta asioista. Pohdin myös etukäteen sitä, mieltävätkö vangit haastattelutilanteen virheellisesti rangaistusajan suunnitelman päivittämiskeskusteluksi. Tämä pelko oli turha, sillä vangit selkeästi ymmärsivät, että kyse on täysin erilaisesta tilanteesta. Pidän siis erittäin hyvänä ratkaisuna, että rangaistusajan suunnitelma oli konkreettisesti läsnä haastattelutilanteessa. Haastateltavien kokemukset tulivat esille hyvin konkreettisesti, kun edessä oli heidän elämäänsä ja vankeusrangaistustaan koskeva suunnitelma. Ilman suunnitelman läsnäoloa

haastattelutilanteet olisivat väistämättä jääneet abstraktimmaksi ja pinnallisemmaksi. Lisäksi tällaista vangin henkilökohtaisen suunnitelman pohjalta rakennettua tutkimusta ei ole aihepiiristä tehty.

Toteutin haastattelut vankilan alueella sijaitsevan rakennuksen ryhmätyöhuoneessa. Eskolan ja Vastamäen (2015, 30–32) mukaan haastatteluja varten valittu paikka voi olla hyvinkin merkityksellinen haastattelujen onnistumisen kannalta. Vankien haastatteluissa haastattelu- paikka määräytyy automaattisesti vankilan alueen sisäpuolelle. Haastattelut nauhoitettiin, ja vankien reagoinnin perusteella se ei heitä häirinnyt. Kaikki haastateltavat suhtautuivat nauhoittamiseen neutraalisti. Tästä huolimatta haastattelujen nauhoittaminen luo erityisen sosiaalisen kontekstin keskustelutilanteeseen. Nauhoittamisen merkitys voi olla erilainen esimerkiksi eri-ikäisille ihmisille. (Warren 2002, 91–92.) Toisaalta nykyaikainen tekniikan kyl- lästävä maailma voi aiheuttaa sen, että haastateltavien suhtautuminen nauhoittamiseen on aidon neutraalia.

Aineistonkeruuvaiheesta jäi minulle haastattelijana positiivinen tuntuma. Helpoimmiksi koin haastattelut, joissa vangilla oli lähtökohtaisesti paljon sanottavaa rangaistusajan suunnitelmista. Heidän kokemuksensa saattoivat olla joko negatiivisia tai positiivisia, mutta heillä oli joka tapauksessa paljon puhuttavaa suunnitelmaan kirjatuihin asioista. Tällöin haastateltaville oli helppoa esittää jatkokysymyksiä, tai haastaa pohtimaan heidän sanomiaan asioita pidemmälle. Tutkijan näkökulmasta haastavampia olivat ne haastattelut, joissa rangaistusajan suunnitelmaa ei koettu kovin merkityksellisenä. Tämäkin on tosin tutkimuksen kannalta mielenkiintoinen seikka, mutta näissä haastatteluissa oli vaikeampaa saada hedelmällisiä keskusteluja aihepiiristä. Tosin kaikilla haastateltavilla oli jonkinlaisia näkemyksiä suunnitelmasta ja suurimmalla osalla kokemuksia oli runsaasti kerrottavana.

Suurimmassa osassa haastatteluja haastateltavat puhuivat tutkimuksen kohteena olevasta aihepiiristä. Osassa haastatteluita on kuitenkin jaksoja, jolloin haastateltavat innostuivat kertomaan muista vankeuteen liittyvistä aiheista. Annoin haastateltavien kertoa vapaasti myös muista asioista, mutta yritin kuitenkin palauttaa keskustelua tutkimuksen kohteena olevaan aiheeseen. Ajattelen, että tutkimusaiheeni on sellainen, että olisi mahdotonta keskustella ai-noastaan suoranaisesti rangaistusajan suunnitelmaan liittyvistä asioista. Vankien kertomukset esimerkiksi rikoksen motiiveista, elämäntilanteestaan tai tunteistaan tekevät usein ymmärrettävämmäksi myös vangin kokemusta rangaistusajan suunnitelmasta. Myös kokemuk-

set vankeudesta rangaistuksena heijastuivat kokemuksiin rangaistusajan suunnitelmasta. Tämän vuoksi en lähtenyt rajaamaan vankien kerrontaa myös muista aihepiireistä. Ajattelen, että jos vangilla on tarve kertoa minulle joistain asioista, en voi ohittaa sitä, ja keskittyä ainoastaan tutkimukseni kannalta kiinnostaviin seikkoihin. Lisäksi ajattelen, että vapaa keskustelu ohjasi vankeja puhumaan avoimesti myös rangaistusajan suunnitelmaa koskevista kokemuksista.

Ajattelenkin, että aito kiinnostus vankien kokemuksia kohtaan on aineistonkeruuprosessin aikana ehkä tärkein yksittäinen tekijä. Kiinnostuksen osoittaminen haastateltavia kohtaan on myös Ruusuvuoren ja Tiittulan (2005, 41) mukaan haastattelijan keskeinen tehtävä. Granfelt (2004b, 142) puhuu, kuinka vuorovaikutuksen haastattelutilanteessa tulisi olla ylpeyttä vahvistavaa ajatuksella ”juuri minun tarinani tuo toinen haluaa kuulla”. Myös luottamuksen rakentaminen haastattelijan ja haastateltavan välille on oleellista, sillä se on keskeinen edellytys hedelmälliselle keskustelulle. Haastattelutilanteissa vangit ovat kysyneet minulta, tulenko haastattelemaan heitä vapaasta tahdostani, vai onko joku käskenyt minun tulla haastattelemaan heitä. Minulta on myös kysytty, olenko aidosti kiinnostunut vankien asemasta ja hyvinvoinnista. Tällaisten rakentavien keskustelujen jälkeen vangit ovat puhuneet asioistaan avoimesti, minkä voi tulkita jonkinasteiseksi luottamuksen osoitukseksi haastattelijaa kohtaan. Osa vangeista on ollut alusta alkaen avoimia ja luottavaisia, eivätkä ole edes kyseenalaistaneet asenteitani vankeja kohtaan.

5.5 Aineiston analyysi

Aineiston analyysi ja aineistoon tutustuminen olisi hyvä aloittaa samanaikaisesti sen keräämisen kanssa (Ruusuvuori, Nikander & Hyvärinen 2010, 11). Tutkimuksessani aineiston alustava analyysi ja jäsentäminen alkoivat tutkimuspäiväkirjan kirjoittamisella jokaisen haastattelun jälkeen. Aineiston keruun edetessä ja tutkimuspäiväkirjan muistiinpanojen perusteella minulle muodostui tietynlainen esiymmärrys keräämästäni aineistosta. Huomioni kiinnittyi siihen, kuinka haastateltavien kokemukset suunnitelmista ovat polarisoituneita. Aineistosta on havaittavissa sekä positiivissävyyisiä että negatiivissävyyisiä kokemuksia rangaistusajan suunnitelmista. Ensisilmäyksellä vaikutti siltä, että kriittiset puheenvuorot saavat selkeästi suuremman painoarvon kuin tyytyväisyyttä ilmaisevat keskustelut. Kuitenkin tarkemman perehtymisen jälkeen molempia puheenvuoroja on löydettävissä kohtalaisen tasaisesti, vaikkakin kriittinen puhe vangitsee helpommin tutkijan huomion voimakkaan ja runsaan kuvailun vuoksi.

Alustavat ajatukseni analyysistä saivat luontevasti jatkoa, kun siirryin nauhoitettujen haastatteluiden litteroimiseen. Litterointia ei tulisikaan nähdä ainoastaan teknisenä seikkana, vaan litterointi ja analyysi ovat osittain limittäisiä vaiheita (Nikander 2010, 432; Wood & Kroger 2000, 82–84). Litteroin aineistoa osittain haastatteluiden lomassa, mutta suurimman osan litteroinnista tein vasta haastatteluiden jälkeen. Vaikka litterointi oli työlästä, koen sen tärkeänä vaiheena aineistoon tutustumisen kannalta. Varsinaisen puheen lisäksi kirjoitin ylös selkeästi pidemmät, yli sekunnin mittaiset tauot ja naurut, huokaukset sekä päällekkäispuhunnan. Täysin aihepiiriin liittymättömät keskustelut litteroin ainoastaan aihepiirin tarkkuudella. Litterointiin liittyvät ratkaisut peilaavat yleensä tutkijan esiyymmärrystä siitä, millä tavalla ja millä tasolla aineistoa on tarkoitus lähestyä (Nikander 2010, 433). Valitsemaani litteroinnin tasoa voidaan pitää tutkimusaiheeni kannalta riittävänä. Analyysissäni painopiste on siinä, mitä sanotaan ja miten asiat ilmaistaan, enkä ota tarkastelussani huomioon esimerkiksi äänenpainoja ja taukojen pituuksia. Litteroitua tekstiä on yhteensä Times New Roman fontilla kirjoitettuna 330 sivua, fontin koon ollessa 12 ja rivivälin 1,5.

Litteroinnin jälkeen jatkoin aineistoon tutustumista lukemalla kaikki haastattelut huolellisesti läpi. Ensimmäisellä lukukerralla pyrin tietoisesti olemaan avoin sille, mitä kaikkea aineistosta voisi nousta esille. Tämä on keskeistä muun muassa siksi, etteivät tutkijan ennakko-oletukset vaikuta liikaa siihen, mitä aineistosta nostetaan esille (Ruusuvoori ym. 2010, 14–15; Wood & Kroger 2000, 87). Analyysimenetelmäni mukailee aineistolähtöistä sisällönanalyysia, jossa keskeistä on se, että aikaisemmat havainnot ja teoriat eivät ohjaisi analyysin kulkua tai vaikuttaisi lopputulokseen. Tiedostan tosin, että puhdasta aineistolähtöisyyttä on lähes mahdotonta toteuttaa, sillä jo tutkijan tekemät valinnat tutkimusasetelmasta lähtien vaikuttavat tuloksiin. Aineistolähtöisen sisällönanalyysin voidaan nähdä noudattavan tiettyä kaavaa, mutta osaltaan analyysissä on aina kyse ”keksimisen logiikasta”, eli siitä, millaisia oivalluksia tutkija aineistostaan tekee. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 100, 108–109.) En noudata analyysissäni mitään erityistä valmista analyysin tekemisen kaavaa, vaan pidän keskeisimpänä sitä, että analyysin tekemisen prosessi on kuvattu läpinäkyvästi.

Laadullisen aineiston analyysissä on keskeistä informaatioarvon lisääminen hajanaista aineistoa selkeyttämällä ja yhtenäistämällä (Tuomi & Sarajärvi 2009, 108). Tein ensimmäisellä lukukerralla merkintöjä sellaisiin kohtiin, jotka eivät liittyneet edes etäisesti tutkimuskysymykseeni. Näitä oli tekstissä lähinnä sen takia, että kirjoitin litteroinnin alkuvaiheessa tarkasti kaiken nauhalla olevan keskustelun ylös. Aineistolähtöisessä sisällönanalyysissä tut-

kimuskysymyksen kannalta relevanttien ilmausten poimimista voidaan kutsua pelkistämiseksi. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 108–109.) Pelkistäminen olikin työssäni oleellinen vaihe, sillä aineistossani oli keskustelua myös muista asioista, kuin rangaistusajan suunnitelmallisuudesta. Woodin ja Krogerin mukaan (2000, 87) aineiston alustavaan läpikäymiseen käytettävät lukukerrat vaihtelevatkin esimerkiksi tutkimuksen tyyppin ja aineiston mukaan. Aineiston litteroinnin ansiosta minulle oli muodostunut esiymmärrys aineistosta, joten ensimmäisen lukukerran jälkeen aineisto tuntui jo hyvin tutulta. Edelleen tuntui siltä, että aineistosta nousee selkeästi esille sekä kriittisyyttä että tyytyväisyyttä ilmaisevaa puhetta. Toisaalta taas aineistossa toistuivat tietyt aihealueet, joita olisin halunnut nostaa jollain tavalla esille. Tällaisia aihealueita olivat esimerkiksi suunnitelman negatiivisuus ja henkilökohtaisuus.

Aloitinkin aineiston analyysin muodostamalla aineistossa usein toistuvista aihealueista erilaisia vastinpareja. Esimerkki tällaisesta vastinparista on hyödyllinen suunnitelma ja hyödytön suunnitelma. Huomasin kuitenkin pian, että vastinparit eivät istuneet kuin muutamaan aineistossa toistuvaan aihealueeseen. Koin, että en pääse vastinparien kautta aidosti kuvailemaan aineiston syvintä luonnetta. Kuten varmasti tavallista on, aineiston analyysi etenee yritysten ja erehdysten kautta. Päätin palata ajatuksissani hieman taaksepäin ja pohtia ensimmäisiä mielikuviani ja havaintojani aineistosta. Mieleeni muistui kaksi selkeästi aineistosta nousevaa, kriittisyyttä ja tyytyväisyyttä ilmaisevaa, puhetapaa. Lopullinen analyysini rakentuikin kriittisyyspuheen ja tyytyväisyyspuheen ympärille. On hyvä pitää mielessä, että aineistossa olisi ollut löydettävissä myös muunlaista keskustelua. Kriittiset ja tyytyväiset ilmaukset nousivat aineistosta kuitenkin kaikista selkeimmin esille.

Konkreettisesti aineiston analyysi eteni siten, että siirsin aineistosta kaiken suunnitelmia koskevan kriittisyyttä ja tyytyväisyyttä ilmentävän puheen omiin tiedostoihinsa. Pian kuitenkin huomasin, että en voi käsitellä kaikkea suunnitelmia koskevaa puhetta yhtä aikaa. Siksi jaoin aineistoa loogisiin kokonaisuuksiin, jotka ovat luettavissa kolmena erillisenä analyysilukuna. Näiden kolmen erillisen luvun sisällöt eivät mukaile esimerkiksi haastattelukysymyksiäni tai suunnitelman runkoa, vaan aineistosta nousee selkeästi esille puhetta suunnitelmista asiakirjana, sekä ajallisella jatkumolla puhetta suunnitelmien laatimisesta arviointikeskuksessa tai yhdyskuntaseuraamustoimistossa ja puhetta suunnitelman noudattamisesta vankilassa.

Kun kriittisyyttä ja tyytyväisyyttä ilmaiseva puhe oli omista tiedostoissaan, aloin lukea niitä uudestaan läpi. Kriittisyys- ja tyytyväisyyspuheen sisältä löytyi toistuvasti tiettyjä aihealueita, jotka ilmensivät vangin suhtautumista suunnitelmaan. Esimerkiksi vankien kokemukset suunnitelmasta asiakirjana sisältää toistuvasti puhetta uusimisriskin vastustamisesta. Maalasin samaa aihepiiriä koskevia kokemuksia yhdellä värillä saadakseni kriittisyys- ja tyytyväisyyspuheen sisällä olevan tekstimassan loogisesti järjestettyä. Alussa kokeilemani vastinparien kautta tapahtuva jäsenitys ilmensi näitä samoja kriittisyys- ja tyytyväisyyspuheen sisällä olevia aihealueita. Halusin kuitenkin tarkastella aineistoa ensisijaisesti kriittisyyden ja tyytyväisyyden kautta, sillä niiden avulla pystyin mielestäni parhaiten tuomaan esille vankien kokemuksia suunnitelmista. Erilaiset aihealueet ovat löydettävissä tekstistä, mutta keskeisimpänä pidän tyytyväisyyden ja kriittisyyden mukaan tehtyä jäsenystä.

Analyttistä vahvuutta aineistoni analyysiin tuo toimijan ja toiminnan kohteen tarkastelu (agent-patient) (ks. esim. Wood & Kroger 2000, 101–102), jota sovellan läpi analyysin. Tässä yhteydessä pidän keskeisenä mainita, että pyrin tutkimuksen aiemmissa vaiheissa diskurssianalyttiseen lähestymistapaan ja analyysiin. Tutkimuksen edetessä kuitenkin huomasin, kuinka tutkimusasetelmani ei lähtökohtaisesti sovellu diskurssianalyysin tekemiseen, vaikka alun perin näin ajattelin. Tästä syystä olen perehtynyt diskurssianalyttiseen kirjallisuuteen, joka näkyy joissain käyttämissäni viittauksissa. Esimerkiksi tämä Woodin ja Krogerin (2000, 101–102) esittelemä jäsenitys (agent-patient) on peräisin diskurssianalyttisestä metodikirjallisuudesta. Aktiivisen ja passiivisen toimijan tarkastelua voi pitää perusteltuna kuitenkin myös omassa tutkimuksessani, vaikka en lopulta päätenytään diskurssianalyttiseen lähestymistapaan ja diskurssianalyysin tekemiseen.

Woodin ja Krogerin (2000, 101–102) jäsenityksen mukaisesti aktiivinen toimija tekee valintoja, kun taas passiivinen toiminnan kohteena oleva henkilö mukautuu tai alistuu jonkun muun tekemille valinnoille ja ratkaisuille. Jaottelun mukaisia merkityksiä voidaan antaa sekä itselle että toisille. Keskeistä on se, kuinka toimijuutta ja toiminnan kohteena olemista rakennetaan jokapäiväisessä elämässä. Se, asemoidaanko ihminen toimijaksi vai toiminnan kohteeksi, aiheuttaa luonnollisesti toisistaan poikkeavia seurauksia. Toimijuutta ja toiminnan kohteena olemista voidaan luoda hyvin monin eri tavoin. Esimerkiksi minä-persoonapronominin käyttö voidaan nähdä toimijuutta rakentavana. Myös käskymuodon käyttö ilmentää joko toimijuutta tai toiminnan kohteena olemista, henkilön sen hetkisestä asemoinnista riippuen. (Wood & Kroger 2000, 101–102). Esitellyn käsiteparin kautta tapahtuva tar-

kastelu kiinnittää analyysissäni huomiota siihen, millaisen aseman vangit itse ottavat keskustelussa, tai millaisia asemia heille tarjotaan. Toimijuuden käsite liittyy läheisesti myös vallan käsitteeseen (Wood & Kroger 2000, 102), joten näen käsiteparin kautta tapahtuvan tarkastelun erityisen keskeisenä vankilaympäristössä käydylle keskustelulle, jossa erilaiset valta-asemat ovat selkeästi nähtävillä.

5.6 Eettistä pohdintaa

Tutkimusetiikka on olennainen osa tutkimustoimintaa, ja eettinen tarkastelu tulisi ulottaa tutkimuksen kaikkiin vaiheisiin (Peled & Leichtentritt 2002, 148). Tutkimuseettisten periaatteiden noudattaminen on hyvä nostaa erityisen selkeästi esille, jos tutkimuksen kohteena ovat haavoittuvat ryhmät, kuten lapset, nuoret, vanhukset, vajaakuntoiset ja laitoksissa asuvat ihmiset. (Nikander & Zechner 2006, 115.) Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietinnössä (2009) eettiset periaatteet jaetaan kolmeen osa-alueeseen: tutkittavan itsemääräämisoikeuden kunnioittamiseen, vahingoittamisen välttämiseen ja yksityisyyteen ja tietosuojaan. Tarkastelen seuraavaksi tutkimukseni eettisiä ulottuvuuksia näiden osa-alueiden kautta.

Tutkittavien itsemääräämisoikeuden kannalta keskeistä on tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuus ja riittävän tiedon saaminen tutkimuksesta (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö 2009, 4). Tutkimussuunnitelmani valmistuttua ja tutkimusluvan myöntämisen jälkeen informoin vankeja mahdollisuudesta osallistua tähän tutkimukseen. Vangit saivat ennen haastatteluihin osallistumista vankilan sosiaalityöntekijältä informointi- ja suostumislomakkeen (Liite 3), joten heillä oli ennen haastattelua mahdollisuus tutustua vielä tutkimuksen keskeisiin seikkoihin. Lomakkeessa on myös mainittu, että tutkija saa yhdessä haastateltavan kanssa tarkastella tämän henkilökohtaista rangaistusajan suunnitelmaa. Suostumislomakkeet allekirjoitettiin haastattelutilanteen alussa.

Tutkittavien itsemääräämisoikeuteen kuuluu vapaaehtoisuuden ja informoinnin lisäksi se, että tutkittava voi keskeyttää tutkimukseen osallistumisen tutkimuksen missä vaiheessa tahansa. Tutkittavan siihen mennessä antamia tietoja voidaan kuitenkin käyttää tutkimuksessa hyödyksi. (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö 2009, 5.) Kukaan tutkimukseeni osallistuneista henkilöistä ei halunnut keskeyttää tutkimusta. Tutkittava voi myös haastattelutilanteessa vastata vain haluamallaan tavalla, tai jättää vastaamatta kysymyksiin. (Rauhala & Virokannas 2011, 241.) Koen, että haastattelutilanteissa oli avoin ja rento ilmapiiri ja pyrin tutkijana hienotunteisuuteen etenkin arkaluonteisista aiheista keskusteltaessa. Myös van-

git antoivat haastattelutuokioista positiivista palautetta. Tästä voi tehdä tulkinnan, että haastateltavat ovat todennäköisesti kokeneet voivansa määritellä itse sen, mistä haluavat puhua ja mitä kertoa.

Tutkittavalla tulisi olla myös mahdollisuus vaikuttaa siihen, mitä hänestä kirjoitetaan tutkimusraportissa. Itsemääräämisoikeus ulottuu kuitenkin harvoissa tutkimuksissa näin pitkälle. Tutkittavat eivät välttämättä saa edes tutkimusraporttia luettavakseen. (Rauhala & Virokannas 2011, 241.) Tutkimukseni tulee olemaan vapaasti internetissä saatavilla, joten periaatteessa kaikilla haastatteluun osallistuneilla on mahdollisuus perehtyä tutkimukseen ja sen tuloksiin. Olen myös valmis kertomaan tutkimukseni tuloksista tutkimuksen valmistuttua vangeille ja vankilan henkilökunnalle.

Yksi tärkeä eettinen periaate tutkimusta tehtäessä on vahingoittamisen välttäminen. Tutkimuksesta aiheutuvat haitat voivat koskea esimerkiksi aineiston keruuvaihetta, aineiston säilyttämistä tai julkaisuista aiheutuvia seurauksia. Tutkimuksesta voi aiheutua tutkittavalle henkisiä, taloudellisia tai sosiaalisia haittoja. Henkisiä haittoja voi parhaiten ehkäistä tutkittavien arvostavalla kohtelulla ja kunnioittavalla raportointitavalla. Tutkimukseen liittyvissä vuorovaikutustilanteissa tulee huolehtia, että vapaaehtoisuuden periaate toteutuu. Tutkittavan pelokkuuden ilmaisu tai kiusaantuneisuus voi olla tutkijalle riittäviä merkkejä haastattelun keskeyttämisestä, vaikka tutkittava ei suoraan ilmaisisekaan kieltäytymistään. Vapaaehtoisuuden varmistaminen on erityisen tärkeää laitossuhteissa. (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö 2009, 7.)

Sieber ja Tolich (2017, 13) puhuvat tutkimuksesta aiheutuvien riskien ja hyötyjen välisestä suhteesta; jos tutkimukselta ei ole odotettavissa hyötyjä, ei myöskään tutkimuksen toteuttamiseen saisi liittyä riskejä. Myös Peledin ja Leichtentrittin (2002) mukaan yksi eettistä ajateluamme ohjaavista tekijöistä tutkimusta tehtäessä tulisi olla se, että tutkimus hyödyttäisi myös tutkimukseen osallistuvia henkilöitä. Tutkimusta ei tulisi tehdä ainoastaan henkilökohtaisesta mielenkiinnosta, vaan tutkijalla pitäisi olla eettistä kykyä pohtia sitä, onko tutkimus oikeutettua esimerkiksi silloin, kun siitä aiheutuva hyöty on epävarmaa (Rauhala & Virokannas 2011, 246). Tutkimusaiheeni kumpuaa henkilökohtaisista intresseistä, mutta tutkimuksen tarkoituksena on saada kuuluville marginaalissa olevien vankien ääntä. Tätä kautta tutkimuksen voi ajatella olla vankeja hyödyttävää ja voimauttavaa. Lisäksi vankilan työntekijät pitävät tutkimuksen aihepiiriä relevanttina tiedon lisäämisen ja käytännön työn kehittämisen kannalta.

Tutkimukseni suurimmat riskit liittyvät mielestäni siihen, kuinka onnistun tutkimuksen raportoinnissa. Olen kiinnittänyt tähän huomiota etenkin analyysissa ja pohdinnassa. Lisäksi olen poistanut aineisto-otteista tunnistavuutta mahdollistavat seikat, kuten paikkojen nimet ja murteet. Olen myös välttänyt suoraa aineisto-otteiden lainausta silloin, kun olen nähnyt sen vaarantavan liikaa haastateltavien tunnistettavuutta. Kokonaisuutena ajattelen, että tutkimuksen hyödyt ylittävät siitä mahdollisesti koituvat riskit, jotka olen pyrkinyt kaikin keinoin minimoimaan.

Tutkijan tulisi siis välttää tutkimusjulkaisuista aiheutuvia negatiivisia seurauksia tutkittaville. Julkaisuista koituu tutkittaville useimmiten haittaa silloin, kun tulosten raportoinnissa ei oteta huomioon eettisiä periaatteita, tietosuojaa ja tutkittavan yksityisyyttä. Tutkijan ei kuitenkaan tule jättää julkaisematta sellaisia tuloksia, jotka eivät ole mieluisia tutkittaville. Tutkijan tehtävänä on tuottaa uutta tietoa pelkäämättä auktoriteettien harmistumista. Tutkimusjulkaisuista aiheutuu tutkittaville vähiten haittaa, jos tutkimus tehdään systemaattisesti ja tulokset raportoidaan eri näkökulmat huomioon ottaen. (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö 2009, 7–8.)

Yksityisyyden suoja on Suomessa perustuslaissa turvattu oikeus, joten sitä voidaan pitää myös tärkeänä tutkimuseettisenä periaatteena. Tietosuoja on tutkimusaineiston keruun, käsittelyn ja tulosten julkaisemisen kannalta yksityisyyden suojan tärkein osa-alue. Yksityisyyden suojaan liittyvät tutkimuseettiset periaatteet voidaan jakaa kolmeen osaan: tutkimusaineiston suojaaminen ja luottamuksellisuus, tutkimusaineiston säilyttäminen tai hävittäminen ja tutkimusjulkaisut. (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö 2009, 8.) Olen säilyttänyt tutkimusaineistoa muiden ulottumattomissa. Haastattelutilanteessa käytetyt vankien henkilökohtaiset rangaistusajan suunnitelmat laitettiin haastatteluiden jälkeen vankilan silppuriin. Lisäksi poistan aineistoa koskevat tiedostot tutkimuksen valmistuttua.

6 VANKIEN KOKEMUKSIA SUUNNITELMASTA ASIAKIRJANA

Tässä ensimmäisessä analyysiluvussa tarkastelun alla ovat keskustelut, jossa vangit kertovat kokemuksiaan rangaistusajan suunnitelmasta asiakirjana. Keskustelut koskevat heidän henkilökohtaiseen suunnitelmaansa kirjattuja asioita sekä suunnitelmaa yleisellä tasolla. Aineistossa on löydettävissä runsaasti keskustelua suunnitelmasta asiakirjana. Ajattelen tämän johduvan siitä, että asiakirja oli haastattelutilanteessa konkreettisesti esillä ja keskusteluissa oli mahdollista keskittyä suunnitelman pienimpiinkin yksityiskohtiin. Aineistossa on havaittavissa sekä tyytyväisyyttä että kriittisyyttä ilmaisevaa puhetta rangaistusajan suunnitelmaa koskevassa keskustelussa. Tyytyväisyyden ja kriittisyyden lisäksi aineistossa on havaittavissa myös muunlaista puhetta, mutta tyytyväisyyspuhe ja kriittisyyspuhe ovat hallitsevassa asemassa. Käytän aineiston analyysin esittelyssä litteroituja aineisto-otteita. Tutkija viittaa minuun aineiston kerääjänä ja tutkimuksen tekijänä, kun taas haastateltava viittaa haastattelemiini vankeihin. Tarkemmat litterointimerkkien selitykset on nähtävillä sivun alalaidassa¹.

6.1 Kriittisyys – ”eihän nää oo mun suusta”

Kriittisyys on suunnitelmia koskevassa keskustelussa selkeimmin erottuva ja vallitsevin puhetapa. Kriittisyyden aste kuitenkin vaihtelee lievästä palautteenannosta voimasanoilla vahvistettuihin ilmauksiin. Kriittisyyspuhe kytkeytyy aineistossa toistuvasti tiettyihin aihealueisiin, jotka ovat henkilökohtaisuuden puuttuminen, suunnitelman hyödyttömyys ja negatiivisuus, uusimisriskin korostaminen, paikkansapitämättömyys ja mahdottomilta tuntuvat tavoitteet. Myös muita irrallisia aihealueita on aineistossa löydettävissä, mutta keskityn analyysissäni selkeimmin esille nousseisiin aihealueisiin. Kriittisyyspuheen ilmentyminen edellä lueteltujen aihealueiden kautta ei ole tarkkarajaista ja selkeää, vaan osa-alueet voidaan nähdä osittain limittäisinä. Esittelen kuitenkin kriittisyyden ilmenemistä aihealueittain analyysin selkeyden kannalta. Kriittisyyspuhe muistuttaa minua Juhilan (2004) lanseeraamasta vastapuheen käsitteestä. Vastapuheella vastustetaan sellaisia itsestä tehtyjä kategorioita ja määritelmiä, joita ei koeta oikeiksi tai sopiviksi (ks. luku 5.2).

¹ Litterointimerkit ja niiden selitykset

T tutkija

H haastateltava

[päällekkäispuhunnan alku

/ yli sekunnin mittainen tauko

(*tutkijan kommentti tai lisäys*)

Aineistosta nousee esille, kuinka rangaistusajan suunnitelman sisällöt eivät aina tunnu ”omilta” tai vastaa vankien käsityksiä henkilökohtaisesta suunnitelmasta. Eräs haastateltavista toteaa, että ”joo eihän nää koskaan oikeen tunnu mun mielestä omalta mut”. Sana ”nää” viittaa haastateltavan aikaisemman puheen perusteella myös muihin suunnitelmiin rangaistusajan suunnitelman lisäksi. Otteesta voi päätellä, että haastateltava luokittelee kaikki häntä itseään koskevat suunnitelmat ”oman” ja henkilökohtaisen ulkopuolelle. Tämän otteen mukaan suunnitelma on jo lähtökohtaisesti sellainen asiakirja, jossa ihmisen persoonallisuus ja henkilökohtaiset ominaisuudet eivät tule selkeästi esille. Myös seuraavassa otteessa eräs haastateltava kuvaa henkilökohtaisuuden puuttumista rangaistusajan suunnitelmassa.

T: (*poistettu tekstiä*) no entäs sit semmonen tää oli tosiaan sulle / ensimmäinen tämmönen suunnitelma mikä on tehty niin / miltä ylipäänsä sun mielest tuntuu / lukee tämmöstä itsestä tehtyä suunnitelmaa / vähän sitä jo sivuttiinki mutta / miltä se tuntuu lukea tämmöst suunnitelmaa [mikä on tehty sinusta

H9: [siis musta tuntuu hullulta nii musta tuntuu hullulta tää suunnitelma siinä että / että tota nii / mistä tämmöset jutut niinku o / niinku nää on / otettu / et eihän nää oo niinku mun suusta tai mistään / et mistä nää on niinku kaivettu yleensä (*joo-minimipalautteita*)

T: joo / et ei tunnu ihan semmosilt omilta [jutuilta

H9: [ei tunnu läheskää

Haastateltavan mukaan suunnitelma tuntuu ”hullulta”, jota voidaan pitää kohtalaisen kriittisenä kommenttina suunnitelmaa kohtaan. Haastateltava perustelee hullulta tuntumisen kokemustaan sillä, että hänelle ei ole selvää, millä perusteella hänen rangaistusajan suunnitelmaansa on kirjattu tiettyjä asioita. Kommentilla ”et eihän nää oo niinku mun suusta tai mistään” haastateltava sulkee itsensä pois suunnitelman sisältöjen määrittelijänä. Haastateltava ihmettelee myös, mistä suunnitelman sisällöt on ”otettu” tai ”kaivettu”. Sanasta ”otettu” syntyy mielikuva ”leikkaa-liimaa-toiminnosta”, jossa suunnitelmaan kirjattuja asioita ei olisi sen tarkemmin pohdittu. Myös Erosen (2008, 25) lastenkodin dokumentointia koskevassa tutkimuksessa sijoitettuna olleella henkilöllä on samansuuntaisia kokemuksia itseään koskevasta dokumentoinnista. Yhtenä keskeisenä reaktiona on hämmennys, kun dokumentoidut asiat eivät vastaa omaa mielikuvaa omasta itsestä tai tapahtuneista asioista. Edellä käsitellyssä otteessa on myös piirteitä Vierulan (2015, 139–143) esittelemästä ihmettelevästä ja vastakarvaisesta suunnitelman lukutavasta.

Aikaisemmissa keskusteluissa toteammekin yhdessä haastateltavan kanssa, että rikosseuraamuslaitoksen aikaisemmat tiedot haastateltavasta ovat tässä tapauksessa todennäköisesti vaikuttaneet suunnitelman sisältöihin. Myös haastateltavan käyttämä sana ”kaivettu” viittaa kokemukseen siitä, että suunnitelmassa on näkyvillä runsaasti haastateltavan menneisyyteen

liittyviä asioita. Haastateltava vahvistaa vielä suunnitelman henkilökohtaisuuden puuttumista ilmaisemalla, että suunnitelma ei ole lähelläkään sellaista suunnitelmaa, jossa olisi kirjattu haastateltavalle oikeasti tärkeitä ”omia juttuja”.

Henkilökohtaisuuden puuttumista ilmaistaan aineistossa myös ”vakiotavoitteiden” käyttämisellä. Haastateltavien mukaan tietyt tavoitteet laitetaan kaikille vangeille rutiininomaisesti. Tällainen tavoite on haastateltavien mukaan esimerkiksi rikosvastaisten asenteiden ja ajattelun vahvistaminen. Mielenkiintoista on, että haastateltavat eivät suhtaudu näihin ”vakiotavoitteisiin” selkeän kriittisesti, vaan aihepiiristä puhutaan enemmänkin toteavaan sävyyn.

Aineistosta nousee rangaistusajan suunnitelmaan liittyen esille asioita, joita vangit pitävät hyödyttöminä. Hyödyttöminä pidetään suunnitelmaan tehtyjä kirjauksia, jotka tuntuvat haastateltavasta itsestäänselvyyksiltä. Vangit kokevat hyödyttöminä myös suunnitelmaan kirjatut tavoitteet, jotka he kokevat jo saavuttaneensa. Joissain otteissa suunnitelma nähdään kuitenkin hyvänä, ”jos niinkun on niitä ongelmia”. Kaikki haastateltavat siis eivät näe omia haasteitaan sellaisena, että tarvitsisi niiden tueksi rangaistusajan suunnitelman. Seuraavassa otteessa on esimerkki siitä, kuinka suunnitelma koetaan merkityksettömänä oman vankeusrangaistuksen kannalta.

T: mitä sää aattelet yleensäki siitä että / tämmönen suunnitelma tehdään / jos / sä annoit aika kritiikkiä siitä / mustaa valkosella pahoja asioita negatiivinen [koko lappu

H2: [mm

T: mut mitä sä aattelet yleensäki tämmösestä että / et on tämmöstä suunnitelmallisuutta mitä ajatuksia se sussa herättää / et on kuitenkin laitettu tänne näit kaikkii osa-alueita ja tavoitteita ja

H2: no / emmää tiiä mitä mää aattelin siitä / emmää niinku / emmää tiiä että / onko tästä koko lapusta mulle itelleni mitää hyötyä / mun mielestä / mää en hyödy tästä mitenkään / mutta / joku muu voi hyötyä / mut ite mää en tästä kyllä saa mitään irti (*joo-, mm-minimipalautteita*)

T: joo / et sää koet sillä tavalla

H2: mm

Haastateltava vastaa tutkijan kysymykseen empien ”emmää tiiä mitä mää aattelin siitä”. Pohdinta jatkuu haastateltavan esittämällä mietteellä, onko rangaistusajan suunnitelmasta hänelle hyötyä. Pian haastateltava tulee kuitenkin pohdinnoissaan siihen lopputulokseen, että ”mää en hyödy tästä mitenkään”. Suunnitelmaa ei mielletä kuitenkaan automaattisesti huonoksi kaikissa tapauksissa, vaan haastateltava puhuu nimenomaan omasta kokemuksestaan. Tämän voi päätellä haastateltavan kommentista ”joku muu voi hyötyä”. Haastateltavan

viimeinen kommentti ”mut ite mää en tästä kyllä saa mitään irti” vahvistaa sitä, että haastateltava ei ole kokenut hyötyvänsä suunnitelmasta. Aineistosta löytyi useita vastaavia otteita, jossa suunnitelmaa ei lähtökohtaisesti arvoteta hyödyttömäksi, mutta suunnitelman hyödyt eivät ole näyttäytyneet vangille henkilökohtaisina.

Aineistossa nousee esille myös se, kuinka tavoitteiden saavuttamisen kannalta keskeiset prosessit tapahtuvat pään sisällä eikä paperilla. Rangaistusajan suunnitelma näyttäytyy hyödyttömänä, koska asiat voi jäsentää myös omassa mielessä. Osalle haastateltavista vankeuteen joutumiseen liittyy niin voimakkaita kokemuksia, että tavoitteet on ymmärretty ”ilman niinku mitään paperille laittookaa”. Aineistossa nousee myös esille, kuinka vankeusrangaistuksen suorittaminen ei muuttuisi, vaikka suunnitelmaa ei tehtäisikään: ”nii ne kaikkihan tulee musta itestäni / eikä siitä mitä paperilla on”. Seuraavassa otteessa on myös tulkittavissa suunnitelman hyödyttömyys haastateltavalle.

T: joo joo / eli sä / miksi sä siis aattelet nyt että tää ei sulle oo hyvä

H9: no siinä vaiheessa ku tota / no mitä tästä hyötyä on tästä rangaistusajan suunnitelmasta / ensinnäkin tässä on / kuitenkin vää semmosia asioita että annetaan väärin ymmärtää / nii eihän tää mua / kiinnosta pätäkääkään tää mun rangaistusajan suunnitelma / mä oon kyllä suunnitellu jo ja mä pääsen pois nii mullon omat suunnitelmat [(*nauria*) (*mm-*, *joo-*, *niinpä-minimipalautteita*)

T: [niin niin sullon päässä ihan omat suunnitelmat

H9: on / ja mä sanoin ki tolle / (*työntekijä*) silloin et sitä ei tiiä kuule että mullaki viessä minuutissa voi vaihtuu suunnitelmat (*mm-minimipalautteita*)

T: joo [et sulla

H9: [et mielipiteet vaihtuu ja kaikki suunnitelmat muuttuu ja (*joo-minimipalautteita*)

T: niin niin

Otteessa suunnitelman hyödyttömyys kytkeytyy siihen, että kirjatut asiat eivät ole haastateltavan mukaan oikein kirjattu. Suunnitelma ei vastaa haastateltavan omaa käsitystä asioista, minkä vuoksi se näyttäytyy merkityksettömänä, eikä ”kiinnosta pätäkääkään”. Rangaistusajan suunnitelmasta puhuessaan haastateltava kertoo, kuinka ”annetaan väärin ymmärtää”. Haastateltava ei siis määrittele itseään suunnitelmaan kirjattujen asioiden osalta aktiiviseksi suunnitelman luojaksi, vaan käyttää suunnitelmasta puhuessa passiivimuotoa. Haastateltavan ”omat suunnitelmat” taas näyttäytyvät erilaisina kuin rangaistusajan suunnitelmaan kirjatut asiat. ”Omissa suunnitelmissa” haastateltava näyttäytyy aktiivisena subjektina, sillä hän toteaa ”mä oon kyllä suunnitellu jo”. Haastateltavalle ”omat suunnitelmat” näyttäytyvät epävarmoina ja vaihtuvina. Tällainen suunnitelman määrittely istuu huonosti yhteen rangaistusajan suunnitelman kanssa, jossa tavoitteet määritellään ja niiden toteutumista seurataan. Haastateltavalle hyödyllinen suunnitelma määritetty vapaaksi päänsisäiseksi prosessiksi,

eikä paperille kirjatuksi viralliseksi asiakirjaksi. Aineistossa vain yhdessä haastattelussa suunnitelman hyödyttömyys tuli esille sitä kautta, että suunnitelma ei ole haastateltavalle asiakirjana riittävän tuttu. Tämän vuoksi haastateltava ei osannut jäsentää ja kuvailla suunnitelmaan liittyviä kokemuksia.

Rangaistusajan suunnitelmassa vallitseva kriittisyyspuhe kohdentuu aineistossa myös suunnitelman negatiivisuuteen. Aineistossa nousee esille haastateltavien kokemus siitä, kuinka positiiviset asiat jätetään kirjaamatta ja ”kaikki muu paska tänne työnnetään”. Yhden haastateltavan mukaan positiivisia asioita olisi hänellä ja muillakin, ”mut niitei kirjata vaan minnekään”. Seuraavassa otteessa suunnitelmaan kirjattujen asioiden todenperäisyyttä ei kielletä, mutta kirjausten muotoilut ja sävy vaikuttavat haastateltavan kokemukseen suunnitelman negatiivisuudesta.

T: katotaanpa vähän tätä sun / suunnitelmaa tarkemmin

H2: mä inhoon tätä paperia

T: joo / haluutko heti kertoo siitä jotaki enemmän että miks sulla tulee heti semmonen että mä inhoon tätä paperia (*naurahdus*)

H2: no siks ku tää tässä kuulostaa sillee että mä oisin iha hirvee ihmine / niinku just / ku tää lukee niinkun nää rikokset / ja sitte / hhh / impulsiivinen aggressiivisuus päihtyneenä / ku tää niinku ei kerro sitä koko totuutta niinku mun elämästä mut tää kuulostaa iha hirveelle / et niinku semmonen syyttävä sävy / jotenki et se lukee tos paperilla tollee tossa muodossa nii tulee vähä semmonen / huokuu semmosta negatiivisuutta (*joo-, mm-minimipalautteita*)

T: joo / koetko että / koetko että ne / että tässä on asioita vaikka jotka ei pidä paikkaansa vai aatteletko vaan että se että ne oikeesti listataan tämmöseen lappuun ja sit joku ihminen lukee sillai et se ei välttämättä ees hirveen hyvin sua tunne / vai

H2: no / se jälkimmäinen

T: joo niinpä että ne nyt vaan on tässä mustaa valkosella ja sit joku katsoo että ai kamala (*naurahdus*)

H2: juu just noin just noin / just se et / niin / tää kuulostaa niin kauheelle ja tässä ei voi niinku olla että kaks vuotta ja seittemän kuukautta siinä pitää olla yheksänsataaneljäkymmentä päivää mikä kuulostaa ihan hirveen pitkälle / siis just niinku tää on niin negatiivinen paperi ku olla ja voi (*joo-, mm-, niin-minimipalautteita*)

T: et sää koet että jos tässä ois se vuosi nii seki / seki ois jo semmonen helpottava

H2: no ois

T: et ku noit päivii on niin [kamalasti sitte

H2: [nii

Otteen alussa haastattelijä kehottaa haastateltavaa kertomaan tarkempia perusteluja sille, miksi tämä inhoaa suunnitelmaa. Haastateltavan mukaan suunnitelmaan on kirjattu asiat siten, että hän olisi ”iha hirvee ihmine”. Haastateltavan kokemus muistuttaa Vierulan (2014, 349) jäsenystä henkilökohtaisen elämän ja asiakirjan välisestä kiistävästä suhteesta, jossa asiakirjaan kirjatut asiat murtavat henkilökohtaista elämää. Otteesta voikin tehdä tulkinnan,

että suunnitelmaan kirjattu kuvaus tavoittaa vain jonkun puolen haastateltavan elämästä ja olemuksesta. Haastateltava kuvailee suunnitelmaan kirjatuissa asioissa olevan ”syyttävä sävy”, jonka mukaan suunnitelmaan kirjattuja asioita ei koeta neutraaleina tapahtumien kuvauksina. Haastateltavan kommentista ”jotenki et ne lukee tos paperilla tollee tossa muodossa nii tulee vähä semmonen / huokuu semmosta negatiivisuutta” voi tehdä päätelmän, että eri tavalla muotoillulla tekstillä olisi voitu päästä neutraalimpaan ja parempaan lopputulokseen. Myös otteen jatko kertoo siitä, kuinka erilaisilla ilmaisuilla olisi mahdollista vaikuttaa haastateltavan kokemukseen suunnitelmasta. Haastateltavan kertoman mukaan pienimmätkin yksityiskohdat suunnitelmassa on muotoiltu negatiivisesti positiivisen ilmauksen sijaan. Tästä esimerkkinä on rangaistusajan ilmoittaminen päivinä vuosien sijaan.

Aineistossa nousee myös esille, kuinka menneisyyden ja rikoshistorian korostaminen lisää kokemusta negatiivisesta suunnitelmasta. Haastateltavien toiveena onkin, että suunnitelmassa katsottaisiin eteenpäin tulevaisuuteen, eikä palattaisi aikaisempiin rikoksiin ja menneisyyteen. Otteissa on nähtävissä myös toive siitä, että luotettaisiin ihmisen kykyyn muuttua, eikä aina toistettaisi kauan sitten tapahtuneita asioita. Myös Vierulan (2013, 289–291) mukaan asiakirjat toimivat joskus menneen ylläpitäjinä. Tällöin asiakirjat saattavat ylläpitää tuskallisia muistoja ja määrittää asiakkaan elämän muuttumattomaksi tai jähmettää sen paikoilleen. Seuraavassa otteessa on nähtävissä haastateltavan esittämä vaihtoehto rikoshistoriaa ja menneisyyttä korostavalle suunnitelmalle.

H9: mun mielest tämmöstä suunnitelmaa pitäs sillee lähteä rakentamaan et sillon ku sä tapaat ihmisen ja ruvetaan käymään läpi nii / sä lähet siitä / eikä näitä menneisyyksiä tänne nää koko menneisyydet pois / koska nehän on kärsitty ja säähän yrität sillon että / tässäki vaikka rikoksettomaan nii säähän lähet tästä tästä hetkestä / ja siitä lähettäs rakentamaan sitä rangaistusajan suunnitelmaa (*nii-, joo-minimipalautteita*)

Otteen mukaan rangaistusajan suunnitelmassa ei ole lainkaan tarvetta menneisyyteen palauttamiselle, vaan työskentely tulisi aloittaa puhtaalta pöydältä. Aikaisempien rikosten esille nostaminen suunnitelmassa ei istu haastateltavan ajatusmaailmaan rangaistuksesta ja sen suorittamisesta. Haastateltavan kokemusmaailman mukaan suoritettujen rangaistukset tulisi unohtaa ja katsoa tulevaisuutta tästä hetkestä käsin.

Suunnitelmaan kirjattuun uusimisriskiin suhtaudutaan aineistossa kriittisesti. Haastateltavat vastustavat suunnitelmaan kirjattua riskiä useasta eri syystä. Haastatteluissa nousee esille, kuinka sellaista riskiä on vaikea nähdä, joka saisi haastateltavat uusimaan rikoksen. Tähän liittyy usein se, että tehtyä rikosta on pohdittu niin paljon, että rikoksen uusiminen nähdään

mahdottomana. Eräs haastateltava pystyy nimeämään omasta mielestään suurimman riskin, mutta sen toteutumisen mahdollisuutta pidetään häviävän pienenä. Aineistossa on myös nähtävissä, kuinka rangaistusajan suunnitelmaan kirjattua riskiä ei pidetä todellisena riskinä omalla kohdalla. Seuraavassa otteessa näkyy, kuinka tehtyä rikosta ja omaa tilannetta on pohdittu niin paljon, että riski nähdään olemattomana.

T: joo hyvä / no entäs sitte jos ei katota ees vielä ees tätä suunnitelmaa nii mitä sä aattelisit et mikä sulla on se suurin semmonen uusimisriski tai suurin riski että sää tekisit uudestaan esimerkiksi vastaavan / kaltasen rikoksen / osaaksää ajatella sitä

H6: siton niin paljo täs on ku aikaa menny / et siton niin paljon / niinku ennen tänne tuloo jo käyny läpi että uusimisriski oon sanonukki et se on pyöree nolla ei tällä on tai no niin / oppi asiasta että tota mä oon käytännös rangaistuksen suorittanu jo ennen tänne tuloa henkisen rangaistuksen että / se on

(poistettu tekstiä välistä)

H6: että noin *(ei saa sanasta selvää)* sen verran / itel on selkärankaa et / se on nolla *(mm-, joo-minimipalautteita)*

Haastateltava perustelee uusimisriskin vastustamista ajan kulumisella. Tehtyä rikosta on jo ennen vankeusrangaistuksen alkamista mietitty niin paljon, että riskiä rikoksen uusimiseen ei enää pystytä näkemään. Lause ”oon sanonukki” viittaa siihen, että haastateltava on asiasta varma, sillä asiasta on kerrottu muillekin. Myös sanonta ”pyöree nolla” on vahva ilmaisu sille, että haastateltava ei näe uusimisriskiä omassa tilanteessaan todellisena. Haastateltava käyttää otteessa myös sanaa oppiminen, jonka mukaan asioissa on edetty, eikä uusimisriskiä pidetä enää ajankohtaisena. Haastateltava jatkaa perusteluaan uusimisriskin vastustamiselle sanomalla, että hän on suorittanut rangaistuksen jo ennen vankilaan tuloa. Ajatus siitä, että rangaistus on jo suoritettu, voidaan nähdä perusteluna uusimisriskin käsitteen vastustamiselle. Haastateltavalle uusimisriski näyttäytyy myös sellaisena, johon pystyy itse vaikuttamaan. Toteamus ”itel on selkärankaa” viittaa siihen, että haastateltava kokee itsensä aktiiviseksi subjektiksi, joka voi vaikuttaa omaan uusimisriskiinsä.

Osalla haastateltavista uusimisriskiksi on kirjattu rikosmyönteiset sosiaaliset suhteet. Aineistossa uusimisriskin käsitettä vastustetaan erityisesti silloin, kun riski liitetään haastateltavan lähipiiriin. Läheisiin liittyvää uusimisriskiä vastustetaan, koska läheisten sulkeminen pois omasta elämästä nähdään mahdottomana. Lisäksi aina vangilla ei ole mahdollisuutta vaikuttaa siihen, ketkä ihmiset kuuluvat omaan lähipiiriin. Seuraava ote kuvastaa nimenomaan läheisiin liitettyä uusimisriskiä ja sen vastustamista.

H9: mistä ne tietää sen riskiuusinnan

T: joo joo / aatteleksä että / et ei sitä voi tietää että / että mikä on riski kenelläki

H9: ei ja ethän sä voi tota nii ensin jos on / niinku lähipiirissä niinku rikollisia / niinku esi-merkiksi (*lähipiiriin kuuluvat henkilöt*) / on ollu vankilassa ne on tehny rikoksia enhän mä voi pakkohan mun niitten kans on olla tekemisissä / vaikka ne on rikoksia tehnykki / ehämmä voi sanoa että hei te ette tuu ikinä enää käymään ku / tää on joku voi riski olla että minäki teen rikoksen niin [että ku ne on omissa lähipiirissä ne (*joo-, mm-, niin-minimipalautteita*)

T: [että eihän sitä

Otteen alussa haastateltava kyseenalaistaa, miten ”ne tietää sen riskiuusinnan”. ”Niillä” haastateltava viittaa suunnitelmaa laativiin viranomaisiin, jotka ovat kirjanneet uusimisriskit suunnitelmaan. Viranomaiset eivät näyttäydy uusimisriskin määrittelyn kannalta oikeiksi henkilöiksi. Haastateltava myös kyseenalaistaa sen, voidaanko riskiä ylipäättään yksilöiden kohdalla tunnistaa. Haastateltavan kokemus uusimisriskin ennustamisesta on ristiriidassa rangaistusajan suunnitelman taustalla olevan ajatuksen kanssa, jonka mukaan uusimisriski on mahdollista ennustaa (ks. esim. Tyni 2015, 63–64). Otteen myöhemmässä vaiheessa nousee esille, kuinka lähipiirin määrittelemisen uusimisriskiksi näyttäytyy haastateltavalle täysin mahdottomana asiana. Haastateltavan mielessä olevan ristiriidan suunnitelmaan kirjatun riskin ja todellisen elämän välillä on nähtävissä sanoissa ”enhän mä voi” ja ”pakkohan mun”. Haastateltava ikään kuin demonstroi otteessa kuvitteellisen tilanteen, jossa hän puhuu lähipiirissä oleville ihmisille: ”hei te ette tuu ikinä enää käymään ku...”. Haastateltava pyrkii havainnollistamaan suunnitelmaan kirjatun riskin mahdottomuutta kärjistetyllä esimerkillä, jossa yksi vierailu voisi johtaa haastateltavan rikoksen uusimiseen.

Aineistossa nousee selkeästi esille kriittinen suhtautuminen paikkansapitämättömiin, keksit-tyihin tai väärin kirjattuihin asioihin. Haastateltavien kokemukset virheellisistä kirjauksista juontuvat erilaisista lähtökohdista. Aineistossa on kohtia, jossa kirjattujen asioiden todenpe-räisyydestä ollaan eri mieltä. Osassa tällaisista tapauksista kokemukset juontuvat ajatukseen tuomion epäoikeudenmukaisuudesta. Kriittistä suhtautumista aiheuttaa myös vangin koke-mus siitä, että asioita liioitellaan, tai niitä lähestytään vain yhdestä näkökulmasta. Tällaiset kirjaukset koetaan vääriksi ja tekaistuuksi.

Eräässä otteessa kritiikki väärin kirjatusta tavoitteesta kytkeytyy suunnitelmaa laatineen vi-ranomaisen oikeutukseen tiedon määrittelijänä: ”mistä ne sen tietää sen mun / oman pään mitä mä mietin”. Haastateltava jatkaa myöhemmin otteessa, että ”ne vaan laittaa tänne näin”. Kommentti kertoo haastateltavan kokemuksesta mielivaltaisesta kirjaamisesta ilman asian-mukaisia perusteluita. Toisessa haastattelussa taas haastateltavan kokemus on se, että hänelle

pitää keksiä tavoitteita, koska aitoja ja todellisia tavoitteita ei ole. Keksityissä tavoitteissa nousee jälleen esille liian tiiviit suhteet lähipiiriin.

Aineistossa on löydettävissä kriittistä kommentointia liittyen myös suunnitelman mahdottomilta tuntuviin sisältöihin. Tavoitteiden asettamista koskevassa tutkimuksessa on todettu, että tavoitteiden ja niiden toteutumisen välinen suhde on voimakkaimmillaan silloin, kun henkilö on sitoutunut tavoitteeseen (Locke & Latham 2002, 707). Tässä yhteydessä voidaankin pohtia, kuinka todennäköistä on vankien sitoutuminen tavoitteisiin, joita he pitävät jo lähtökohtaisesti toteuttamisen kannalta mahdottomana. Yksi mahdottomalta tuntuva aihealue on jo aikaisemmin parissa otteessa esille tullut lähipiiriin liittyvät sosiaaliset suhteet. Mahdottomana pidetään myös sellaista tavoitetta, jonka toteuttamiseksi ei tarjota vankeusajana mahdollisuuksia. Tällaisia ovat esimerkiksi ammatilliseen kehittämiseen ja koulutautumiseen liittyvät tavoitteet. Myös seuraavassa otteessa on nähtävillä haastateltavan kuvausta mahdottomalta tuntuvasta tavoitteesta.

H4: *(poistettu tekstiä)* paitsi sit mä tiiän sellasiiki / tapauksii no esimerkiks kuuluu moottoripyöräkerhoon / nii sinne on prantätty sinne / ransuun että eroaa siitä kerhosta ja pälpäläpälä mikä ei oo yhtää nii ja pahin oli yhdellä luki yhteistyö poliisin kanssa mitä ei ikinä tuu tapahtumaa / nii eihän sellai vittu vaan tapahdu nii sit sä oot vaikka kivitalos ja / sillä selevä mut ku / et sä pääse kuitenkaa niillä meriiteillä sieltä pois nii se on ihan se ja sama / mut ihan älyttömiä juttuja ne voi näköjää tonne läntätä *(mm-minimipalautteita)*

T: nii / et oot kuullu et joillai muilla on ollu semmosia niinku et ei voi pitää paikkansa että toteutuis *(haastateltavan mm-minimipalautteita puheenvuoron aikana)*

H4: mm

Otteessa haastateltava kertoo kirjauksesta, jonka tietää olleen toisen vangin rangaistusajan suunnitelmassa. Haastateltavan kokemusta mahdottomalta tuntuvasta tavoitteesta vahvistaa kommentit ”mitä ei ikinä tuu tapahtumaa” ja ”nii eihän sellai vittu vaan tapahdu”. Haastateltavan kommentti ”mut ihan älyttömiä juttuja ne voi näköjää tonne läntätä” kuvastaa hämmästyä tavoitteiden sisällöistä. Sana ”ne” viittaa haastateltavan kokemukseen siitä, että suunnitelma ei rakennu aina yhteistyössä vangin kanssa. Läntätä-sana taas voidaan tulkita tarkoittamaan harkitsematonta kirjausta, joka vain satutaan suunnitelmaan laittamaan.

6.2 Tyytyväisyys – ”se on mun oma ajatus”

Aineistossa toinen keskeisesti esille nouseva puhetapa on tyytyväisyyttä ilmaisevat keskustelut. Tyytyväisyyspuheen ilmentymistä aineistossa on kriittisyyspuheeseen verrattuna vaikeampi havaita ja jaotella. Tähän lukuun olen jäsentänyt selkeästi tyytyväisyyttä ilmaisevia

keskusteluja. Aineistossa on löydettävissä myös keskusteluja, jotka ilmentävät suunnitelmaan kirjattuihin asioihin myöntymistä tai suunnitelmaan kirjattujen asioiden hyväksymistä. En esittele kuitenkaan näitä keskusteluja, sillä ne ovat informaatioasteeltaan köyhiä. Tällaisissa keskusteluissa pääosin myönnyttään parilla sanalla suunnitelmaan kirjattuihin asioihin. Myös Erosen tutkimuksessa (2008, 24) lastenkodissa asuneet nuoret osoittavat myöntymistä ja tyytyväisyyttä kirjattuja asioita kohtaan. Tällaiset dokumentteihin suhtautumiset on nimetty kyseisessä tutkimuksessa myötämielisyydeksi eli tiedon todeksi määrittelyksi.

Kuten kriittisyyspuhetta, myös tyytyväisyyspuhetta ilmennetään aineistossa eri tavoin. Tyytyväisyyspuhe ilmenee aineistossa pääosin henkilökohtaisuuden ja hyödyllisyyden kuvausten kautta. Joissain otteissa tyytyväisyyttä osoitetaan suunnitelmaa kehumalla, kun taas toisissa otteissa tyytyväisyys suunnitelmaan osoitetaan maltillisemmin. Vaikka tyytyväisyyspuhe ei nouse aineistosta yhtä selkeästi esille kuin kriittisyyspuhe, näen kuitenkin tutkimuksen luotettavuuden kannalta tärkeänä, että nostan esille myös tyytyväisyyttä ilmentäviä keskusteluja. Tämä on olennaista sen kannalta, että aineiston sisällöstä ja luonteesta ei synny vääristynyttä kuvaa.

Tyytyväisyyttä ilmaistaan aineistossa muun muassa siten, että suunnitelmaan kirjattuja asioita pidetään omalle kohdalle sopivina ja ne tuntuvat ”omilta”. Seuraavassa otteessa konkretisoituu kokemus suunnitelman henkilökohtaisuudesta.

T: mm niinpä / mitäs sä aattelet sit tosta tavoitteesta et alkoholinkäytön vähentäminen ja hallinta

H4: no se se on mun oma ajatus

T: [joo

H4: [eli totta kai

T: mm

H4: ni / se on ihan suoraan (*ei saa selvää*) / se on muotoillu nuo kaikki asiat sillee niinku järkevämmin nii mä en aina osaa tunnistaa niitä omii juttui se on nii virkailijan muoto

H4: [siit mitä mä ite sanon mut on se [tota

T: [joo [niinpä

Haastateltava määrittelee suunnitelmaan kirjatun tavoitteen omaksi ajatukseksi. Ilmaus viittaa siihen, että haastateltava on saanut aktiivisesti määritellä suunnitelman sisältöjä. Tämä tulee tosin esiin myös haastattelun muissa kohdissa. Haastateltavan lisäys ”eli totta kai” kertoo siitä, että suunnitelmaan kirjattu tavoite on itsestään selvä ja sopiva. Haastateltava määrittelee itsensä passiiviseksi toimijaksi suhteessa tavoitteiden kirjalliseen muotoiluun. Siitä huolimatta, että tavoitteet on kirjattu virkakielellä, haastateltava kokee ne omikseen. Toi-

sessä yhteydessä kyseinen haastateltava toteaa, kuinka virkailija muotoilee kirjaukset ”suomeks”. Otteiden perusteella tämä ei kuitenkaan estä haastateltavan kokemusta siitä, että suunnitelmaan kirjatut asiat ovat itse määriteltyjä. Haastateltavan kokemus ”omasta” tavoitteesta on samansuuntainen Vierulan (2014, 349) esittelemän henkilökohtaisen elämän ja asiakirjan yhtenevän suhteen kanssa. Tällainen suhde asiakirjaan kannattelee Vierulan tulkinnan mukaan henkilökohtaista elämää ja tarinan omistamista. Seuraavassa otteessa käydään keskustelua rangaistusajan suunnitelman tarpeellisuudesta ja merkityksestä haastateltavalle.

T: (*poistettu tekstiä*) hhh no / entäs sitte / mikä sun käsitys siitä on et miks tämmönen suunnitelma yleensäki tehhä jos mietitää ylipäättään että / että ku laki määrää että tämmönen suunnitelma tehdään nii mitä sää aattelet että miks mikshän tämmönen ees tehhä / tämmönen [lippulappunen

H4: [no koska vanki siis siis ku vangitkihan saa numeron mut tota onhan se silti henkilö niin pakkohan on olla jotain henkilökohtasta

T: joo joo / mut osaaksä aatella et miks just miks just tämmönen suunnitelma / et tehhän tavoitteita [ja sit seurataan

H4: [no onhan se jatkuvuuden kannalta jos nää rikokseton elämä siihenhän niinku rikosseuraamuslaitos varmaan pyrkii

Haastattelija esittää otteen alussa hieman kyseenalaistavalla sävyllä kysymyksen siitä, miksi rangaistusajan suunnitelma tehdään vangeille. Haastateltava asettaa vankinumeron ja rangaistusajan suunnitelman ikään kuin vastakkaisina asioina toisilleen. Vankinumeron nähdään edustavan vangin persoonatonta puolta, kun taas suunnitelma edustaa haastateltavalle vangin persoonallista ja henkilökohtaista puolta. Haastateltava näkee rangaistusajan suunnitelman aivan kuin välttämättömyytenä, että vanki ei kutistuisi vain numerosarjaksi. Suunnitelman välttämättömyyden tulkinnan voi tehdä lauseesta ”pakkohan on olla jotain henkilökohtaista”. Haastateltavalle suunnitelma edustaa sitä henkilökohtaista, joka jokaisella vangilla on oltava, sillä ”onhan se silti henkilö”. Suunnitelma näyttäytyy asiana, joka nostaa vangin pelkästä numerosarjasta henkilöksi, joka on suorittamassa rangaistustaan.

Haastattelija jatkaa keskustelua kysymällä, miksi suunnitelma on juuri tällainen tavoitteinen ja tavoitteiden seuraamisineen. Suunnitelma näyttäytyy välineenä rikoksettoman elämän tavoittelulle. Otteesta ei voi kuitenkaan päätellä, onko kyse haastateltavan omasta ajatuksesta, vai ilmaiseeko hän otteessa rikosseuraamuslaitoksen tavoitteen. Haastateltava kuvaa, kuinka rikosseuraamuslaitoksen tavoitteena on rikokseton elämä. Tämän voi tulkita myös jonkinlaisena ulkokohtaisuutena; ilmentääkö suunnitelma rikosseuraamuslaitoksen ta-

voitteita, vai vangin omia henkilökohtaisia tavoitteita? Mielenkiintoista on, että haastateltava ei kuitenkaan esitä kritiikkiä ulkokohtaisesta tai instituution tarpeita palvelevasta suunnitelmasta, vaan määrittelee suunnitelman päinvastoin henkilökohtaisuuden ilmentymäksi.

Aineistossa rangaistusajan suunnitelma näyttyy haastateltaville hyödyllisenä asioiden kirjaamisen näkökulmasta; kun asiat ovat kirjattuna ylös, ne pystytään jälkeenpäin tarkistamaan. Seuraavassa otteessa on nähtävillä haastateltavan kuvausta suunnitelman hyödyllisyydestä.

T: no mä tosta vielä sä sanoit että sulle ei oo tästä niin kovasti hyötyä mutta mutta pidit silti tätä ihan ookoona

H8: kyllä

T: nii nii mitä sä aattelet että mitä sä tästä hyödyt / osaatko [sillee erikseen

H8: [no onhan se nyt no esimerkiks niinku se että just nää kaikki / niinku nää psykologilla käynnit että ne kirjataan kirjataan just tällee ylös johonkin että ne sitte ku noita päätöksiä tehään esimerkiks koevapaudesta niin kaikki niinku on sielä yläällä että ne joka tekee niitä päätöksiä nii se näkee että niinkun sen että sielä on jotaki kehitystä tapahtunu ja on on niinku se ja jos oot jossain työssä hoitanu työt hyvin niin ne on kaikki täälä yläällä että ne on niinku iha jees menny ettei sen tartte vetää hatusta niinku että noo naamakertoimen mukaan että sää et lähe koevapauteen mee pois sää voit lähtee et on vähän jotain faktaa sielä / ja ne on niinku yläällä yhdessä jokasella et kyllähän siinä mielessä iha (*niinpä-, joo-, mm-minimipalautteita*)

T: joo / nii ja sit jos miettii tilannetta että ei ois mitään tämmöstä

H8: mm

T: suunnitelmaa tai jos se ois tosi repaleinen että sielä täälä ois [jotaki tietoja

H8: [niin

T: [et varmaan siihen verrattuna

H8: [nii kyllä tuo että ne on kaikki kaikki löytyy ne on yhdessä tuo on siinä mielessä just

Myös tässä yhteydessä rangaistusajan suunnitelma näyttyy henkilökunnan tarpeita palvelevana suunnitelmana. Haastateltavan kertoman perusteella henkilökuntaa palveleva suunnitelma auttaa myös vankia, sillä se näyttyy jonkinlaisena oikeudenmukaisuuden mittarina. Suunnitelman ansioista päätöksiä ei tarvitse tehdä ”naamakertoimen mukaan”, vaan tehdyt päätökset pohjautuvat todellisiin tapahtumiin.

Asioiden muistiin kirjaamisen lisäksi suunnitelma näyttyy eräälle haastateltavalle arjen strukturoijana, vastakohtana ”lillumiselle”. Rangaistusajan suunnitelman hyödyllisyys kytkeytyy haastateltavan puheessa myös siihen, että mikään ei edisty ”ennenku ransu on tehty ennenku ransu on tehty”. Lauseen toistamisen voi tulkita osoituksena siitä, että haastateltava on kohdannut useita tilanteita, että asiat eivät ole edenneet ennen suunnitelman laatimista. Myös muissa otteissa suunnitelma näyttyy vangille ikään kuin pääsylippuna jonnekin. Suunnitelman noudattamisesta vangille koituvat hyödyt näyttävät osalle haastateltavista

mahdollisuutena päästä valvottuun koevapauteen. Myös seuraavassa otteessa haastateltava jäsentää ajatuksiaan rangaistusajan suunnitelman merkityksestä.

T: *(tekstiä poistettu)*/ mm mikä sun käsitys on yleensäkki siitä että miks tää tehään tää tämän / lippulappu / miks tää tehään / mitä sä aattelet siitä

H2: no että hhh no sen takia että ihmisillä ois niinku jotain / miten mm tää kuulostaa niin hölmölle

T: mm / sano [vaan ei se kuulosta

H2: [siis että ois niinkun / tavallaan jotain / hyödyllistä / et ois jotain järkevää tekemistä / sille niinku tuomion ajaks ja sit että se niinku ois hyödyllistä sen ihmisen niinku jatkon kannalta / ja just se itsetutkiskelu ja semmonen niin / se on niinku hyvästä et joutuu vähän mieltii et miks on tehny näin / ja mitä pitää tehdä että niin ei käy enää uuestaan sitte ku vapautuu / niin *(mm-minimipalautteita)*

Suunnitelman hyödyllisyys kytkeytyy haastateltavan puheessa strukturoituun rangaistusajaan. Suunnitelma mahdollistaa sen, että rangaistusaika voidaan toteuttaa strukturoidusti ja vangin tarpeita palvellen. Rangaistusajan prosessinomainen luonne, hallittavuus ja ennustettavuus ovatkin suunnitelman keskeisiä tavoitteita (HE 263/2004). Keskeisenä elementtinä suunnitelmassa näyttäytyy myös itsetutkiskelu. Haastateltava ei tarkenna otteessa sitä, kannustaako suunnitelma ja siihen kirjatut asiat itsetutkiskeluun, vai liittyykö itsetutkiskelu nimenomaan rangaistusajan suunnitelman mukaiseen toimintaan, kuten keskusteluihin psykologin tai sosiaalityöntekijän kanssa.

7 VANKIEN KOKEMUKSIA SUUNNITELMAN LAATIMISESTA JA PÄIVITTÄMISESTÄ

Edellisessä luvussa kuvasin vankien kokemuksia suunnitelmasta asiakirjana. Tässä luvussa taas tarkastelen vankien kokemuksia suunnitelman laatimisesta ja päivittämisestä. Luonnollisesti suunnitelman laatimista ja päivittämistä koskeva keskustelu heijastelee vankien kokemuksia suunnitelmasta asiakirjana. Päätin kuitenkin erottaa nämä kaksi lukua toisistaan, jotta tutkimusta olisi helpompi jäsentää ja lukea. Tämä suunnitelman laatimista ja päivittämistä koskeva luku kohdentuu edelliseen lukuun verrattuna enemmän vangin ja viranomaisen väliseen suhteeseen ja vuorovaikutusprosessiin, sillä onhan kyse kasvokkain tapahtuvista kohtaamisista. Tyytyväisyyspuhe ja kriittisyyspuhe nousevat myös tässä luvussa keskiöön.

Aineistossa on selkeästi vähemmän suunnitelman laatimiseen ja päivittämiseen liittyvää keskustelua verrattuna keskusteluihin suunnitelmasta asiakirjana. Tähän on varmasti useita syitä. Ensinnäkin kokemukset suunnitelmasta asiakirjana on jo lähtökohtaisesti laajempi keskustelunaihe kuin kokemukset suunnitelman laatimiseen ja päivittämiseen liittyvistä tilanteista. Suunnitelmassa on myös paljon erilaisia osioita, joista kumpusi runsaasti keskustelua. Lisäksi suunnitelma oli konkreettisesti läsnä haastattelutilanteessa ja ajattelen suunnitelmaan kirjattujen asioiden herättäneen paljon ajatuksia ja keskustelua.

Suunnitelman laatimisesta taas kaikilla haastateltavilla ei ollut jäänyt edes muistikuvaa. Laatimisesta on saattanut kulua aikaa, tai se ei ole muuten vain jäänyt mieleen merkityksellisenä tapahtumana. Luonnollisesti myös tutkijan toiminnalla on merkitystä sille, kuinka paljon hän johdattelee keskustelua eri aihepiireihin. Toisaalta voi myös ajatella, että haastateltavat kyllä puhuvat niistä aihepiireistä, jotka kokevat merkityksellisinä. Jonkun verran suunnitelman laatimisesta ja päivittämisestä on aineistossa nähtävillä myös neutraalia keskustelua, joissa vanki näyttäytyy itse suhteellisen passiivisena osapuolena. Nostan tästä esimerkiksi seuraavan otteen, jossa haastateltava kertoo suunnitelman laatimisesta. Haastateltava ei kuitenkaan ota sen erityisemmin kantaa siihen, millainen suunnitelman laatimista koskeva tilanne oli kokemuksen tasolla. Haastateltavan kertoman mukaan suunnitelmaa laatinut virkamies näyttäytyy aktiivisena toimijana, eikä haastateltava itse näytä ottavan aktiivisen toimijan roolia.

H9: no emmä tiiä ei mulla oikeastaan kummä kävin sielä nii ei juurikaan ollu mitää et sanottiin vaa että sullon nyt ehdoton tuomio sä lähet sillon ja sillon ja / että suoraan ei avotaloon et (*suljettu vankila*) kautta sitte minne ne laittaa ja sieltä sitte avotaloon / ei mitään muuta (*mm-, joo-, niinniin-minimipalautteita*)

T: muistatko juttelitteko esimerkiksi näistä / tavoitteista / täällä sulle lukee tämmösiä tavoitteita kun / (*henkilökohtaisia tavoitteita lueteltuna*)

H9: ei me niistä puhuttu mitään

7.1 Kriittisyys – ”hän luki papereita ja saneli”

Suunnitelman laatimiseen ja päivittämiseen liittyvä kritiikki on peräisin vain yhdeltä haastateltavalta, joten tämä on hyvä ottaa huomioon kriittisyyspuheen painoarvoa pohdittaessa. Näen kriittisyyspuheen käsittelemisen kuitenkin tässä yhteydessä tärkeänä, sillä esille nousee monipuolisesti kriittisiä näkökulmia. Aineistossa kriittisyyttä ilmaisevat keskustelut kytkeytyvät pitkälti suunnitelmaa laativan työntekijän asenteisiin ja suhtautumiseen. Haastateltava on kokenut myös eriarvoista kohtelua esimerkiksi muihin samankaltaisia rikoksia tehneisiin verrattuna. Suunnitelmaa laativan työntekijän henkilökohtaisilla ominaisuuksilla ja ajatuksilla on siis haastateltavan mielestä liikaa vaikutusta rangaistusajan suunnitelman laatimisen tapoihin ja sisältöihin. Epäselvyyttä on myös siitä, millaisia tavoitteita ja kirjauksia suunnitelmaan ylipäänsä kannattaisi laittaa. Myös Chinham (1999, 215) tuo esille mielen-terveyspalveluiden kontekstissa tehdyssä tutkimuksessa, kuinka asiakkaat eivät aina tiedä, miten suunnitelmaa tulisi tehdä. Seuraavissa otteissa on nähtävillä kriittisiä näkökulmia suunnitelman laatimisen käytäntöihin.

H3: sillen eiku sillen siis keskustelujen kautta tää niinku tehtiin

T: tehtiin

H3: nii [tai käytännössä hän

T: [kato ku mä sitä

H3: hän luki papereita ja saneli ja et joo näi ja näi ja näi

T: joo

H3: et sehä oli iha niinku prosessina täysin perseestä

Ennen otteen alkua on käyty keskustelua siitä, millä tavoin haastateltavan rangaistusajan suunnitelma on laadittu. Haastateltava kertoo, kuinka suunnitelma on laadittu keskustelujen kautta. Keskustelu sanana viittaa vuorovaikutteiseen suunnitelman laatimiseen, jossa osapuolet yhdessä rakentavat suunnitelmaa ja toimivat tilanteessa tasavertaisina kumppaneina. Haastateltava kuitenkin tarkentaa heti seuraavassa puheenvuorossaan, kuinka tilanne todellisuudessa eteni. Haastateltava korjaa ensimmäistä kommenttia toteamalla, ”tai käytännössä hän”. Kommentin perusteella suunnitelman laatimisen keskiöön on haastateltavan kokemuksen mukaan asettunut työntekijä hänen itsensä sijasta. Otteen alun kommentit voi tulkita viittaamaan ihanteeseen keskustelujen kautta rakennetusta suunnitelmasta, mutta todellisuudessa tilanne on ollut toinen.

Haastateltavan seuraava kommentti murtaa entisestään käsitystä keskustelujen kautta laaditusta suunnitelmasta. ”Hän luki papereita” viittaa siihen, että tiedon lähteenä ovat toimineet erilaiset asiakirjat tai dokumentit, eikä työntekijää vastapäätä istuva suunnitelman päähenkilö. Haastateltavan kommentin jatko ”ja saneli ja et joo näi ja näi ja näi” viittaa mekaaniseen työskentelytapaan, jossa vangin toimijuus ohitetaan täysin. Kommentin lopun toistelu ”joo näi ja näi ja näi” voi tulkita osoituksena siitä, että kyseessä ei ole ollut jokin tietty yksittäinen suunnitelman kohta, vaan kokemus työntekijän sanelevasta otteesta on ollut hallitseva. Otteen viimeinen puheenvuoro paljastaa, että haastateltava ei hyväksy hänelle ulkopuolelta määrättyä asemaa sivustaseuraajana ja toiminnan kohteena. Keskustelu suunnitelman laatimisesta jatkuu haastattelun myöhemmässä vaiheessa. Otteessa tulee esille haastateltavan kokemus aktiivisen toimijan roolin mitätöinnistä.

T: joo joo mutta sait kuitenkin vaikuttaa sit siihen että [hän muutti sen

H3: [joo ku mä joo ja ku mä sit jos nää ei nyt sil suul edes mene suurinpiirtein sillee kunne on nii mä en allekirjota sitä (*joo-minimipalautteita puheenvuoron aikana*)

T: joo joo [mutta se on

H3: [ja sitten sekin tuotiin ilmi sano että ei sillä oo loppupelissä oo mitää väliä allekirjotaksä sen vai et vaikka ensin oli että yhdessä hirmuu niinku äh täämösiä korulauseita yhdessä suunnitellaan ja kirjataan ja katotaan ja sit loppupelissä sillä ei oo niinku mitää merkitystä että kirja allekirjotanko mä sen vai en (*useita joo- ja mm-minimipalautteita*)

T: siitä tulee tietenkin varmaa vähä semmone vähättelevä olo että

H3: nii

T: että siitä huolimatta allekirjotatko tai et [nii sitte joo

H3: [nii niin et se tekee nyt näi ja näi ja että sää teet saatana niinku sanotaa (*naurua*)

Ennen otteen alkua haastateltavalla ja työntekijällä on ollut erimielisyyksiä siitä, millaisin sanamuodoin eräs asia kirjataan suunnitelmaan. Haastateltavan mukaan työntekijä suostui ”vaivautuneesti” muuttamaan kirjauksen hänen ehdotuksensa mukaiseksi. Haastateltava tuo ensimmäisessä kommentissaan esille, että asioiden pitäisi mennä kutakuinkin niin kuin ne todellisuudessa ovat. Kommentin perusteella haastateltava ei edes tavoittele henkilökohtaista suunnitelmaa, vaan suunnitelman hyväksymistä määrittää se, että asiat ovat edes ”suurinpiirtein” oikein kirjattu. Haastateltava ottaa aktiivisen toimijan roolin toteamalla, että ei allekirjoita suunnitelmaa, jos kyseiset ehdot eivät toteudu.

Haastateltavan aktiivista roolia toimijana ei kuitenkaan oteta vastaan, vaan se hylätään mitätöimällä allekirjoituksen merkitys. Otteen perusteella suunnitelman sävy muuttuu yhdessä toimimisesta ulkopuolelta tulevaan määrittelyyn. Yhdessä tekeminen määrittyy teennäiseksi

”korulauseiksi” haastateltavan allekirjoituksen mitätöinnin ja aktiivisen toimijuuden torjumisen myötä. Kokemuksen vahvuus ulkoapäin määritellyistä suunnitelman sisällöistä kulminoituu otteen viimeisessä kommentissa, jossa haastateltava asettuu työntekijän rooliin ja toteaa ”sää teet saatana niinku sanotaa”. Kyseinen haastateltava säilyttää aktiivisen roolin myös suunnitelman päivittämiseen liittyvässä keskustelussa. Kriittisyyspuhe kohdentuu työntekijän ammatilliseen pätevyyteen ja lain noudattamatta jättämiseen. Tämä keskustelu koskee vangin aiempaa sijoitusvankilaa.

H3: *(poistettu tekstiä)* mää sitten kysyin siltä johtajalta ja näin että miten tässä nyt niinku menetellään ja sit se sano että sun pitää tehdä tota ransun no rangaistusajan suunnitelman toteutumapalaveri pitää rikosseuraamusesimiehen kanssa et sit katotaan mä sit et selevä luin vankeuslakia sitä aapista iltasella ja pistin tota sitte tälle är äs ee *(henkilön nimi ja henkilöä kuvailevia ominaisuuksia)* niin tuota *(nimi)* lapun pyysin että oon johtajan kanssa keskustellu keskustellu ja pyydän tätä ransun toteutuma kautta päivityspalaveria että sehä on mm lain mukaan piittävä kolome kertaa vuojessa vähintään se mu sielä lukee muistaaks että pidettävä vähintään [kolme kertaa vuodessa *(useita mm, joo, niin-minimipalautteita)*]

T: [joo niin se on määki sen lukasin

H3: nii niin mulle tuli vastaus että är äs eeltä että ei ole kohdallasi ajankohtainen sitä ei ollu pietty kertaakaan mää sitte pistin johtajalle lapun mää sit tää lieneekö är äs ee *(nimi)* niin että alan miten mä pistin et alan epäillä tuota hänen ammatillista pätevyyttään jos ei jos hän ei noudata tässä lakia että onhan tämä perseestä *(joo ja niin-minimipalautteita)*

Haastateltava näyttäytyy läpi otteen aktiivisena toimijana suunnitelman päivittämiseen liittyvässä keskustelussa. Otteen alussa haastateltavalle tarjotaan aktiivista roolia rangaistusajan suunnitelmaan liittyvän palaverin toteutumiseen liittyen, jonka vanki hyväksyy. Haastateltava ottaa aktiivisen roolin myös perehtymällä vankeuslakiin ja ottamalla yhteyttä rikosseuraamusesimieheen. Vanki vetoaa perehtymäänsä lakiin oikeutuksena palaverin järjestämiseksi. Vaikka haastateltava saa vastaukseksi ”ei ole kohdallasi ajankohtainen”, hän ei ota passiivista objektin roolia hyväksymällä työntekijän vastauksen. Haastateltavan aktiivinen toimijuus vain vahvistuu entisestään, minkä voi päätellä voimakkaasta kielenkäytöstä johtajalle suuntaamassaan lapussa.

7.2 Tyytyväisyys – ”mä koen et mä voin vaikuttaa”

Tyytyväisyyttä ilmaisevat keskustelut kytkeytyvät aineistossa pääosin siihen, että suunnitelman laatimisesta on jäänyt hyvä mieli, eikä siihen ole liittynyt erityisiä ristiriitaisuuksia. Myös vangin henkilökohtainen kohtaaminen on koettu positiivisena, ja erään vangin kohdalla hälventänyt myös viranomaispelkoa. Osassa aineistoa aktiivinen toimijuus kytkeytyy tyytyväisyyspuheeseen. Tästä on esimerkkinä seuraava ote.

H4: joo kato mä oon vähä niinku ihmeissään ku mä oon oikeesti kuullu että et ne luo illuusion siitä et sä voit vaikuttaa mut mä koen et mä voin vaikuttaa

T: mm

H4: mut ilmeisesti niit on niit sijoittelijoitkii on vähä erilaisii

T: joo

H4: jos ei tää oo viel viran nussima

Haastateltavalle omat vaikutusmahdollisuudet suunnitelman sisältöihin on tullut yllätyksenä. Käsitukset siitä, että suunnitelman sisältöihin ei voisi vaikuttaa, perustuu kuulopuheisiin. Ilmaisuihin ”ne luo illuusion et sä voit vaikuttaa” viittaa valheelliseen mielikuvaan vangin vaikutusmahdollisuuksista. Sanan ”ne” voidaan tulkita viittaavan rangaistusajan suunnitelmaa laativaan viranhaltijaan. Illuusio sanana viittaa harha-aistimukseen, jossa ”ne” toimii illuusion rakentajina. Haastateltava asettuu kuitenkin vastustamaan kuulopuheisiin perustuvaan käsitykseen ja perustaa näkemyksensä oman kokemuksen varaan todeten ”mä koen et mä voin vaikuttaa”. Tavoitteita koskevassa tutkimuksessa onkin todettu, että asiakas kannattaa ottaa mukaan tavoitteiden asettamiseen, sillä tällöin tavoitteet tuntuvat enemmän omilta (Locke & Latham 2002, 708).

Haastateltava jatkaa pohdintaa sijoittelijoiden keskinäisestä erilaisuudesta. Näin ollen haastateltavan oma kokemus asettuu vain yhdeksi kokemukseksi muiden joukossa, ja myös muunlaiset kokemukset hyväksytään. Otteen viimeisestä kommentista tulkitsemalla, että työntekijän kyynisyys ja turhautuminen työtään kohtaan näyttää vangille negatiivisena seikkana rangaistusajan suunnitelman laatimiseen liittyen. Kommentin perusteella kyseinen suunnitelmaa laatinut viranomais ei ole ollut työhönsä turhautunut, vaan mahdollistanut vangin aidon vaikuttamisen suunnitelman sisältöihin.

Tyytyväisyyttä ilmentäviä otteita on löydettävissä myös liittyen suunnitelman päivittämiseen vankilassa. Suunnitelmaa päivitetään haastateltavien mukaan tarpeen vaatiessa. Myös suunnitelman päivittämiseen liittyvät keskustelut koetaan merkityksellisinä. Seuraavassa otteessa haastateltava kuvaa sujuvaa suunnitelmatyöskentelyä vankilassa.

H1: mun mielestä tällä kertaa tää on niinku tullu paremmin esiin et mä oon ite saanu tän niinku lukee ja sitte justii et on niinku työntekijöitten kans sitä päivitetty ja keskusteltu siitä nii nii se on ollu ihan hyvä että mä en nyt sit tiä et onko se niinku sen takia ku niinku (*tämän hetkisen vankilan nimi*) kiinni vai onko se muista vankiloista sitte ollu kiinni mutta täällä täällä tää on ollu tosi hyvin esillä (*paljon erilaisia minimipalautteita*)

Haastateltava vertaa rangaistusajan suunnitelmaan liittyvää työskentelyä ja suunnitelman päivittämistä suhteessa aikaisempiin vankeusrangaistuksiin. Tyytyväisyys vankilan käytän-

töjä kohtaan kulminoituu siihen, että suunnitelma on ollut aiempaa paremmin esillä. Haastateltava näyttäytyy myös aktiivisena toimijana yhdessä työntekijöiden kanssa. Merkitykselliseksi määrittyy myös se, että suunnitelmaa on päässyt itse lukemaan.

8 VANKIEN KOKEMUKSIA SUUNNITELMAN NOUDATTAMISESTA JA SUUNNITELMAN EDISTYMISEN KRITEEREISTÄ

Suunnitelman noudattamiseen liittyvä keskustelu kulminoituu aineistossa pääosin kahteen osa-alueeseen. Ensinnäkin keskustelun aiheena ovat vankien kokemukset suunnitelman noudattamisesta. Tässä yhteydessä käydään keskustelua myös siitä, miksi suunnitelmaa noudatetaan tai ei noudateta. Toiseksi keskustelu kohdentuu vankien kokemuksiin rangaistusajan suunnitelman noudattamisen kriteereistä; mistä vanki tietää, onko hän noudattanut suunnitelmaansa hyvin vai huonosti? Molemmista aihealueista on löydettävissä tyytyväisyyttä ja kriittisyyttä ilmentävää puhetta.

Suunnitelman noudattamista koskevissa keskusteluissa tyytyväisyyspuhetta on löydettävissä aineistossa kriittisyyspuhetta enemmän. Keskusteluissa suunnitelman noudattamisesta on löydettävissä selkeitä yhtymäkohtia luvun kuusi analyysiin, jossa käsittelen vankien kokemuksia suunnitelmasta asiakirjana. Jos suunnitelmaan on oltu tyytyväisiä asiakirjana, myös puhe suunnitelman noudattamisesta ilmentää sitoutumista ja pyrkimystä kohti asetettuja tavoitteita. Jos taas suhtautuminen suunnitelmaan asiakirjana on ollut kriittistä, liittyy suunnitelman noudattamiseenkin kitkaa. Mielenkiintoista on, että luvussa 6 kriittisyyspuhe on voimakkaimmin esillä, kun taas tässä suunnitelman noudattamista koskevassa keskustelussa tyytyväisyyspuhe on vahvemmin esillä. Ajattelen tämän ristiriidan johtuvan siitä, että suunnitelman noudattaminen ei välttämättä tullut yhtä laajasti esille aineiston keruun vaiheessa, joten näiden kahden analyysin osa-alueen välillä voi olla epäsuhtaa.

Aineistossa nousee esille myös keskustelua siitä, ovatko haastateltavat itse tietoisia suunnitelman edistymisen kriteereistä. Keskustelua käydään muun muassa siitä, tietävätkö vangit, ovatko he noudattaneet suunnitelmaa hyvin vai huonosti. Osalle haastateltavista edellä mainitut asiat ovat selkeitä, kun taas osalle tällaiset asiat näyttäytyvät epäselvinä. Aineistosta saa kokonaisvaikutelman, että vangit ovat kohtalaisen hyvin tietoisia siitä, milloin suunnitelma on edennyt ja milloin taas ei. Haastateltavien kokemuksen perusteella joitain epäselvyyksiä suunnitelman etenemiseen ja noudattamiseen liittyvässä arvioinnissa kuitenkin on. Tyytyväisyyspuhe ilmenee edistymisen selkeiden kriteereiden kautta, kun taas kriittisyyspuheessa esille nousevat epäselvät kriteerit suunnitelman noudattamiseen liittyen.

8.1 Kriittisyys – ”noudatan sillai näennäisesti”

Kriittisessä puhetavassa esille tulee suunnitelman teennäinen noudattaminen. Mielenkiintoista on, että yksikään haastateltava ei suoranaisesti vastustanut suunnitelman noudattamista tai irtisanoutunut täysin noudattamasta suunnitelmaa. Seuraavassa otteessa nousee esille, kuinka suunnitelman noudattaminen tai noudattamatta jättäminen ei ole vangin näkökulmasta yksiselitteinen asia.

K: mitä sä oot sanonu sitte / ku on tullu tämmösiä keskusteluja / ja sulle on sanottu (*asiasta, jonka olisi hyvä muuttua*)

H5: nii

K: mitä ooksää sanonu sitte mitään siihe [siihe omaa näkemystä vai

H5: [ensiks sanoin / sanoin ensiks että (*vastustaa suunnitelmaan kirjattua tavoitetta*)

K: joo

H5: sitte ku mä näin että apua että mä aattelin mielessä että tää ei ehkä edistä tätä juttua

K: joo

H5: nii sitte mä oon ottanu toisen kannan joka ei oo mun kanta

K: niin niin / joo

H5: että joo mä voisinki ehkä tehdä näin ja mä voisinkin ehkä tehdä näin / ja tälle (*niin-, mm-minimipalautteet*)

K: mm

H5: mm

K: joo / sillai näennäisesti

H5: [näennäisesti

K: [mm joo

H5: eli teen ransua sen mukaan ku mä nään että sitä miellyttää sitä virkailijaa näin kiteytetynä pieneen se mikä miellyttää sitä ni mä teen sen mukaan sen (*mm-, joo-minimipalautteita*)

K: joo joo

H5: se auttaa nimittäin minua [pääsemään myös täältä / [koevapauteen

K: [kaikista eniten [pois

Ennen otteen alkua haastateltavan kanssa on käyty keskustelua tavoitteesta, joka ei ole tunnut haastateltavan mielestä sopivalta. Otteen alussa haastattelija pyrkii selvittämään, onko vanki pyrkinyt keskustelemaan sopimattomalta tuntuvasta tavoitteesta. Haastateltava kertoo aluksi ilmaisseen näkemyksensä, kunnes oli todennut sen oman edun kannalta haitalliseksi. Haastateltavan kommentti ”apua” viittaa säikähdykseen suhteessa aiempaan toimintaansa. Havahduttuaan tilanteeseen haastateltava ottaa ”toisen kannan”, joka ilmenee otteen mukaan aktiivisena ja myöntyvänä suhtautumisena suunnitelman noudattamiseen. Haastattelija ehdottaa toimintaa näennäiseksi haastateltavan hyväksyessä määritelmän. Otteen edetessä

haastateltavan ”aito” mielipide on muuttunut viranomaista miellyttäväksi toiminnaksi. Haastateltavan havaintojen mukaan virkailijaa miellyttävä toiminta palvelee lopulta parhaiten hänen omaa etuaan.

Toisessa haastattelussa suunnitelman noudattaminen näyttäytyy automaationa, vaikka suunnitelman sisällöt eivät olekaan itselle merkityksellisiä. Haastateltavan mukaan ”periaatteesahan sitä niinku noud ään äs ään äs noudatetaan”. Puheenaihe vaihtuu pian otteen jälkeen, joten haastateltavan tarkennusta kommentille ei ole saatavilla. Suunnitelman noudattaminen näyttäytyy otteessa välttämättömyytenä, joka ei perustu kuitenkaan haastateltavan aitoon kiinnostukseen suunnitelman sisältöjä kohtaan. Myös eräässä toisessa otteessa tulee ilmi, kuinka suunnitelman noudattamiseen liittyy tietynlainen pakko. Haastateltavan mukaan suunnitelman noudattaminen on välttämätöntä, koska ”sä et muuten pääse eteenpäin misään”. Haastateltava leikittelee myös ajatuksella, että suunnitelma olisi vapaaehtoinen, eikä se vaikuttaisi esimerkiksi koevapauteen pääsemiseen. Tällöin haastateltavan mukaan kovinkaan moni ei olisi kiinnostunut suunnitelman sisällöistä ja sen noudattamisesta.

Edellisissä otteissa kriittisyyspuhe kytkeytyy suunnitelman teennäiseen noudattamiseen. Eräässä otteessa vanki kertoo, että on pyrkinyt aktiivisesti noudattamaan ja edistämään suunnitelmaansa, mutta siitä huolimatta suunnitelman edistymättömyyteen on vedottu.

H9: no sithän mä olin tänne tulossa / sit täällä sanotaan että ei sun ransu oo edistyny / mä sanoin et ei kai se oo voinu edistyä ku heinä ja elokuun ne oli lomalla sielä / ja sitte (*päivämäärä*) mut on / vaan unohdettu muuten ottaa sinne (*niinniin-, mm-, joo-minimipalautteita*)

T: nii että tuo tuntuu vähän nyt hassulta [että

H9: [nii

T: et miks tänne on sit kirjattu [että

H9: [et eihän tämä minun / mä oon laittanu lappua sinne että ottaa mua vastaan että saadaan tää mun ransuasias / [eteenpäin ja muuta nii (*niin-, joo-minimipalautteita*)

T: [eteenpäin

H9: ei

T: joo

H9: ja sit ihan ku tää ois minusta johtuvaa

Haastateltavan kokemuksen perusteella suunnitelman edistäminen ja noudattaminen eivät ole aina itsestä kiinni. Otteessa haastateltava ottaa aktiivisen toimijan roolin, vaikka haastateltavan kokemuksen perusteella siitä ei ole ollut apua. Haastateltavalle näyttäytyy itsestään selvänä, että suunnitelma ei ole edellisessä sijoitusvankilassa edistynyt siitä syystä, että työntekijät eivät ole kyseisenä ajankohtana ole olleet paikalla. Lisäksi edellisen sijoitusvankilan

työntekijä on unohtanut vangin kanssa sovitun tapaamisajan. Haastateltavalle tilanne näyttyy häntä syyllistävänä, ”ihan ku tää ois minusta johtuvaa”.

Vaikka suunnitelman edistymisen kriteerit ovat aineiston vangeilla kohtalaisen selkeinä mielessä, aiheuttaa se myös joillekin vangeista päänvaivaa. Erään haastateltavan kohdalla suunnitelman edistymisen kriteerit ovat hieman epäselviä, sillä vanki kokee, että ”eihän mulla oo ollu tässä suunnitelmassa juuri mitään”. Kokemus suunnitelman niukkuudesta aiheuttaa sen, että haastateltava ei osaa suoranaisesti nimetä myöskään suunnitelman etenemisen kriteereitä. Eräälle toiselle haastateltavalle suunnitelman edistymisen seuranta ja suunnitelma ylipäätään ovat jääneet vieraiksi, tai eivät ole vielä tulleet tutuiksi. Rangaistusajan suunnitelman noudattamisen sijaan haastateltavalle näyttäytyy merkityksellisinä vankilan säännöt, joita hän aikoo noudattaa. Seuraavassa esimerkissä on nähtävillä kriittinen puheenvuoro suunnitelman edistymisen seuranta koskien.

H3: mut emmää tiä niinku tännekki että miten sitte voi tulla että ku edennyt osittain toteutunut niin mitä siihen sitte vaatii että tulee että kokonaan toteutunut

T: joo

H3: niin sitä mää en niinku tiä

T: mm onko ollu

H3: kun tästäkin oli esim mm esimerkiks tästä irtautuminen rikosmyönteisten sosiaalisista suhteista nii mä et sanotkii et ku se monta kertaa tuotiin tämä sukulaisuus (*naputtaa suunnitelmaa sanomisen vahvistamiseksi*) (*useita mm-minimipalautteita puheenvuoron aikana*)

T: joo

H3: nii mää sit että onkse niinku risen tavote että ra ransu toteutuu sillä kun mä eroan et sitäkö te niinku ootatte (*useita mm-minimipalautteita puheenvuoron aikana*)

(tekstiä poistettu välistä)

H3: nii eihän tommosta niinku rikosvastaisten asenteiden ajattelun vahvistuminen ni ei miten sää sen mittaat et mitenkään (*mm-minimipalautteita puheenvuoron aikana*)

T: mm / se on ehkä se ainut mittari että miten [täällä vankeusaikana osottaa sit ehkä omalla käytöksellä ja

H3: [no tietysti joo

H3: kyllä siis totta kai semmonen sääntöjen noudattaminen ja noi noi lomat ja tälleen tietysti mutta mm sit jos hhh sanotaan että joo saat ylinopeussakot (*niin ja mm minimipalautteita puheenvuoron aikana*)

T: mm

H3: no sähän oot rikkonu lakia sä varmaan ajattelet että silleen voi tehdä nii se taas sit kumoo kaikki (*mm- minimipalautteita puheenvuoron aikana*)

T: nii

H3: (*naurua*)

Otteessa haastateltava pohtii rangaistusajan suunnitelmassa käytettyjä ilmauksia suhteessa suunnitelman etenemiseen. Tavoitteen täyttymisen kriteerit näyttäytyvät haastateltavalle

epäselvinä, etenkin jos kyseessä olisi täysin toteutunut toiminta. Haastateltava pohtii, mitä irtautuminen rikosmyönteisistä sosiaalisista suhteista voisi tarkoittaa omalla kohdalla, jos se toteutuisi täysin. Epäselväksi on jäänyt, mitä rise todellisuudessa ajaa takaa sillä, että edellä mainittu tavoite toteutuisi. Huomion arvoista on myös se, kuinka haastateltava pohtii asiaa risen näkökulmasta ja puhuu risen tavoitteesta, vaikka kyseessä on hänen henkilökohtainen suunnitelmansa ja henkilökohtaiset tavoitteensa.

Haastateltavalle näyttäytyy epäselvänä myös se, miten rangaistusajan suunnitelmaan kirjattuja tavoitteita on mahdollista mitata. Haastattelija yrittää ehdottaa haastateltavalle yhdeksi mittariksi vangin käytöstä vankeusaikana. Haastateltava myöntyy tähän ja tiedostaa, että oma käyttäytyminen voi kertoa asenteista ja ajattelusta. Kysymys näyttäytyy haastateltavalle kuitenkin monimutkaisempänä ja syvällisempänä kuin pelkkänä käyttäytymisen seuraamisena. Haastateltava pyrkii ylinopeuteen liittyvän esimerkin avulla valottamaan, kuinka haastateltavaa rikosvastaisten asenteiden ja ajatusten mittaaminen on. Haastateltavan kokemuksen mukaan ongelmallisena näyttäytyy kysymys siitä, millaisen käyttäytymisen perusteella voidaan tehdä johtopäätöksiä rikosmyönteisestä ajattelusta.

8.2 Tyytyväisyys – ”se suunnitelma noudattaa minua”

Tyytyväisyyspuhe ilmenee aineistossa aitona haluna noudattaa suunnitelmaa. Suunnitelmaa noudatetaan osallistumalla rangaistusajan suunnitelmaan kirjattuihin toimintoihin ja omaa käyttäytymistä sovitetaan suhteessa rangaistusajan suunnitelmaan kirjattuihin tavoitteisiin. Suunnitelman noudattaminen liitetään vahvasti omassa elämässä edistymiseen; useissa otteissa nousee esille, kuinka suunnitelman noudattamatta jättämisestä on haittaa eniten itselle. Erään vangin kohdalla kiinnostus edistää suunnitelmaa lopahtaa kuitenkin häneen kohdistuneiden kielteisten päätösten seurauksena. Seuraavassa otteessa on nähtävillä motivoituneen vangin kuvausta suunnitelman noudattamisesta.

T: sit mul on semmonen / kysymys että oletko omalla toiminnallasi pyrkinyt edistään tätä rangaistusajan suunnitelmaa mut mullon tullu semmonen kuva että / sä pyrit oikeastaan kaikkiin keinoihin

H6: kaikkiin keinoihin pyrin et kuletaan tän vähintään tän mukaan

T: joo

H6: koska mä nimenomaan haluan että mä pääsen silloin koevapauteen ja pääsen uuestaan elämän alkuun / saada elämästä kunnol kiinni (*mm-minimipalautteita*)

T: sen takia haluat noudattaa tätä että

H6: joo

T: pääset sit niihin sun tavoitteisiin

H6: juu nimenomaan / eihän muuten jos ei näist pidä kiinni nii eihän ne tavoitteet / nehän on sitä varten asetettu et niitä itekki noudatetaan ja päästään niihin (*mm-, niin-minimipalautteita*)

T: mm nimenomaan

Haastattelija aloittaa otteen kertomalla hänelle muodostuneen kuvan haastateltavan tavasta noudattaa suunnitelmaa. Haastateltava yhtyy haastattelijan kuvaukseen siitä, että hän tekee kaikkensa suunnitelman edistämiseksi. Suunnitelmaan kirjatut asiat määritellään noudattamisen minimitasoksi. Otteen perusteella suunnitelma näyttäytyy haastateltavalle merkityksellisenä ohjenuorana paremman elämän tavoittelussa. Tämän voi päätellä esimerkiksi kommentista ”kuletaan tän vähintään tän mukaan”. Huomioni kiinnittyy vangin käyttämään sanamuotoon ”kuletaan”. Tästä voisi päätellä, että haastateltava jäsentää suunnitelman noudattamisen yhdessä tekemiseksi ja yhdessä kulkemiseksi, jossa hänen itsensä lisäksi suunnitelman edistämisessä on mukana myös muita toimijoita.

Vangin suhtautuminen suunnitelman noudattamiseen vaikuttaa systemaattiselta; jos suunnitelmaan kirjattuja asioita ei noudata, ei myöskään oman elämän tavoitteet täyty. Haastateltava näkeekin aktiivisen toimijuuden edellytyksenä tavoitteisiin pääsemiselle. Suunnitelma ei ole siis mikä tahansa paperi, vaan sen noudattamista pidetään keskeisenä ja välttämättömänä. Suunnitelman noudattaminen edesauttaa koevapauteen pääsyä ja sitä kautta uuden elämän alkuun. Seuraavassa otteessa korostuu edellisessä luvussa esille tulleet vangin mahdollisuudet vaikuttaa suunnitelman sisältöihin. Omalta tuntuvia ja itse määriteltyjä tavoitteita on luontevaa ja helppoa noudattaa.

T: *(tekstiä poistettu)* vaikuttaa siltä että sä oot aika hyvin noudattanu tätä suunnitelmaa

H4: mm

T: kuitenkin / mikä sulla on se syy / siihen että miks sää noudatat tätä / suunnitelmaa

H4: sen on suunnitelma noudattaa ennemminki *(naurahdus)* minua ku mähän sen oon tehny

T: joo / niinpä / [sehän oli hienosti sanottu *(naurua)*

H4: [siis siis niinku *(naurua)* / emmä oo kato ite niin mä en oo tätä hirveesti täällä olo aikaan ees kattonu

T: joo

H4: katottiin me varmaan sillan sorkun kanssa mutta emmä / mä en oo tätä ees tienny et tääl on näit lisäyksiä

T: niin niinpä et [et oo niitä huomannu

H4: [ihan uutta mulle mm

Haastateltava ei suoranaisesti vastaa haastattelijan esittämään kysymykseen siitä, miksi vanki noudattaa rangaistusajan suunnitelmaa. Haastateltava ei miellä rangaistusajan suunnitelman noudattamista sellaisista lähtökohdista, joita haastattelija hänelle tarjoaa. Suunnitelma, jonka sisällöt on itse laadittu, määritetty sellaiseksi, jota ei tarvitse erityisesti noudattaa. Päinvastoin suunnitelma noudattaa ennemminkin vankia, joka on tavoitteet laatinut. Itse

laadittuun suunnitelmaan palaamista ei nähdä merkityksellisenä, ja suunnitelmaa onkin luettu ainoastaan virallisissa yhteyksissä. Otteesta voi päätellä, että paikkansapitävä suunnitelma jättää tekijänsä rauhaan, ja suunnitelman noudattaminen tapahtuu ikään kuin automaattisesti. Haastateltava määritteleeekin itsensä aktiiviseksi toimijaksi suunnitelman laatimisvaiheessa, kun taas onnistuneen suunnitelman laatimisen jälkeen on mahdollista ottaa passiivisempi rooli.

Haastateltavien kokemuksen perusteella suunnitelman noudattamisen tai noudattamatta jättämisen huomaa useista erilaisista asioista. Suunnitelman edistyminen kytkeytyy erilaisiin ohjelmiin ja niihin osallistumiseen, sekä työntekijöiden kanssa käytyihin keskusteluihin. Työntekijöiltä saa keskusteluissa palautetta siitä, kuinka suunnitelman noudattaminen on onnistunut. Lisäksi se, miten lomat sujuvat, on yksi mittari suunnitelman noudattamisen onnistumiselle. Haastateltavat tietävät myös, että lomille pääsy vaikeutuu, jos suunnitelmaan kirjattuja asioita ei noudateta. Seuraavassa otteessa haastateltava määrittelee, millä perusteella suunnitelmaan kirjataan sen edistymisestä.

T: ja sit siinä lukee että edennyt ja osittain toteutunut

H6: nii se edennyt ja osittain toteutunut sit ku me käydään sitä

T: mm

H6: milläs nimellä se nyt on / uusi suunta

T: joo

H6: *(henkilön nimi)* kans käydään sitä läpi että meillä on nyt se / nyt alkaa sen uuden suunnan rakentaminen siel on nyt *(joo-minimipalaute)*

T: kyllä

Haastateltavalle kirjaus 'edennyt ja osittain toteutunut' perustuu siihen, että hän on edennyt tiettyyn pisteeseen uusi suunta-toimintaohjelman läpikäymisessä. Tietty suunnitelmaan kirjattu tavoite on osittain toteutunut ja edennyt, sillä toimintaohjelmassa on päästy jo siihen pisteeseen, että uutta suuntaa voidaan alkaa rakentaa. Haastateltavalle kirjaus 'edennyt ja osittain toteutunut' näyttyy selkeänä, ja hän tietää, millä perusteilla kirjaus on tehty. Myös seuraavassa otteessa haastateltava osaa antaa esimerkin siitä, milloin tietää, että suunnitelman noudattaminen ei ole toteutunut toivotulla tavalla.

T: no entäs sillee että / mistä sää saat tietää että ooksää noudattanu tätä suunnitelmaa hyvin vai huonosti / onks onks täälä vankilas joku semmonen juttu että mistä sää tiät että no niin nytpä mä oonki hyvin tätä noudattanu tai sit semmonen juttu että empä ookkaa noudattanu hirveen hyvin

(tekstiä poistettu välistä)

H4: ja sit onhan se siit / no esimerkiksi et pääse lomille jos et sä oo tehny

T: nii

H4: kylhän sä huomaat / kylhän se laitos niinku lopettaa sen toiminnan sit taas sen niitten ei se enää niinku / nii ei se enää rupee puoltamaan sinua jos et sä puolla niinku sitä laitosta (*mm-minimipalautteita*)

T: nii / eli semmosista asioista esim [sit huomaa sen joo

H4: [mm

Haastateltavalle lomien epääminen näyttäytyy yhtenä merkinä siitä, jos rangaistusajan suunnitelmaa ei ole noudatettu sovitulla tavalla. Suunnitelman noudattamatta jättäminen tulee vangin mukaan esille, minkä voi päätellä haastateltavan kommentista ”kylhän sä huomaat”. Haastateltavalle suunnitelman noudattaminen määrittyy vastavuoroiseksi toiminnaksi suhteessa sijoituslaitokseen. Laitoksesta puhutaan ikään kuin henkilönä, jolla on valta tehdä päätöksiä. Suunnitelman aktiivinen noudattaminen määrittyy siis ehdoksi vangin asioiden edistämiseksi vankilassa.

9 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Olen tarkastellut tutkimuksessani vankien kokemuksia rangaistusajan suunnitelmasta. Analyysissa olen jaotellut kokemukset kolmeen erilliseen lukuun, jotka koskevat vankien kokemuksia suunnitelmasta asiakirjana, kokemuksia suunnitelman laatimisesta ja päivittämisestä ja kokemuksia suunnitelman noudattamisesta ja suunnitelman edistymisen kriteereistä. Analyysin perusteella voi todeta, että vankien kokemukset suunnitelmasta eivät millään muotoa sovi yhteen muottiin, vaan aineisto heijastaa toisistaan poikkeavia kokemuksia rangaistusajan suunnitelmasta. Myös Vierula (2012, 164) tuo esille, kuinka asiakkaat voivat nähdä heitä koskevat asiakirjat eri tavalla, ja siksi asiakkaiden väliset erot tulisi ottaa huomioon.

Nimesin analyysissa aineistossa kaksi voimakkaimmin esiin nousutta puhetapaa kriittisyyspuheeksi ja tyytyväisyyspuheeksi. Molemmat puhetavat nousevat aineistossa selkeästi esille, vaikka eri teemojen osalta niiden keskinäiset painotukset vaihtelevat. Kriittisyys nousee aineistossa selkeämmin esille, kun taas tyytyväisyyttä ilmaistaan maltillisemmin. Voidaanko tämä nähdä osana suomalaista ilmaisukulttuuria? Vai onko rangaistusajan suunnitelma keskustelun aihepiirinä sellainen, joka ei aiheuta suuria ilonpurkauksia, mutta jota kohtaan on helppo osoittaa kritiikkiä? Näiden kahden toisistaan poikkeavan puhetavan lisäksi aineistossa nousee esille muitakin puhetapoja, joista tyytyväisyyttä ja kriittisyyttä esiintyy kuitenkin selkeästi eniten. Rangaistusajan suunnitelmia koskevat keskustelut ovat osaltaan myös neutraaleja, eivätkä sisällä vahvoja ilmauksia.

Seuraavaksi peilaan analyysini keskeisiä tuloksia suhteessa aiempaan tutkimuskirjallisuuteen. Käsittelem ensin kriittisyyttä ilmaisevia keskusteluja, jonka jälkeen käyn vastaavasti läpi analyysini tyytyväisyyttä ilmaisevia keskusteluja. Yleisesti ottaen voi todeta, että aikaisemmassa rangaistusajan suunnitelmia ja myös muita suunnitelmia koskevissa tutkimuksissa on noussut samansuuntaisia havaintoja esille kuin omassa tutkimuksessani. Toisaalta tutkimuksessani nousee esille myös sellaisia osa-alueita, jotka eivät ole korostuneet aiemmissa rangaistusajan suunnitelmia koskevissa tutkimuksissa. Tällaisena osa-alueena voisi mainita esimerkiksi kokemukset suunnitelman negatiivisuudesta, sekä uusimisriskin vastustamisen.

Suunnitelmaan asiakirjana kohdistunut kriittisyyspuhe näyttäytyy analyysissani laajimpana ja monipuolisimmin keskustelua herättäneenä yksittäisenä osa-alueena. Kritiikissä toistuvat tietyt aihealueet, jotka ovat myös osittain päällekkäisiä ja kietoutuvat toisiinsa. Kriittisyys suunnitelmaa kohtaan ilmenee aineistossa esimerkiksi henkilökohtaisuuden puuttumisena ja suunnitelman hyödyttömyytenä. Molemmissa näistä aihealueista näyttäytyy myös vankien

kokemus suunnitelman paikkansapitämättömistä tavoitteista. Tosin suunnitelman paikkansapitämättömyyttä ja mahdottomilta tuntuvia tavoitteita on havaittavissa myös irrallisina henkilökohtaisuuden puuttumisen ja suunnitelman hyödyttömyyden kokemuksista. Kriittisyyspuhe edellä mainittuja aihe-alueita kohtaan ei oikeastaan yllättänyt minua tutkijana, sillä Liimataisen ja kumppaneiden (2015, 27–32) mukaan vain noin puolet kyselytutkimukseen osallistuneista vangeista koki, että heidän henkilökohtaiset tarpeensa, taustansa ja tilanteensa on huomioitu rangaistusajan suunnitelmassa. Tosin kokemukset ovat positiivisempia, jos tarkastellaan ainoastaan avovankiloissa rangaistustaan suorittavia vankeja. Kyseisen tutkimuksen avovastauksissa nousi myös selkeästi esille toive yksilöllisestä ja henkilökohtaisista tarpeista huomioivasta suunnitelmasta. Samassa tutkimuksessa nousi esille myös toive suunnitelman konkreettisuudesta ja toteuttamiskelpoisuudesta, jonka voi nähdä osittain yhteneväisenä oman tutkimukseni paikkansapitämättömien ja mahdottomilta tuntuviin tavoitteiden kanssa. (Liimatainen ym. 2015, 27–32.)

Myös vankilan henkilökunta on aiemmassa tutkimuksessa antanut palautetta epärealistisista ja toteuttamiskelvottomista tavoitteista, jotka ovat osa enemmänkin ”elämän mittaisia” tavoitteita, kuin vankeusrangaistuksen aikana saavutettavia asioita (Liimatainen ym. 2014, 12). Chinhamin ja kumppaneiden (1999, 215) mielenterveyden kontekstissa tehty tutkimus osoittaa, että esteenä yhteistyössä tehdyille palvelusuunnitelmalle on asiakkaiden epävarmuus suunnitelman hyödyllisyydestä. Kuten edellä mainitsin, myös omassa tutkimuksessani nousee esille vankien kokemus suunnitelman hyödyttömyydestä.

Suunnitelmaan asiakirjana kohdentuneessa kriittisyyspuheessa nousee esille myös aikaisemman rikoshistorian ja uusimisriskin, sekä negatiivisten asioiden korostaminen. Omassa tutkimuksessa näiden asioiden korostuminen yllätti hieman, sillä aiemmassa rangaistusajan suunnitelmia koskevassa tutkimuksessa kyseiset seikat eivät nousseet esille. Rikoshistoriaan ja uusimisriskiin keskittyminen suunnitelmassa liittyy osittain negatiivisuuteen; aineistossa korostetaan tulevaisuuteen katsomista, eikä vanhoja asioita haluta muistella. Uusimisriskin arvioimista pidettiin jo lähtökohtaisesti arveluttavana, sillä miten kukaan voi tietää, että uusiiko vanki rikoksen vai ei? Etenkin uusimisriskin liittäminen läheisiin ihmisiin koettiin negatiivisena. Vankien kokemukset uusimisriskistä ja aiemmasta rikoshistoriasta osana rangaistusajan suunnitelmaa voidaan nähdä kritiikkinä RNR-mallin mukaiselle riski- ja tarveajattelulle (ks. esim. Tyni 2015, 59–62).

Kriittisyyspuhe suunnitelman laatimiseen ja päivittämiseen liittyen kohdentui pääosin suunnitelmaa laatineeseen henkilöön. Vaikka kriittisyyttä ilmaisevat keskustelut olivat tässä yhteydessä runsasta, täytyy muistaa, että aineisto otteet ovat vain yhden haastateltavan kokemuksia. Kritiikin kärki kohdentui suunnitelman laatijaan henkilöä, sekä vangin omien vaikutusmahdollisuuksien kutistumiseen olemattomaksi aktiivisesta toimijuudesta huolimatta. Aiempi rangaistusajan suunnitelmia koskeva tutkimus ei erityisemmin esittele kritiikkiä suunnitelmaa laatintua virkamiestä kohtaa, vaikka tosin aiempien tutkimusten tutkimusasetelmat eivät anna tälle runsaasti tilaakaan. Liimataisen ja kumppaneiden (2015, 27–32) mukaan 46 % avovankiloiden ja suljettujen vankiloiden vangeista kokee, että on saanut vaikuttaa rangaistusajan suunnitelman sisältöihin. Tästä voi päätellä, että osalla vangeista on myös kokemuksia siitä, kuinka omaan suunnitelmaansa ei ole saanut riittävästi vaikuttaa. Vaikka aiempi tutkimus ei tuokaan esille kritiikkiä suunnitelman laatimisprosessia kohtaan, on hyvän asiakassuhteen merkitys onnistuneelle työskentelylle yleisesti tiedossa.

Suunnitelman noudattamisessa kriittisyyspuhe kytkeytyy keskusteluun suunnitelman teennäisestä noudattamisesta; suunnitelmaa noudatetaan näennäisesti, sillä jos sitä ei noudata, asiat eivät vankeusaikana etene. Suunnitelmaa ei varsinaisesti kieltäydytä noudattamasta, mutta sen sijaan sen noudattaminen ei ole aina aitoa tai kumpua omasta tahdosta. Aineistosta on havaittavissa, että niiden vankien on haastavaa noudattaa suunnitelmaa, jotka eivät muutenkaan pidä rangaistusajan suunnitelmaan liittyvää prosessia tai siihen kirjattuja asioita onnistuneina. Suunnitelman edistymisen seuranta koskeva kriittinen keskustelu kohdentuu epäselvyyteen siitä, milloin tavoitteet ovat täyttyneet ja miten niiden täyttymistä voidaan ylipäänsä mitata. Myös vankila henkilökunta on kokenut suunnitelmien edistymisen seurannan haasteelliseksi, sillä yhteneväisiä linjauksia edistymisen seurannasta ei ole laadittu, vaan ratkaisut tehdään henkilökohtaisesti (Liimatainen & Rantala 2016, 52).

Tyytyväisyyttä ilmaiseva puhe suunnitelmaa kohtaan näyttäytyy tutkimuksessani etenkin suunnitelman henkilökohtaisuudessa ja hyödyllisyydessä; suunnitelma edustaa vangille joltain omaa ja henkilökohtaista. Keskeistä on myös se, että vanki kokee ja tunnistaa tavoitteet omikseen. Suunnitelman hyödyllisyys taas kytkeytyy strukturoituun vankeusaikaan ja siihen, että asiat on kirjattu ylös; suunnitelman ansioista vankia koskevia päätöksiä voi tehdä faktoihin perustuen, eikä mitään ”vedetä hatusta”. Tyytyväisyyspuhe koskien suunnitelmaa asiakirjana heijastaa vankeuslain tavoitteita strukturoidusta ja suunnitelmallisesta vankeusajasta (HE 263/2004, 110–112).

Suunnitelman laatimista koskeva tyytyväisyyspuhe kohdentuu myös työntekijän henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, kuten myös kriittisyyspuheessa suunnitelman laatimisen ja päivittämisen yhteydessä tapahtuu. Myös kokemus siitä, että on itse saanut vaikuttaa suunnitelman sisältöihin, on keskeinen. Tyytyväisyys suunnitelman päivittämisessä kytkeytyy riittävän usein toteutuneisiin suunnitelman päivityspalavereihin, jotka on koettu merkityksellisinä. Oleellista on myös, että suunnitelma on ollut riittävästi esillä vankilan arjessa ja sitä on saanut itse lukea. Liimataisen ja kumppaneiden (2016, 53) mukaan rangaistusajan suunnitelmien seuranta on vankiloissa satunnaista. Oman tutkimukseni perusteella taas suurin osa vangeista kokee, että rangaistusajan suunnitelma on riittävästi esillä vankilan arjessa.

Tyytyväisyyspuhe ilmenee aineistossa aitona haluna noudattaa suunnitelmaa. Suunnitelman noudattaminen ja omassa elämässä edistyminen liitetään toisiinsa. Analyysini perusteella vaikuttaa siltä, että itse määritellyt tavoitteita on helppo noudattaa. Liimataisen ja Rantalan (2016, 48) mukaan lähes kaikki vangit pyrkivät edistämään rangaistusajan suunnitelman toteutumista. Lähes kaikille vangeille oli myös selvää, miten tulee toimia, että rangaistusajan suunnitelma etenee. Myös omassa tutkimuksessani lähes kaikki vangit olivat tietoisia, miten suunnitelmaa voi edistää ja mistä tietää, onko noudattanut suunnitelmaa.

Analyysissani on nähtävillä, kuinka haastateltavat ottavat kertomuksissaan aktiivisen toimijan roolia, mutta määrittyvät myös passiiviseksi toiminnan kohteeksi. Aineistosta ei voi tehdä sellaisia päätelmiä, että esimerkiksi tyytyväisyyttä ilmaisevat haastateltavat olisivat aktiivisia toimijoita. Haastateltavat ottavat monenlaisia toimijan rooleja, jotka määrittyvät enemmänkin tilanteesta ja haastateltavan henkilökohtaisista ominaisuuksista käsin. Huomion arvoista ja ilahduttavaa on se, että aineistossa on enemmän havaittavissa aktiivista toimijuutta suhteessa passiiviseen toiminnan kohteena olemiseen.

Haastateltavat ottavat aktiivisen toimijan roolin etenkin silloin, kun he ovat motivoituneita ja haluavat edistää omaa asiaansa. Aktiivisen toimijan rooli otetaan myös silloin, kun haastateltava ei koe itseään koskevia kirjauksia oikeiksi tai sopiviksi, tai toimintatavat eivät ole haastateltavan mukaan olleet oikeudenmukaisia. Toiminnan passiivisuutta on havaittavissa positiivisessa mielessä silloin, kun ”on varaa” olla passiivinen. Tällaista tulee esille tapauksissa, joissa haastateltava voi luottaa, että asiat toimivat ilman hänen omaa aktiivisuuttaan. Hieman negatiivisemmassa mielessä passiivista toimijuutta esiintyy silloin, kun haastateltava kokee, että omasta aktiivisesta toimijuudesta on tullut negatiivisia seurauksia. Aineistossa on myös havaittavissa, että jos omalla aktiivisuudella ei saa aikaan muutosta, vanki

saattaa ottaa passiivisemmän roolin. Jos työntekijä ottaa hyvin aktiivisen roolin, tällöin vangin vaihtoehdoksi jää usein passiivisen toimijan asemaan tyytyminen.

Tutkimuksessa ilmenevän kriittisyyspuheen valossa olen pohtinut rangaistusajan suunnitelman vankilähtöisyyttä, ja kuinka sitä voitaisiin mahdollisesti lisätä. Ajattelinkin hyödyntää tässä kohtaa aineistosta löytyvää keskustelua, jossa vangit kertovat toiveita paremmalle rangaistusajan suunnitelmalle. Luonnollisesti nämä toiveet heijastavat jo aiemmin analyysissa esille nousseita tyytyväisyys- ja kriittisyyspuhetta, mutta ehdotukset suunnitelman kehittämiseksi on perusteltua nostaa vielä selkeämmin esille. Kehittämisehdotuksissa nousee jälleen esille toive suunnitelman henkilökohtaisuudesta. Ajattelen, että suuri osa rangaistusajan suunnitelmaa koskevasta kritiikistä kytkeytyykin tavalla tai toisella vangin kokemukseen siitä, että hän ei ole oman rangaistusajan suunnitelmansa keskiössä. Tämä näkyy muun muassa kokemuksina epätasaisista tavoitteista ja vangin ohittamisesta suunnitelman laatimiseen liittyvässä prosessissa.

Analysoidessani kohtalaisen paljon kriittistä puhetta sisältävää aineistoa, aloin pohtia, voisiko rangaistusajan suunnitelmia jollain tavalla kehittää. Lähdin leikittelemään ajatuksella, että jokainen vanki saisi tehdä suunnitelmastaan juuri sen näköisen kuin haluaisi. Eihän suunnitelmalle tarvitsisi olla edes minkäänlaista struktuuria, vaan jokainen vanki voisi kehittää omia tarpeitaan palvelevan suunnitelman. Tällöin poistuisi monet tässäkin tutkimuksessa esille nousseet asiat suunnitelman negatiivisuudesta, hyödyttömyydestä, henkilökohtaisuuden puuttumisesta ja mahdottomilta tuntuvista tavoitteista. Eikö tällöin kaikki rangaistusajan suunnitelmaan liittyvät haasteet olisi ylitetty?

Edellä kirjoitettu kappale on vapaata ajatuksen juoksua ja idealismia, mutta se sai minut ajattelemaan, mitä todella voitaisiin tehdä toisin. Itsestään selvää on, että rangaistusajan suunnitelman tarkoitus on osittain palvella myös instituution tarpeita, kuten tehdä vankeusrangaistuksesta kaikkien osapuolten kannalta strukturoidumpi kokonaisuus. Myös vangit itse tuovat esille, kuinka suunnitelman tuoma järjestelmällisyys palvelee myös heitä itseään. Eräs vanki toteaa, *”se on niinkun molempien mieleinen, risen mieleinen ja ittesä että se niinku palvelee sitä asiaa sitte”*.

Vapaalla ajatuksen juoksulla halusin herättää pohdintaa siitä, kuinka jotain olisi varmasti tehtävissä henkilökohtaisemman suunnitelman kehittämiseksi, jotta yhä useampi vanki voisi aidosti kokea suunnitelman omakseen. Tällä voisi olla vaikutuksia myös suunnitelman noudattamiselle ja aidolle sitoutumiselle tavoitteisiin pääsemiseksi. Tosin täytyy muistaa, että

suunnitelmallista vankeusaikaa toteutettaessa vangin kokemuksen lisäksi on huomioitava monia seikkoja, kuten turvallisuus ja olemassa olevat resurssit. Resurssikysymys onkin varmasti yksi suurista haasteista myös rangaistusajan suunnitelmiin liittyvässä työskentelyssä. Liimataisen (2016, 47) mukaan vajaa puolet suunnitelmista laaditaan ainoastaan kirjallisen materiaalin pohjalta, kun taas muut suunnitelmat perustuvat laajempaan riski- ja tarvearviointiin tai muunlaiseen haastatteluun. Toisaalta taas kaikkia tutkimukseeni osallistuneita vankeja oli haastateltu rangaistusajan suunnitelman laatimisen yhteydessä, mutta se ei poistanut kritiikkiä suunnitelmia kohtaan.

Aineistossa vahvasti esillä ollut tulevaisuuteen suuntautuminen on mielestäni mielenkiintoinen ja keskeinen seikka rangaistusajan suunnitelmaa ajatellen. Aineiston perusteella minulle muodostui kuva, että aiemmat rikokset on kärsitty, eikä niihin haluta palata. Toisaalta taas aiemman tutkimuksen perusteella aikaisemmat rikokset ovat suurin yksittäinen tekijä, jonka avulla voidaan ennustaa tulevaa riskiä syyllistyä rikoksiin (Tyni 2015, 64). Useat vangit kokivat kuitenkin vastenmielisenä aiempiin rikoksiin palaamisen ja toivoivat positiivista suunnitelmaa. Rikosseuraamusalalle rantautuneen GLM-mallin mukaisesti keskeisenä pidetäänkin kannustavaa ja positiivista lähestymistapaa (Tyni 2015, 65–66). Yhdeksän haastattelun perusteella myös minulle tutkijana muodostui sellainen kuva, että vangit voisivat hyötyä positiivisemmasta ja voimauttavammasta asioiden kirjauksesta. Voidaanhan ajatella, että puheella ja tekstillä ei vain ilmaista asioita, vaan niillä myös rakennetaan ja luodaan todellisuutta.

Minua tutkijana yllättivät vankien kokemukset yllättävistä ja ennalta-arvaamattomista päätöksistä. Haastatteluissa nousi jonkin verran esille nopeita suunnanmuutoksia, joihin vanki ei ole voinut varautua. En voi tosin tietää tapahtumien kontekstia, mutta vankien kokemukset yllättävistä käänteistä oli todellinen. Ajattelisin tämän olevan ristiriidassa ennustettavan ja suunnitelmallisen vankeusajan kanssa, jota myös rangaistusajan suunnitelma edustaa. Eräs vanki olisi toivonut selkeämpää tiedottamista siitä, mitä hänellä on vankeusaikana mahdollista tehdä. Yllätyksiä tuli valvottuun koevapauteen pääsemiseen liittyen sekä siirroissa vankilasta toiseen. En voi ottaa kantaa siihen, olisiko tällaiset asiat ehkäistävässä, mutta vankien kokemuksen perusteella ajattelen, että yllättävät ja epäselvät asiat vankeusrangaistukseen liittyen eivät ainakaan edistä vangin kokemusta suunnitelmallisesta rangaistusajasta. Yllätykselliset tapahtumat vankeusaikana näyttivät vaikuttavan myös vankien yleiseen luottamuksen tasoon vankilaa tai rikosseuraamuslaitosta kohtaan, sekä vaikuttivat joissain tapauksissa motivaation laskuun suunnitelman noudattamisessa ja toteuttamisessa.

Rangaistusajan suunnitelma on varmasti tuonut tullessaan paljon hyvää rikosseuramusalalle. Sen olemme saaneet lukea myös tämän tutkimuksen tyytyväisyyttä ilmaisevista keskusteluista. Ajattelen kuitenkin, että vankilähtöisemmän suunnitelman edistämiseksi on vielä työskenneltävä. Tämän osoittaa jo aikaisempi tutkimus (Liimatainen & Rantala 2016) ja näkisin oman tutkimuksen vahvistavan tätä näkemystä.

Vankien toiveiden ja kokemusten voidaan nähdä olevan pitkälti yhteneväisiä rikosseuramusalalle rantautuneiden uudempien teorioiden ja ajattelutapojen kanssa (esim. GLM, desistanssitutkimus ks. luku 2.3). Toiveet positiivisemmasta suunnitelmasta ovat linjassa Good Lives-mallin kanssa, jossa keskeistä on toimijoiden vahvuuksien huomioiminen. Myös tutkimuksessani esille nousseet toiveet henkilökohtaisemmasta suunnitelmasta voidaan nähdä sopivan yhteen desistanssiteorioiden ajatukseen siitä, kuinka huomiota tulisi kiinnittää rikoksista irrottautujan omaan prosessiin, kun taas ammatilliset interventiot tulisi nähdä alisteisena irrottautujan prosessille (Lavikkala 2011, 126; Maruna & LeBel 2010, 68). Myös McNeill (2009, 4) korostaa, kuinka rikoksista irrottautuminen tulee nähdä yksittäisen tapahtuman sijaan prosessina, jossa yksilön subjektiviteetti ja identiteetti ovat keskeisessä roolissa.

Tutkimusprosessin loppuvaiheilla on hyvä pysähtyä miettimään tutkimusprosessia kokonaisuutena. Tutkimuksen tekeminen on ollut minulle opettavainen matka aiemmin tuntemattomaan aihealueeseen. Vankila oli minulle entuudestaan vieras ympäristö, joten tutkimusprosessia ja etenkin aineistonkeruuvaihetta voi pitää henkilökohtaisesti merkittävänä tapahtumana. Sisällöllisen oppimisen lisäksi olen saanut kehittyä pitkäjänteisessä työskentelyssä ja epävarmuuden sietämisessä.

Peilaan seuraavaksi tutkimuksen onnistuneita ratkaisuja, sekä niitä asioita, jotka olisi voinut tehdä toisin. Erityisen onnistuneena pidän aineistonkeruuta prosessina, sillä haastatteluiden pohjalta kumpusi runsas aineisto, jota pääsin analyysissäni tarkastelemaan ja jäsentämään. Olen kiitollinen tutkimukseeni osallistuneille henkilöille, sillä he mahdollistivat tärkeän aiheen tarkastelun, ja antoivat oman suuren panoksensa keskusteluihimme. Erityisen onnistuneena ratkaisuna pidän myös sitä, että vein suunnitelman tarkastelun konkreettiselle tasolle siten, että toivoin jokaisen vangin tuovan haastattelutilanteeseen rangaistusajan suunnitelman mukaansa. Yleisesti ottaen haastattelua aineistonkeruun metodina voi pitää tutkimuskysymykseni kannalta osuvana, minkä voidaan nähdä kertovan tutkimuksen validiteetista (Ruusuvoori ym. 2010, 27). Näen haastattelun aineistonkeruun metodina onnistuneeksi

myös siksi, että haastateltavat pyysivät kohtalaisen usein tarkentamaan esittämiäni kysymyksiä. En tiedä, oliko kysymysteni asettelussa parannettavaa, vai voiko aihepiiriä pitää sellaisena, että kysymykset eivät ole aina yksiselitteisesti ymmärrettävissä. Haastattelun hyvä puoli tutkimuksessani oli se, että minulla oli tutkijana mahdollisuus tarkentaa kysymyksiäni ja näin ollen pääsimme jatkamaan keskustelua.

Tutkimuksen edetessä olen pohtinut, olisiko tutkimusaihe kannattanut rajata suppeammaksi. Koin haastavaksi teoreettisen taustan hahmottamisen ja aiemmista tutkimuksista kirjoittamisen, sillä tutkimusta oli niukasti saatavilla. Myös rangaistusajan suunnitelmasta työvälineenä ei ole runsaasti tietoa saatavilla, mikä omasta mielestäni vaikeutti tutkimuksen tekemistä. Koen myös, että minulla meni runsaasti aikaa siihen, että hahmotin tutkimuksen kontekstia, sekä suunnitelmallista rangaistusaikaa osana kriminaalipoliittisia kehityssuuntia. Näiltä osin teoreettista tarkastelua olisi voinut viedä pidemmälle. Osa näistä haasteista olisi voinut ratketa asettamalla rajatumpi tutkimuskysymys. Toisaalta taas vain vähän tutkittua aihepiiriä on perusteltua lähestyä hieman avoimemmalla ja laajemmalla otteella.

Suunnitelmallinen rangaistusaika on aihepiirinä sen verran laaja, että siinä riittäisi varmasti vielä monenlaista tutkittavaa. Tutkimuksessani esiintyy aika lailla kahdenlaista, tyytyväisyyttä ja kriittisyyttä ilmaisevaa, puhetta rangaistusajan suunnitelmista. Mielenkiintoista olisi pureutua entistä syvemmin ja täsmällisemmin esimerkiksi siihen, miksi vangit kokevat suunnitelman keskenään niin eri tavalla. Mielenkiintoinen tulokulma aiheeseen olisi havainnoida tai nauhoittaa rangaistusajan suunnitelman laatimispalavereita, sillä siitä rangaistusajan suunnitelmallinen jäsentäminen alkaa. Onko kyse enemmänkin vuorovaikutuksen onnistumisesta tai epäonnistumisesta, vai onko kyse siitä, miten asioista kirjoitetaan? Ajattelen, että rangaistusajan suunnitelmia koskevassa tutkimuksessa ja vangin äänen tavoittamisessa on vielä mahdollisuuksia ja tutkimattomia osa-alueita.

LÄHTEET

Andrews, Donald, Bonta, James & Wormith, Stephen (2006): The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime and delinquency* 52(7), 7–27.

Andrews, Donald, Zinger, Ivan, Hoge, Robert, Bonta, James, Gendreau, Paul & Cullen, Francis (1990): Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis. *Criminology* 28, 369–404.

Anttila, Inkeri & Törnudd, Patrik (1983): *Kriminologia ja kriminaalipolitiikka*. Helsinki: WSOY.

Arola-Järvi, Anna (2012): *Suunnitelmallisen vankeusajan käsikirja*. Vantaa: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.

Chinman, Matthew, Allende, Marge, Weingarten, Richard, Steiner, Jeanne, Tworowski, Sophie & Davidson, Larry (1999): On the road to collaborative treatment planning: consumer and provider perspectives. *The journal of behavioral health services & research* 26(2), 211–218.

Cohen, Stanley (1985): *Visions of social control: crime, punishment and classification*. Cambridge: Polity Press.

Eronen, Tuija (2008): Lastenkoti dokumentoituna, kerrottuna ja yhdessä muisteltuna. *Janus* 16(1), 19–34.

Eskola, Jari & Vastamäki, Jaana (2015): *Teemahaastattelu: opit ja opetukset*. Teoksessa Valli, Raine & Juhani Aaltola (toim.): *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. Jyväskylä: PS-kustannus, 27–44.

Foucault, Michel (1980): *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.

Gergen, Kenneth (1994): *Realities and relationships. Soundings in social construction*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.

Goffman, Ervin (1969): *Minuuden riistäjät. Tutkielma totaalisista laitoksista*. Lohja: Marraskuun liike.

Granfelt, Riitta (2004a): Marginaalitarinoita. Asunnottomuuden, päihteiden ja rikosten kierre naisten ja miesten tulkitsemana. Teoksessa Kuronen, Marjo, Riitta Granfelt, Leo Nyqvist & Päivi Petrelius (toim.): Sukupuoli ja sosiaalityö. Jyväskylä: PS-kustannus, 197–222.

Granfelt, Riitta (2004b): Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöstä. *Janus* 12 (2), 134–154.

Granfelt, Riitta (2013): Naisten kokemuksia kodittomuudesta ja vankeudesta. Teoksessa Virokannas, Elina & Sanna Väyrynen (toim.): *Varjoja naiseudessa*. Kuopio: Unipress, 199–219.

Gubrium, Jaber & Holstein, James (2002): From the individual interview to the interview society. Teoksessa Gubrium, Jaber & James Holstein (toim.): *Handbook of interview research. Context & method*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 3–32.

Gubrium, Jaber & Holstein, James (2008): The constructionist mosaic. Teoksessa Holstein, James & Jaber Gubrium (toim.): *Handbook of constructionist research*. New York, London: The Guilford Press, 3–10.

HE 263/2004 Hallituksen esitys Eduskunnalle vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevaksi lainsäädännöksi. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2004/20040263>, luettu 15.3.2017.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2000): *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.

Honkatukia, Päivi, Nyqvist, Leo & Pösö, Tarja (2006): Rikokset nuorten ”juttuina” – narratiivisen lähestymistavan mahdollisuuksia. Teoksessa Honkatukia, Päivi & Janne Kivi-vuori (toim.): *Nuorisoriikollisuus. Määrä, syyt ja kontrolli*. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 221, 211–234.

Hypén, Kimmo (2015): Vankeusajan suunnittelu ja yhdyskuntaseuraamukset. Saatavilla http://www.porttivapauteen.fi/tietoa/tietopankki/2463/vankeusajan_suunnittelu_ja_yhdyskuntaseuraamukset, luettu 25.1.2015.

Hypén, Kimmo (2017): Henkilökohtainen tiedonanto sähköpostitse 8.2.2017.

- Jackson, Jonathan, Tyler, Tom, Bradford, Ben, Taylor, Dominic & Shiner, Mike (2010): Legitimacy and procedural justice in prisons. *Prison service journal* 191, 4–10.
- Jokela, Antti (2008): *Rikosprosessi*. Helsinki: Talentum.
- Jokinen, Arja, Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (2004): Johdanto: neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa Jokinen, Arja, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.): *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 9–19.
- Juhila, Kirsi (2004): Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Jokinen, Arja, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.): *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Kivivuori, Janne & Linderborg, Henrik (2009): *Lyhytaikaisvanki. Tutkimus lyhytaikaisvankien elinoloista, elämänkulusta ja rikollisuudesta*. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 248. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2009. Saatavilla <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152429/lyhytaikaisvanki.pdf?sequence=2>, luettu 20.1.2017.
- Koro-Ljungberg, Mirka (2008): A social constructionist framing of the research interview. Teoksessa Holstein, James & Jaber Gubrium (toim.): *Handbook of constructionist research*. New York, London: The Guilford Press, 429–444.
- Kuula, Arja (2011): *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Kvale, Steinar (1996): *InterViews: An introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Laine, Matti (2007): *Kriminologia ja rankaisun sosiologia*. Helsinki: Tietosanoma Oy.
- Lappi-Seppälä, Tapio (2006): *Rikollisuus ja kriminaalipolitiikka*. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut.
- Lavikkala, Raino (2011): Vaikuttavan rikosseuraamustyön kysymyksiä. Teoksessa Lavikkala, Raino ja Henrik Linderborg (toim.): *Rikosseuraamustyön kehittämisen kysymyksiä*. Vantaa: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus, 89–136.

Liimatainen, Anu & Rantala, Kati (2016): Vankeuslakiuudistuksen arviointitutkimuksen yhteenveto. Katsauksia 17/2016. Helsingin yliopisto. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti.

Liimatainen, Anu, Mäkipää, Leena & Rantala, Kati (2014): Kysely vankiloiden ja arviointikeskusten henkilökunnalle. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Verkkokatsauksia 42/2014. Saatavilla http://www.optula.om.fi/material/attachments/optula/julkaisut/verkkokatsauksia-sarja/22f67kOf1/Kysely_vankiloiden_ja_arviointikeskusten_henkilokunnalle_42.indd.pdf, luettu 4.11.2015.

Liimatainen, Anu, Rantala, Kati, Mäkipää, Leena & Tyni, Sasu (2016): Keppiä ja porkkanaa? Tarkastelussa rangaistusajan suunnitelmien toimivuus. Julkaisematon käsikirjoitus. Helsinki: Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti.

Liimatainen, Anu, Rantala, Kati, Paasonen, Jyri & Mäkipää, Leena (2015): Kyselytutkimus vankeusvangeille sääntelyn toimivuudesta ja vankilaloista. Helsingin yliopisto. Valtiotieteellinen tiedekunta. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti. Katsauksia 6/2015. Saatavilla https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/156120/Katsauksia_6_Liimatainen_ym_2015.pdf?sequence=1, luettu 2.11.2015.

Linderborg, Henri, Blomster, Peter, Tyni, Sasu & Muiluvuori, Marja-Liisa (2012): Laatuaikaa vankilassa? Tutkimus vankilaelämän laatuun vaikuttavista tekijöistä. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2012. Saatavilla http://www.vankeinhoito.fi/material/attachments/rise/julkaisut-risenjulkaisusarja/6Cf08G4co/1_12_Laatuaikaa_vankilassala.pdf, luettu 4.11.2015.

Linhorst, Donald, Hamilton, Gary, Young, Eric & Eckert, Anne (2002): Opportunities and barriers to empowering people with severe mental illness through participation in treatment planning. *Social work* 47(4), 425–434.

Locke, Edwin & Latham, Gary (2002). Building a practically useful theory of goal setting and task motivation: A 35-year odyssey. *American psychologist* 57(9), 705–717.

Martinson, Robert 1974: What works. Questions and answers about prison reform. *The Public Interest* 10, 22–54.

Maruna, Shadd & LeBel, Thomas (2010): The desistance paradigm in correctional practice: from programmes to lives. Teoksessa McNeill, Fergus, Peter Raynor & Chris Trotter

(toim.): Offender supervision. New directions in theory, research and practice. New York: Willan Publishing.

McGuire, Alan, Oles, Sylwia, White, Dominique & Salyers, Michelle (2016): Perceptions of treatment plan goals of people in psychiatric rehabilitation. *The Journal of Behavioral Health Services & Research* 43(3), 494–503.

McGuire, James (2004): *Understanding psychology and crime: perspectives on theory and action*. Maidenhead: Open University Press/McGraw-Hill Education.

McNeill, Fergus (2009): *Towards effective practice in offender supervision*. The Scottish centre for crime & justice research.

McNeill, Fergus, Raynor, Peter & Trotter, Chris (2010): *Conclusion: where are we now?* Teoksessa McNeill, Fergus, Peter Raynor & Chris Trotter (toim.): *Offender supervision. New directions in theory, research and practice*. New York: Willan Publishing.

Mohell, Ulla & Pajuoja, Jussi (2006): *Vankeuspaketti. Vankeinhoidon kokonaisuudistus käytännössä*. Helsinki: Tietosanoma.

Mohell, Ulla (2015): *Vankeuslainsäädäntö*. Saatavilla <http://www.porttivapauteen.fi/tieto/tietopankki/2462/vankeuslainsaadanto>, luettu 23.2.2017.

Muiluvuori, Blomster, Laurila, Linderborg & Tyni (2014): *Rikosseuraamuslaitoksen tilastot 2014*. Saatavilla http://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-tilastollinenvuosikirja/2L62dq7TN/RISE_Vuosikirja2014_nettiin_korjattu.pdf, luettu 26.1.2015.

Nikander, Pirjo & Zechner, Minna (2006): Ikäetiikka – Elämänkulun ääripäät, haavoittuvuus ja eettiset kysymykset. *Yhteiskuntapolitiikka* 71 (5), 515–526.

Nikander, Pirjo (2010): Laadullisten aineistojen litterointi, kääntäminen ja validiteetti. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.): *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 432–445.

Peled, Einat & Leichtentritt, Ronit (2002): The ethics of qualitative social work research. *Qualitative Social Work* 1 (2), 145–169.

Portti vapauteen. Rikosoikeudellinen prosessi ja seuraamukset. Saatavilla http://www.porttivapauteen.fi/laheiset/paiva_kerrallaan/rikosoikeudellinen_prosessi_ja_seuraamukset#Rangaistus, luettu 30.11.2015.

Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina (2011): Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo. Teoksessa Pehkonen, Aini & Marja Väänänen-Fomin (toim.): Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 235–255.

Rikoslaki 39/1889. Ajantasainen lainsäädäntö. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001#L6>, luettu 1.12.2015.

Rikosseuraamuslaitos. Määräykset ja ohjeet 2/004/2015. Vangin sijoittaminen tai siirtäminen avolaitokseen ja avolaitoksesta suljettuun vankilaan. Saatavilla <http://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/seuraamukset/saannokset/maarayksetjaohjeet/vanginsijoittamintaisiirtaminenavolaitokseenjaavolaitoksestasuljettuunvankilaan20042015.html>, luettu 16.9.2015.

Rikosseuraamuslaitos. Määräykset ja ohjeet 5/004/2015. Vankeusrangaistuksen ja sakon muuntorangaistuksen täytäntöönpanon aloittaminen ja rangaistusajan suunnittelu. Saatavilla <http://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/seuraamukset/saannokset/maarayksetjaohjeet/vankeusrangaistuksenjasakonmuuntorangaistuksentaytantonpanonaloittaminenjarangaistusajansuunnitteludnro50042015.html>, luettu 14.3.2017.

Rikosseuraamuslaitos. Organisaatio. Saatavilla <http://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/rikosseuraamuslaitos/organisaatio.html>, luettu 27.3.2017.

Robson, Colin (2002): Real world research. Oxford, Massachusetts: Blackwell.

Ruusuvuori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (2010): Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.): Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 9–36.

Sieber, Joan & Tolich, Martin (2013): Planning ethically responsible research. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.

Silver, Eric & Miller, Lisa (2002): A cautionary note on the use of actuarial risk assessment tools for social control. *Crime & Delinquency* 48(1), 138–161.

Silverman, David (2013): Doing qualitative research. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.

Sipilä, Jorma (1989): Sosiaalityön jäljillä. Helsinki: Tammi.

Tapani, Jussi & Tolvanen, Matti (2011): Rikosoikeus. Rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano. Helsinki: Talentum.

Taylor, Ian, Walton, Paul & Young, Jock (1973): The new criminology: For a social theory of deviance. London: Routledge & Kegan Paul.

Tiittula, Liisa & Ruusuvuori, Johanna (2005): Johdanto. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Liisa Tiittula (toim.): Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 9–21.

Törrönen, Jukka (2005): Toisen ääni, näkökulma ja kohteena oleminen. Teoksessa Hänninen, Sakari, Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti (toim.): Toinen tieto. Kirjoituksia huonosuorituksen tunnistamisesta. Stakes, 15–37.

Tuloksellisuustarkastuskertomus. Uusintarikollisuuden vähentäminen rangaistuaikana ja sen jälkeen. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomukset 18/2016.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009): Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö 2009. Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Saatavilla <http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>. Luettu 26.10.2015.

Tyni, Sasu (2015): Vankeinhoidon vaikuttavuus. Onko kuntoutukselle tilastollisia perusteita? Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2015.

Valokivi, Heli (2008): Kansalainen asiakkaana. Tutkimus vanhusten ja lainrikkojien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tampereen yliopisto.

Valtioneuvoston asetus vankeudesta 548/2015. Ajantasainen lainsäädäntö. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150548>. Luettu 28.2.2017.

Vankeuslaki 767/2005. Ajantasainen lainsäädäntö. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2005/20050767#Pidp3336352>, luettu 14.9.2015.

- Vesterbacka, Esa (2003): Saatteeksi. Teoksessa Järvenpää, Raija & Marjaana Kempas (toim.): What works – Mikä toimii vankeinhoidossa ja kriminaalihuollossa? Vankeinhoidon koulutuskeskuksen oppikirja 1/2003.
- Vierula, Tarja (2012): Asiakkaiden ja asiakirjojen väliset suhteet lastensuojelussa. Vanhempien näkökulma. *Janus* 20(2), 149–167.
- Vierula, Tarja (2013): Lastensuojelun asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset vanhempien kokemina. Teoksessa Laitinen, Merja & Asta Niskala (toim.): Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 272–298.
- Vierula, Tarja (2014): Lastensuojelun asiakkuus ja asiakirjat vanhempien kokemuksina. *Janus* 22(4), 343–360.
- Vierula, Tarja (2015): Lastensuojelun asiakirjojen lukutavat vanhempien kuvaamina. *Yhteiskuntapolitiikka* 80(2), 134–146.
- Virolainen, Jyrki & Pölönen, Pasi (2003): Rikosprosessin perusteet. Rikosprosessioikeus 1. Helsinki: WSOY lakitieto.
- Ward, Tony & Stewart, Claire (2003a): Criminogenic needs and human needs: A theoretical model. *Psychology, Crime & Law*. 9, 125–143.
- Ward, Tony & Stewart, Claire (2003b): The relationship between human needs and criminogenic need. *Psychology, Crime & Law* 9(3), 219–224.
- Ward, Tony (2010): The good lives model of offender rehabilitation: basic assumptions, aetiological commitments, and practice implications. Teoksessa McNeill, Fergus, Peter Raynor & Chris Trotter (toim.): *Offender supervision. New directions in theory, research and practice*. New York: Willan Publishing.
- Ward, Tony, Yates, Pamela & Willis, Gwenda (2012): The good lives model and risk need responsivity model: A critical response to Andrews, Bonta and Wormith. *Criminal Justice and Behaviour* 39(1).
- Warren, Carol (2002): Qualitative interviewing. Teoksessa Gubrium, Jaber & James Holstein (toim.): *Handbook of interview research. Context & method*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 83–101.

What Works – Mikä toimii vankeinhoidossa ja kriminaalihuollossa? Toimittanut Raija Järvenpää ja Marjaana Kempas. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen oppikirja 1/2003.

Wood, Linda & Kroger, Rolf (2000): Doing discourse analysis. methods for studying in talk and text. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, Inc.

OPINNÄYTTEET

Huhtamaa, Pekka (2011): Rikosseuraamusmiehisten kokemuksia työskentelystä rangaistusajan suunnitelmien tavoitteiden parissa. Tavoitteiden kehittämistarpeet. Rikosseuraamusalan koulutusohjelma. Laurea-ammattikorkeakoulu. Saatavilla

https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/34045/huhtamaa_pekka.pdf?sequence=3, luettu 25.1.2017.

Kuronen, Mia (2011): Rangaistusajan suunnitelma: rikosseuraamusmiehen ilo vai kiro? Tutkielma Turun vankilan esimiesten kokemuksista ja näkemyksistä. Rikosseuraamusalan koulutusohjelma. Laurea-ammattikorkeakoulu. Saatavilla

https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/25773/Kuronen_Mia.pdf?sequence=1, luettu 25.1.2017.

Kuusisto, Janita (2016): Rangaistusajan suunnitelman toteutuminen vankien näkökulmasta Satakunnan vankilassa Huittisten osastolla. Sosiaalialan koulutusohjelma. Satakunnan ammattikorkeakoulu. Saatavilla https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/115771/Kuusisto_janita.pdf?sequence=1, luettu 25.1.2017.

Larikka, Tiina & Lehtinen, Sari-Päivi (2010): Työntekijöiden kokemuksia rangaistusajan suunnitelmatyön toteuttamisesta Vaasan vankilassa. Sosiaali- ja terveysalan kehittämisen ja johtamisen koulutusohjelma. Vaasan ammattikorkeakoulu. Saatavilla

https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/13288/larikka_lehtinen.pdf?sequence=1, luettu 25.1.2017.

Pehkonen, Sari (2011): Vankien kokemuksia rangaistusajan suunnitelmien teosta sekä sijoitteluprosessista Etelä-Suomen aluevankilassa. Rikosseuraamusalan koulutusohjelma. Laurea-ammattikorkeakoulu. Saatavilla <https://theseus32-kk.lib.helsinki.fi/bitstream/handle/10024/24896/Viitteet%20uusiks.pdf?sequence=1>, luettu 25.1.2017

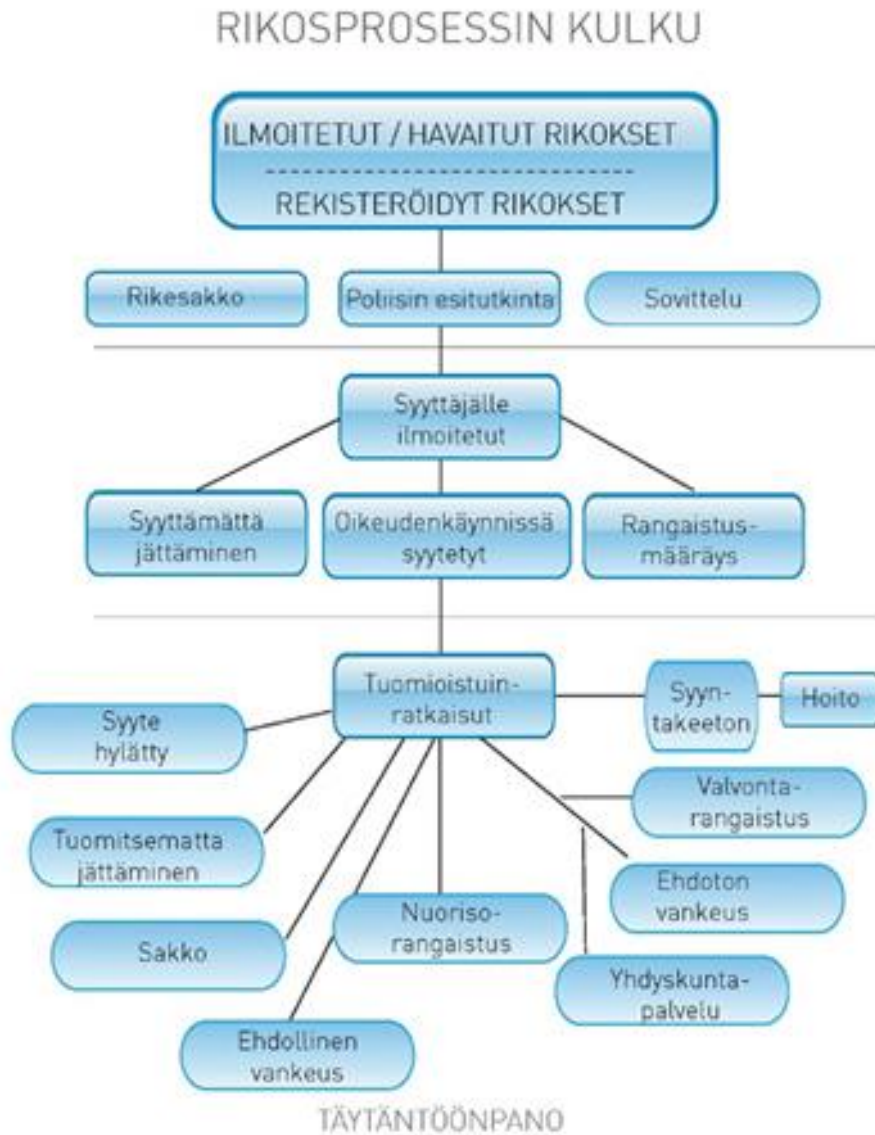
Riila, Sanna (2012): Vankeusajan suunnittelusta toimintaan. Tapauskohtainen realistinen arviointitutkimus rangaistusajan suunnitelmien toteuttamisesta. Sosiaali-alan koulutusohjelma. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Saatavilla <http://theseus32-kk.lib.helsinki.fi/bitstream/handle/10024/46799/OT%20Sanna%20Riila%202012.pdf?sequence=1>, luettu 25.1.2017.

Toivonen, Mirja (2014): Rangaistusajan suunnittelu ja sen toteutuminen vankiloissa. Kehitysnäkymät vuodesta 2004 vuoteen 2013. Oikeustieteiden Pro gradu-tutkielma. Saatavilla http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20140994/urn_nbn_fi_uef-20140994.pdf, luettu 25.1.2017.

LIITTEET

Liite 1

RIKOSPROSESSIN KULKU



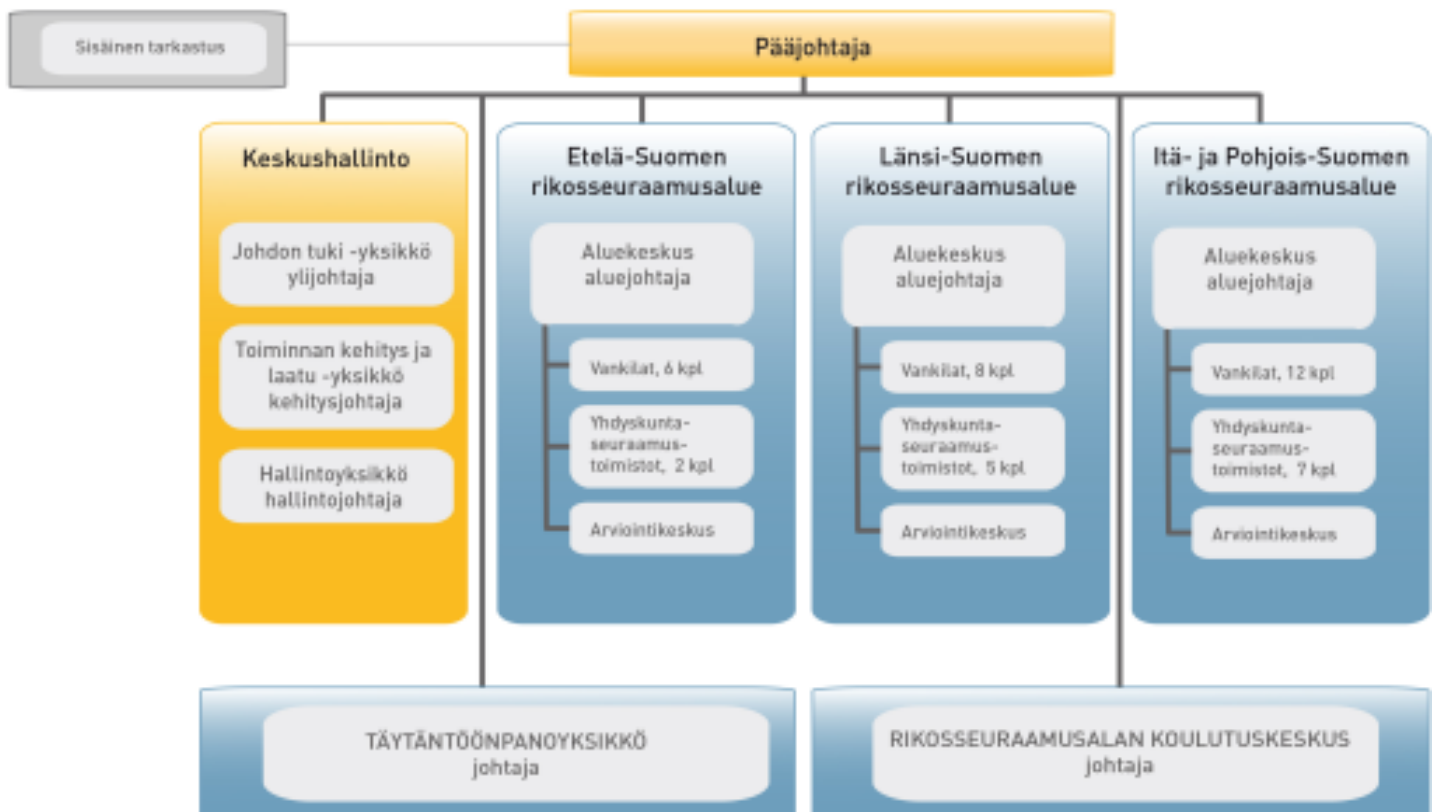
Lähde: Rikosseuraamuslaitos. Seuraamukset. Saatavilla <http://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/seuraamukset.html>, luettu 29.3.2017.

Liite 2

RIKOSSEURAAMUSLAITOKSEN ORGANISAATIOKAAVIO



RIKOSSEURAAMUSLAITOS



Lähde: Rikosseuraamuslaitos. Organisaatio. Saatavilla <http://www.kriminaalihuolto.fi/fi/index/rikosseuraamuslaitos/organisaatio.html>, luettu 29.3.2017.

Liite 3

HAASTATELTAVIEN INFORMOINTI JA SUOSTUMUS

Tutkijan nimi ja yhteystiedot

Kati Lahtinen

[yhteystiedot]

Tutkimukseni tarkoituksena on saada tietoa *haastateltavien kokemuksista rangaistusajan suunnitelmasta*. Tiedonkeruu tapahtuu haastatteluiden avulla. Haastatteluiden tukena on tarkoitus käyttää haastateltavan henkilökohtaista rangaistusajan suunnitelmaa. Haastateltava tuo itse rangaistusajan suunnitelmansa haastattelutilanteeseen. Haastattelut toteutetaan kevään 2016 aikana vankilan tiloissa. Tavoitteenani on haastatella tutkimustani varten kymmentä henkilöä. Jos tutkimukseen on enemmän halukkaita osallistujia, haastateltavat valitaan ilmoittautumisjärjestyksessä. Haastattelun arvioitu kesto on noin yksi tunti. Tutkimukseen osallistuminen on täysin vapaaehtoista. Tutkimukseen osallistuminen ei vaikuta millään tavalla rangaistusajan suunnitelmaasi koskeviin ratkaisuihin.

Haastattelutilanteet nauhoitetaan äänityslaitteella. Tutkimusraportti kirjoitetaan siten, että yksittäiset henkilöt eivät ole tunnistettavissa. Ainoastaan tutkija käsittelee haastatteluaineistoa, eikä esimerkiksi vankilan henkilökunta tule tietämään haastatteluiden sisällöistä. Tutkimusaineisto kerätään ainoastaan tätä tutkimusta varten.

Suostumus

Minua on tiedotettu tutkimuksen tarkoituksesta. Osallistun haastatteluun vapaaehtoisesti, sekä annan tutkijalle luvan käyttää rangaistusajan suunnitelmaani keskustelun herättelijänä haastattelutilanteessa.

_____ / ____ 20__

Paikka ja aika

Allekirjoitus ja nimenselvennys

Liite 4

TUTKIJAN KÄYTTÄMIÄ APUKYSYMYKSIÄ HAASTATTELUTILANTEESSA

- Kertoisitko hieman tämän hetkisestä tuomiostasi
- Mikä on sinun käsityksesi siitä, miksi rangaistusajan suunnitelma tehdään?
- Mitä hyötyä rangaistusajan suunnitelmasta on sinulle? (Onko suunnitelmasta sinulle hyötyä/haittaa?)
- Millainen on mielestäsi hyvä rangaistusajan suunnitelma?
- Miten vankeusrangaistuksen suorittaminen eroaisi, jos tällaista suunnitelmaa ei lainkaan tehtäisi?
- Koetko, että suunnitelman tekeminen tukee sinua rikoksettomaan elämäntapaan pyrkimisessä? Onko suunnitelma kannustanut sinua rikoksettomaan elämäntapaan nyt vankeusaikana?
- Miten rangaistusajan suunnitelmasi on laadittu (haastattelut, asiakirjojen pohjalta)? Mistä syystä?
- Mikä oman näkemyksesi mukaan edistäisi sitä, että et uusisi rikoksia? Onko näitä asioita kirjattu rangaistusajan suunnitelmaasi?
- Mikä on omasta mielestäsi tärkein tavoitteesi?
- Mitkä asiat lisäävät omalla kohdallasi riskiä tehdä uusia rikoksia? Koetko, että ne on kirjattu suunnitelmaan sellaisina, kuin itse ne näet?
- Oletko pyrkinyt omalla toiminnallasi edistämään rangaistusajan suunnitelman toteutumista? Miksi, miksi et? (Joitain osa-alueita, suunnitelmaa kokonaisuudessaan)?
- Millainen toiminta vankilassa edistää sinun henkilökohtaisten tavoitteidesi toteutumista? Mitä toivoisit lisää?
- Miten henkilökohtaiset tarpeesi on huomioitu rangaistusajan suunnitelmassa? Miten olet itse saanut vaikuttaa tavoitteiden mukaiseen toimintaan vankilassa?
- Onko rangaistusajan suunnitelmaan kirjattu toiminta toteutunut käytännössä omalla kohdallasi?
- Toimivatko kaikki vankilan työntekijät siten, että se tukee vankeusrangaistuksen suorittamista rangaistusajan suunnitelman mukaisesti? Miten sen huomaa?
- Millaisena olet kokenut tilanteet, joissa rangaistusajan suunnitelmaa laaditaan tai päivitetään?
- Koetko, että vankilan henkilökunnalla on riittävästi aikaa keskittyä rangaistusajan suunnitelmaasi? Miten se näkyy rangaistusajan suunnitelmaan liittyvässä työskentelyssä? Päivitetäänkö suunnitelmaasi riittävän usein?
- Muistatko tilanteita, joissa olisit ollut työntekijöiden kanssa eri linjoilla liittyen rangaistusajan suunnitelmaan kirjattaviin asioihin?

Liite 5

RANGAISTUSAJAN SUUNNITELMAN SISÄLTÖ

Rangaistusajan suunnitelmaa laadittaessa otetaan huomioon:

- 1) tuomitun tai vangin aikaisempi rikollisuus, tuomitun tai vangin tekemän rikoksen tai tekemien rikosten laatu ja tuomitun rangaistuksen pituus;
- 2) tuomitun tai vangin sosiaaliset olosuhteet, yksilölliset tarpeet ja voimavarat;
- 3) arvio tuomitun tai vangin työ- ja toimintakyvystä;
- 4) tekijät, jotka lisäävät todennäköisyyttä syyllistyä uusiin rikoksiin;
- 5) tekijät, joilla todennäköisyyttä syyllistyä uusiin rikoksiin voidaan vähentää;
- 6) turvallisuuteen vaikuttavat tekijät.

Rangaistusajan suunnitelma sisältää:

- 1) vankeusajan keskeiset tavoitteet;
- 2) tietoja osallistumisvelvollisuuteen sisältyvän toiminnan laadusta, sisällöstä ja vaativuuksista;
- 3) turvallisuuden ylläpitämiselle asetettavat vaatimukset;
- 4) tiedon sijoitusvankilasta;
- 5) suunnitelman mahdollisen poistumisluvan ajankohdasta ja edellytyksistä;
- 6) suunnitelman mahdollisen valvotun koevapauden ajankohdasta ja edellytyksistä;
- 7) vapauttamissuunnitelman ja valvontaan määrättävän osalta lisäksi valvontasuunnitelman.

Lähde: Valtioneuvoston asetus vankeudesta 548/2015. Ajantasainen lainsäädäntö. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150548>, luettu 28.2.2017.

Liite 6



RANGAISTUSAJAN SUUNNITELMA 06.03.2017

Sukunimi, etunimet

Henkilötunnus

Kotikunta

Vankinumero

Rangaistuslaitoskertaisuus

Rangaistuksen pituus

Rangaistuksen alkamisaika

Suunnitelma perustuu

Rikoksetonta elämäntapaa tukevat tavoitteet ja toteutuminen

Uusimisriskitekijät

Vahvuudet

Laitosturvallisuus

Vangin mielipide

Tavoitteiden mukainen toiminta vankilassa

Taloudellinen tilanne, asuminen ja arkipäivän toiminnot

Suunniteltu toiminta

Toteutunut toiminta

Koulutus ja työllisyys

Suunniteltu toiminta

Toteutunut toiminta

Sosiaaliset sidokset ja elämäntapa

Suunniteltu toiminta

Toteutunut toiminta

Alkoholi ja huumeaineet

Suunniteltu toiminta

Toteutunut toiminta

Ajattelu, käyttäytyminen ja asenteet

Suunniteltu toiminta

Toteutunut toiminta

Muuta

Suunniteltu toiminta

Toteutunut toiminta

Tavoitteiden mukainen ulkopuolinen toiminta

Poistumisluvat

Suunniteltu toiminta

Valvottu koevapaus

Suunniteltu toiminta

Ehdonalainen vapautuminen: _____

Sijoitusvankila: _____

Arviointikeskus

Paikka ja aika

**Arviointikeskuksen
johtaja**

Paikka ja aika

Erikoissuunnittelija

Paikka ja aika

Vangin allekirjoitus
